tiszatáj

78. ÉVFOLYAM

2024. december

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

a Magyar Kulturáért Alapítvány
az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR főszerkesztő-helyettes
ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: *tiszataj@tiszataj.hu*

Online változat: *tiszatajonline.hu*

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 980 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVIII. évfolyam, 12. szám / 2024. december

„Minden kultúrlében kanál voltam…”
(Móra Ferenc műve és öröksége)

MIKLYA LUZSÁNYI MÓNIKA Hol vagy, Attila király? 3

HERMANN ZOLTÁN Kuckó király (Hősiesség és gyerekhalál a 19–20. század fordulójának gyerekirodalmában) 10

LENGYEL ANDRÁS Nemzethalál és szenvedéstörténet (Egy „traumafeldolgozó” Móra-cikk szerkezete és szemantikai rétegei) 21

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS „Tömörkény emlékének címezett vastag inzultus” (Mondvacsinált ribillió egy vígjáték körül és Móra „mentési kísérlete”) 35

APRÓ FERENC Két írás Móráról 49

KOVÁCS-KRASSÓI ANIKÓ „…a lelkem egy kalózhajón kapitánykodott a trópusok alatt.” (Móra Ferenc humoráról) 63

MÓRA FERENC – VÉSZITS ANDREA A klímaaktivista 72

MÉSZÁROS VIKTÓRIA „Nos, a halál ezt mind végigülte” (Móra Ferenc autobiografikus kisprózagyűjteményéről) 85

DUDÁS KATA Az író és az ember (Vészits Andrea *Apapa regénye* című könyvéről) 89

LUCHMANN ZSUZSANNA Keresztül-kasul időn, téren – barangolás a Móra-szövegrengetegben (Vészits Andrea: Boszorkánysziget 28 73) 95

Illusztrációk

MÓRA FERENC személyes tárgyai (Vészits Andrea jóvoltából) a címlapon és a belső borítón (Móra Ferenc mozibérlete), a 20., 48., 62., 84., 94. oldalon.

Diákmelléklet 202., 203., 204.

VARGA EMŐKE A látvány konceptualizálása (*A cinege cipője* és illusztrációi értelmezése)

„A cinege cipője-szövegközlések és sokszorosításaik mára szinte felmérhetetlenül nagy mennyiségével, valamint az ezekkel az adatokkal összefüggésben álló ismertséggel és népszerűséggel kell számolnia, de az illusztrációk figyelemfelkeltő szerepével, a képeknek a vers el- és befogadását megkönnyítő, illetve fokozó hatásával is. Köztudott ugyanis, hogy a gyermekirodalmi művek kulturális és könyvpiaci jelenlétét kvantitatív és kvalitatív szempontból is egyre inkább meghatározza a vizualitás, mely ugyanakkor nem jelenti evidensen a magas esztétikai értékek képek általi szolgálatát, sőt, különösen a népszerű és közismert szövegek esetében figyelhető meg leginkább a vizuális sémák popularizálódása és kommercializálódása"

MARICS DOMINIKA Kincskereső képek (Reich Károly Móra-illusztrációiról)

„A Reich-művek hosszú időn keresztül kísérték a *Kincskereső kisködmön* olvasását, hiszen generációk találkoztak Móra emlékezetes mondatai mellett Reich nem kevésbé emlékezetes vizuális értelmezésével. A grafikus 1988-as halálával sem szakad meg a Reich-illusztrációk iránti kiadói és olvasói érdeklődés, amit jól mutat a számos újrakiadás mellett az a tény, hogy a mű legtöbb új olvasója továbbra is szoros kapcsoltot fedez fel a textuális és vizuális elemek kapcsolódásában"

CSUZI BETTINA Mi rejlik a ködmön alatt? (Kalandozás az emberismeret útján a *Kincskereső kisködmön* Gergőjével)

„Összegezve a felsorolt motívumokat, népi és népmesei jegyeket, illetve önismereti kérdéseket, láthatjuk, hogy Móra Ferenc *Kincskereső kisködmön* című regénye széleskörű ismeretanyagot nyújt az olvasóknak. A szókincs gyarapítása és a metaforikus kifejezések értelmezése mellett az érzelmi intelligenciát is fejleszti az elemzett alkotás, ez a legfőbb érvem amellett, hogy nem érdemes a polcon hagyni ezt a könyvet."

https://tiszatajonline.hu/tiszataj/diakmelleklet/

A tematikus szám koncepciójának tervezésében, az összeállítás megvalósításában részt vettek a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Magyar nyelv és irodalom mesterszakos hallgatói, a *Szöveggondozás és kritikatörténet* kurzus szeminaristái (Bús Johanna, Csuzi Bettina, Dudás Kata, Joó Rebeka Zoé, Marics Dominika Viktória, Mészáros Viktória, Szalai Andrea). Szakmai hozzájárulásukat ezúton is köszönjük!

MIKLYA LUZSÁNYI MÓNIKA

Hol vagy, Attila király?

Hogy Attila király valahol a kendereskei határban nyugoszik, tudta azt mindenki a faluban. Hol is nyughatna másutt, hiszen Kendereske a világ közepe, vagy volt valamikor, mert mostanra majdhogynem lecsúszott az édeshaza térképéről is, no de él még a magyarok Istene, a határszabó bírák kezét is úgy vezérelte az első nagy háború után, hogy nem engedte Kendereskét idegen kézre jutni, Attila koporsóját meg még úgyse, mert az csak a magyarok jussa, míg világ a világ.

Hogy Attila koporsója Kendereske határában nyugszik, annak biztos jele volt, hogy azt az igazgató úr is kitétette a lapokba, aki itt ásatta hónapszámra az ősök csontjait a Lapis végen. No persze nem azt írta meg, hogy itt és itt található a hun király sírja, mert ha annak híre megy, akkor aztán Kendereskére gyülemlene minden szájtáti csodát látni, de arra nem lenne érkezésük, hogy bármit is meglássanak, mert a sírrabló bitangok gyorsabb futású szekéren járnak, mint az egyszeri szegényember, hamarabb elérnének Kendereskére, és vinnék Attilát, minden himihumijával együtt.

Csak okos ember az igazgató úr, tudja, hogy kell forgatni a szót, nagy veszedelem lenne a sok kincsről írni a lapokban, nem is arról írt, hanem a Csöre Máriról, a nevét ugyan nem tette ki, de Kendereskén tudta azt mindenki, hogy Csöre Márinak szokott rendre megjelenni Attila király. Az igazgató úr még a napját is feljegyezte, *1922 március 17-én éjfél után 2 órakor volt az első jelenés. Akkor még nem Attila jelent meg* Csöre Márinak*, csak az őrző, egy ősz öreg ember, aki megmutatta neki a Marosban azt az örvényt, amelyik forgatja a hármas koporsót*, amire az öregembernek kell vigyáznia, míg valaki meg nem leli a folyóba temetett sírt. Csöre Mári *úgy fölizgult, hogy kiugrott az ágyból, fölkeltette az urát és elmondta neki a dolgot. Az ember azonban nem lepődhetett meg valami nagyon, mert csak legyintett és annyit mondott:*

– Hiszen a te álmaidból már régen regényt lehetett volna írni!

De később aztán Attila is megmutatta magát a szegény asszonynak. Úgy, ahogy a koporsóban fekszik, gyöngytakaró alatt. Fekete szakállas nagy ember, magyarul beszél és nagyon barátságos természetű, annyira, hogy még a Csöre Mári vállára is oda hajtotta a fejét, úgy sugdosta neki az igéket, hogy fekszik ő a hármas koporsóban.

– Elsőbben temettek hadverő vasba – sugdosta Attila király a Csöre Mári fülébe –, azután temettek Hold ezüstjébe, harmadszor temettek Nap aranyába. Ott fekszem én ma is Marosnak medrében, hármas koporsóban, sötétségbe bezárva. Fejem fölött három örvény, aki aztat megforgatja, koporsóim mind kinyitja, szemfedőmet felpattintja.

Úgy fújta Csöre Mári Attila király énekét, hogy csak zengett tőle a falu. Előbb bolondnak nézte mindenki, de aztán, hogy az igazgató úr is kitétette a lapokba a Mári esetjét, már kezdtek hitelt adni neki, főleg, amikor a *Rókus*nak is megjelent a hun király, mert a Rókus nem volt semmi ember, megjárta a Muszkaországot, élt tatár menyecskével is, de aztán hazaszökött, mert húzta haza a szíve. Ámbátor nagy kerülőt kellett tennie, mert Tatárországból nem lehet csak úgy hazaszökdösni, mint Ugráról, aminek a tornya idelátszik Kendereskére. Járt a Rókus Kínában meg Japánban is, Ámerikában szolgált egy évet valami susztergyárban, és eszébe vette, hogy olyan gazdagságot csinál Kendereskén, mint amit a nagyvilágba látott. Aratógépeket vett, meg cséplőgépet is, malmot akart építtetni, de nem hogy *szélmolnár* legyen, mert abból van elég a faluban, hanem masinával akarta hajtani a malmot, valami gépfélével.

– Osztán láttál te ilyet Ámerikában? – kérdezték tőle a kendereskeiek, a Rókus meg csak bólogatott, hogy látott bizám, sokkal nagyobbakat is, mint amilyet neki tehetsége lesz építtetni.

– Jól kitanultad ezeket ott a háborúban.

Rókus leszegte a fejét, és csak úgy a csizmája orrának mondta, vagy a homoknak a lába előtt:

– *Hát a háborúban vagy mögvakul az embör, vagy kinyílik a szöme.*

Így hát a Rókus szavára adni kell, amit az mond, tényállás, nem hagyta el annak hitelen szó egyszer sem a száját, ha a Rókus azt mondja, hogy megjelentette magát neki Attila király, akkor az bizonnyal úgy is esett. A hun király is tudta, hogy a Rókus *derék magyar ember, javabeli, kétkézi munkás s nem szereti a sok beszédet*, így hát nem is szólt hozzá egy szót sem, hanem *napacélt* nyomott inkább a markába, az *megmutatta a krumpliföldben a kriptályt, akiben az Atilla fekszik. Ott áll fölötte a pap is a szentséggel, osztán tizenkét cseh vitéz meg leborulva imádja.*

Ki is ment a Rókus az öreg Péter bácsival, hogy kiássák a nagy királyt, csak az volt a baj, hogy sokáig ástak, aztán hozta a *Piros* az ebédet, és még oda is kiáltott, hogy harangozzák a delet.

Na ez volt a veszedelem, ez a kiáltás.

– Hű, a Máriád ne legyen! – hördült fel Péter bácsi. – Mindjárt szétvágom a fejedet az ásóval, te! Már éppen a kriptály küszöbét cseszte, mikor megszólaltál. Most már hiába minden, kicsusszant innen az Atilla, mert az Atilla nem állhatja az aszszonynépet, ahogy a világkrónikák írják.

Szerencsére nem messze csusszant a nagy király, csak egy-két kilométernyire innét, a kukoricaföldre. Ezt meg egy Pál nevű táltos tudja, az meg a keresztanyjától hallotta még gyerekkorában, aki azért látott be a föld gyomrába, mert aranyat cseppentettek a szemébe.

Hogy később *Ósika* Attila király koponyáját húzza-e maga után madzagon, arról aztán megoszlott a köz véleménye. Volt, aki úgy vélte, hogy csak

a Maros-parton találta a gyerek a régi csontot, szokott ilyeneket kivetni a víz, mások, kik emlékeztek még a régi időkre, Attila királynak vélték, hisz Ósika a *Boca Modol* unokája volt, ha sokadrendi is, az *igazlátóé*, akinek aranyat csöppentettek a szemébe, ha valaki, hát Boca Modol bizonnyal megtalálta Attila király kincsét, úgyhogy a koponyát megörökölhette Ósika a szépanyjától.

Mert bármi töménytelen kincset hagyott is Boca Modol az unokáira, azt mind elmosta az idő, példának okáért a második nagy háború, amikor jött a felszabadító Vörös Hadsereg, felszabadítottak azok mindent, amit értek, leginkább a zsebórákat kedvelték, kivált az ezüstből valókat, hogyne szabadították volna fel maguknak Attila király kincseit is? Aztán meg a rekvirálók, vitték azok a padlásról a búzát, az ólból a malacot, ha érték, az arany koporsót is, az ezüstöt, de még a vasat is, már hogyne vitték volna, hisz a vas és acél országa voltunk akkoriban, kellett a vas, ha máshonnan nem, hát Attila koporsójából, jó vas az, még ha kicsit rozsdás is, hiszen *az még Kossuth atyánknál is régebben lehetett*, amikor belézárták Attila királyt.

Ilyenformán Modol kincseit mind elvitte az idő, jó, ha Attila koponyája megmaradt a *Habinak*, az Ósika nagyapjának. A téeszcsé már nem fenyegette a hun királyt, azok nem voltak tekintettel a hunokra, a határt azonban tekintetbe vették, fel is mérték, azt a kutya se bánta volna, mérjék, ha nincs jobb dolguk az városi elvtársaknak, csak aztán államosították is a földeket, bár Kendereskén *nemigen tudták volna ugyan megmondani, mi az az állam, de azt tudták, hogy a rekviráló is állam, meg a finánc is állam, meg a végrehajtó is állam, és állam minden, aminek pénzt kell adni semmiért, és még ezeken fölül van valami olyan állam is, ami elkívánja az asszonyoktól az urukat, a gyerekektől az apjukat, és elviszi őket, senki se tudja, hová, senki se tudja, miért*, aztán meg elvitte az állam a lovat meg a tehenet is, etették is a fenével az államot a kendereskeiek, de csak úgy fog között szűrve a szót, visszanyelve a torokba, mert volt így is baj elég, nem kellett a tetejébe még egy elzárás is izgatásért.

Ha meg is találta Attila sírját a Modol, nem ért az semmit, ugyanolyan *célszerű szegényember* lett az Ósika nagyapjából, a Habiból, mint bárki a téeszcsében, hajtotta a fejét az igába, nem izgatott, mert az tiltva volt, csak magában mormogta a litániát, mikor jöttek az elvtársak a városból, *cserzették volna ki a bőrit annak a gebe anyádnak, mielőtt tégöd* megellett, éjszaka meg csikorgatta a fogát, rúgta az ágy végét, de hogy kibe rúgott olyan nagyot, azt még a feleségének se mondta meg. Aztán vége lett ennek is, jöttek az *elvtárs urak*, szabad madarak repdestek az égen, konyec lett a továrisoknak is, úgyhogy előkerült a sutból Attila király koponyája, no, téged is megevett az idő, nézett az egykori hun király nemlétező szemébe Habi, elvitte a fogaidat mind, de jó pajtások leszünk mink, hisz nekem se maradt fogam egy se ebben a nagy vicsorgásban.

Aztán végül nem pajtáskodott sokat a vén Habi Attila királlyal, mert a gyerek lendkerekes autóért rítt, de olyat nem árultak a Vegyesben, csak Ugrán, oda meg be nem mennek egy játékszerért, odaadta hát a koponyát az unokájának, ez volt az egyetlen öröksége, meg amit még Modol ráhagyott, a ráolvasások és a kóta, amit Attila király megsúgott a Modolnak is:

Elsőbben temettek hadverő vasba,
azután temettek Hold ezüstjébe,
harmadszor temettek Nap aranyába.
Ott fekszem én ma is Marosnak medrében,
hármas koporsóban, sötétségbe zárva.
Fejem fölött három örvény,
aki aztat megforgatja,
koporsóim mind kinyitja,
szemfedőmet felpattintja.

Meg is tanított mindent Ósikának, jó eszű gyerek volt az, fújta mindet, mint a vízfolyás, aztán Habi madzagra kötötte Attila király koponyáját:

– Na, ezt húzzad, fiam, ne a lentkerekűt.

Ósika húzta is maga után a koponyát, végig Kendereseken, klok-klok-klok, kotyogott Attila király feje a betonon, és akkor már csak Ósika tudta az igazságot egyedül, hogy a Modol nem találta meg Attila király koporsóját, a kincseit sem, kicsusszant a király a Modol markából, csak a koponyáját hagyta hátra, azt azonban megsúgta neki vigasztalásul, hogy asszonyszemélynek ugyan nem mutatja meg magát, de Modol őrizze meg jól a koponyát, hagyja az unokáira, mert akinél az van, az leli meg a sírját, de csak akkor, ha férfiembernek teremtette a Jóisten.

Ósika őrizte hát Attila király koponyáját, mint férfiember, húzta maga után mindenhova, klok-klok-klok, még az óvodába el elvitte, de az óvó néni acsarogni kezdett, hogy ide azt a redves, vén csontot be nem hozzák, ha ki nem dobják azonnal, ő kihívja a hatóságokat, aztán nézhetnek, ettől az Ósika anyja úgy megfélemledett, hogy holteleven nem volt, hajította a kútba Attila királyt, ott aztán kereshetik a hatóságok, bárkik is legyenek.

Ósika sírdogált ugyan egy kicsit Attila király után, de azután észbe vette, hogy a kút mégis csak jó hely a koponyának, biztonságos, mert ott aztán senki se teheti rá a kezét, mert akárhogy is, Attila király az ő jussa. De eszébe vette azt is, hogyha már ilyen fordulatot vettek az események, akkor csak meg kéne keresni azt a hármas koporsót, amiről nem tudta, hol lehet, csak annyit, hogy a folyó mélyére rejtették, no, de hol folyt akkor a folyó, ki tudja, ahol homok van Kendereskén, ott mindenütt nyugodhat Attila király.

Ósika se volt sok szavú ember, nem is beszélt arról másnak, hogy keresi Attila királyt, csak Anyeskának, aki mellé cihelődött a homokozóba.

– Mit csinálsz, Ósika? – kérdezte Anyeska.

– Attila királyt keresem.

– És ki az az Attila király? – kérdezte Anyeska, mert a Burkus királyról hallott már, meg a didergőről is, de Attila királyról nem mesélt még neki senki, pedig ő volt a körorvos lánya, ott laktak a kistanítóék mellett a szolgálati lakásban, és a kistanító néni sok szépet mesélt neki, amikor az anyja átengedte hozzájuk. Aztán ahogy Ósikát hallgatta, rájött Anyeska, hogy mégis csak ismeri ő ezt az Attila királyt, ha őt nem is, hát a fiát bizonyosan, mert a kistanító néni tanított neki egy éneket Csaba királyfiról, amiből ugyan nem sokat értett, mert nem tudta, mi lehet az a maroknyi székely, ami porlik, mint a szikla, a színes krétára szokta mondani a kistanító néni, hogy nagyon porlik, ilyesmi lehet ez a székely is, valami kréta, nem más. De a maroknyi székellyel azután nem foglalkozott Anyeska, inkább Csaba királyfit kérdezte meg a kistanító nénitől, mert a csillagösvény igencsak tetszett neki. Na, akkor hallott Attila királyról, mert Csaba királyfi Attila fia volt.

Rögtön nagy egyetértésre is jutottak Ósikával, hogy ki kell szabadítani Attila királyt mindenképp a hármas koporsóból, hadd menjen a fia után a csillagösvényen.

– Én majd segítek ásni – ajánlkozott Anyeska, de Ósika megmakacsolta magát.

– Azt nem lehet.

– Miért nem?

– Mert az asszonyokat nem állhatja Attila király. Azt mondta a nagyapám, hogy biztosan azért, mert az egyik felesége ölte meg. Ezért csusszant ki a Modol szépanyám markából is, mert asszonyoknak meg nem mutatja magát.

– De én nem vagyok asszony! – háborodott fel Anyeska. – Én lány vagyok!

Akárhogy is, Anyeskának igaza volt, úgyhogy nagy egyetértésben ásták tovább a homokozót. Találtak is egy rubintköves gyűrűt meg egy hajlott kanalat. A kanál Ósikáé lett, a rubintköves gyűrűt meg nagylelkűen odaadta Anyeskának.

– Ez biztosan Attila király kincséből való – állapította meg a kislány áhítattal –, örökké hordani fogom.

De az örökké csak napszállatig tartott, mert amikor az anyja meglátta a kezén a gyűrűt, lerángatta az ujjáról.

– Mi ez a vásári kacat? – kérdezte dühösen, aztán kibukott belőle a védőnő. – Kisgyerek nem hordhat gyűrűt, mert leszakítja vele az ujját, ha beleakad valamibe.

Anyeska nem bánta volna, ha leszakad az ujja, egy ujjat bőven megér Attila király kincse, akár kettőt is, de tudta, az anyjának hiába könyörög, nem ért az semmit, hiába magyaráz neki, az anyja csak a szavakat hallja, az értelmét sose fogja fel a dolgoknak.

Amikor másnap elmondta Ósikának, hogy mi történt, a kisfiú csak legyintett.

– Az csak olyan kósza gyűrű lehetett. Valamiért elszakadt a többiektől. Biztos *a zavarok* ijesztették el, azt mondta a nagyapám, azok a gyüttment népek nagy felfordulást csináltak itt Attila király idejében. Majd ha megtaláljuk a hármas koporsót, akörül lesz a temérdek kincs! Minden ujjadra húzok majd rubintköves gyűrűt, meglásd, Anyeska!

Nagy hevülettel ásták hát tovább a homokozót, az óvó néni csak akkor szólt rájuk, amikor az óvoda udvarát is kezdték felásni, mert sívó homok volt az is, mint minden Kendereskén, lehet az óvoda udvara alatt is kriptály.

Az Attila keresésnek így hát egy időre befellegzett, legalábbis Anyeskával nem kereste többé Attilát Ósika, ellenben megtanította neki azokat a ráolvasásokat, amiket még a szépanyja, az igazlátó Boca Modol hagyott rájuk örökségül, hátha hasznát veszi Anyeska, ha már körorvos az apja.

De nem vette, mert Anyeska anyja nem ért fel ésszel semmit, amikor lecsipásodott a kislány szeme, úgy, hogy ki se tudta nyitni, hiába mondta az anyjának, hogy most kéne a ráolvasás, amit Ósikától tanult, rá is kezdte, hogy *a mi Urunk, kis Jézus tarlón játszadozék*, de erre az anyja olyan dühös lett, hogy majd megütötte a guta:

– Honnan szedted ezt, te? Meg ne halljam még egyszer ezt az babonaságot! – ripakodott rá a lányára, és forrt benne az indulat, mert az rendben van, hogy eltakarodtak az országból az oroszok, hogy visszaadják a földeket, mondjuk a gyárakat nem, meg a nagybirtokokat és a címeket sem, de mindegy az, nem kell neki az apósáék kastélya meg a grófi cím sem, mit kezdenének vele? Még azt is eltűrte, hogy most nagyon járják az emberek a templomot, boldog-boldogtalan veszi a szentelt ostyát, még a párttitkár, a Káró Jani is, kimosakodott az is a kommunizmusból, nem elvtárs többé, hanem kisgazda, a fia meg ministráns. Kész cirkusz, ami itt folyik, ezen csak nevetni lehet, de hogy ezek a régi babonaságok is feltámadjanak, azt már nem, nem véletlenül lett védőnő meg szülésznő, ő a lelkén viseli a nép sorsát, a saját lányáét meg főleg, nem engedi ilyen egyházi bolondériával megmételyezni a gyerekek bimbódzó lelkét.

Anyeska nem tudott a mételyezésről, mert csak megkérte Ósikát, hogy olvassa rá az imádságot, a kisfiú pont úgy mondta a szavakat, ahogyan egykor Boca Modol száján kieshetett, ahogyan aztán átadták egymásnak az igazlátó leszármazottjai, *mi Urunk, kis Jézus tarlón játszadozék, midőn ő szent anyja feküdött a füvön, szödte szirmát kék virágnak, fűzte aztat koszorúba, Szél anya Szellőt küldte, te vagy-e az a kis Jézus? Fölkapta Szellő a pelyvát, beleszórta a szömibe, sírva fakadt a kis Jézus, ő szent szöme földagadott. Ölbe vötte ő szent anyja, vitte Kédron patakára, Jéruzsálöm forrására, Kédron patak habja habzott, szent szömire rálocsolta, bújj, bújj, daganat, oszladozzál, foszladozzál, Pétör szöme mögtisztuljon,*

Atyaistent mögláthassa, Szűz Anya Mária szent neviben és a mi urunk Jézus Krisztus irgalmassága által. Ammön!

Ósika eszébe tartotta Attila királyt egy ideig, de mint a gyerekeknél lenni szokott, lassan megfeledkezett róla, csak akkor jutott eszébe újra, amikor a Maros partján az ifjabbik Káró Jani felvilágosította, hogy a tévében hallotta, hogyha örvénybe kerülnek, akkor nem szabad kapálózni, csak szét kell tárni a karjukat, engedni, hogy lehúzza az örvény a folyó fenekére, mert utána kidobja egyenesen a partra.

Káró Jani meg is mutatta, hogyan kell csinálni:

– Tudod, mint Krisztus a kereszten – magyarázta, de Ósika nem tudta, nem járt ő templomba, neki csak az örvény járt az eszébe, meg hogy nála van az Attila király koponyája, jó, éppen nem nála, hanem a kútban, onnan ki nem szedheti, de akkor is ő örökölte meg, Attila király az ő jussa, és most már tudja azt is, hogyan kell megforgatni az örvényt és felnyitnia a szemfedőt.

Nem is várt sokáig, csak hogy elcsendesedjenek otthon, cipőt se húzott, minek, mezítláb szaladt ki az Iharosig, ott mindig örvényes a víz, ahol fordul a folyó, vetette bele magát a habokba, s alig is úszott néhány tempót, már húzta is le az örvény, Ósika széttárta a karját, forgott körbe-körbe, kántálta magában Attila király kótáját, elsőbben temettek hadverő vasba, azután temettek Hold ezüstjébe, érezte, hogy fogy el a levegője, de az örvény nem nyugodott, csak vitte, forgatta egyre mélyebbre, ösztönösen menekülni akart, menekülni ki ebből a nagy forgásból, de megemberelte magát, kifeszítette a karjait újra, mint Krisztus a kereszten, harmadszor temettek Nap aranyába, a Káró Jani azt mondta, Krisztus is feltámadt a harmadik napon, akkor neki is sikerülni fog, az örvény forgatta egyre mélyebbre és mélyebbre, ott fekszem én ma is Marosnak medrében, hármas koporsóban, sötétségbe zárva.

Tovább nem tudta kántálni a kótát, mert elöntötte a végtelen sötétség, a lába a folyó homokját érte, lökött rajta az örvény egy hatalmasat, és Ósika kibukott a vízből. Levegőt is alig kapott, alig is tudott kivergődni a partra, kimerülten feküdt végig a fövenyen. Sötét volt az éjszaka, a hold valahol távol járt, de a feje fölött ragyogott a csillagösvény, és ott lovagolt rajta Attila király.

A novella az alábbi Móra-művekből tartalmaz szó szerinti és nem szó szerinti idézeteket:

MÓRA Ferenc. *Ének a búzamezőkről*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.
MÓRA Ferenc. *Georgikon – Könnyes könyv*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
MÓRA Ferenc. *Sokféle – Utazás a földalatti Magyarországon*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.

HERMANN ZOLTÁN

Kuckó király

HŐSIESSÉG ÉS GYEREKHALÁL A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁNAK GYEREKIRODALMÁBAN

Móra Ferenc *Kuckó király* című elbeszélése a Pósa Lajos és Benedek Elek által szerkesztett *Az én újságom*ban jelent meg 1907-ben, „Szegedi Lőrinc" név alatt. Móra 1902-től volt a 48-as párti *Szegedi Napló* munkatársa, nem véletlen, hogy Pósa, úgy is, mint a nevezetes, szegedi, Mikszáthtól „jogfolytonos" Pósa–Gárdonyi–Tömörkény-asztaltársaság egykori „feje",[1] folyamatosan közölte gyerekirodalmi lapjában Móra ifjúsági elbeszéléseit, meséit, verseit és más írásait: több százat. Ezek közül majdnem ötvenet írt alá Móra „Szegedi Lőrincként". Móra Ferenc Pósa 1914-ben bekövetkezett halála után 1920-ig rendszeres szerzője maradt *Az én újságom*nak. A lap – ekkor már Gaál Mózes szerkesztette – nem feledkezett meg egykori termékeny szerzőjéről, már 1917-től rendszeresen tudósított a Singer és Wolfner kiadónál vagy a Szegeden megjelent gyerekkönyveiről, az 1918-ban megjelent *Kincskereső kis ködmön*ről (sic!), a *Dióbél királyfi*ról (1922), a *Hol volt, hol nem volt*ról (1925) stb.

Az 1848–1849-es „forradalom és szabadságharc" leverésének idején játszódó *Kuckó király* az 1950-es évek végétől lett az iskolai kánon jellegzetes darabja. Az elbeszélést az 1950-ben alapított Ifjúsági Könyvkiadó 1957-ben jelentette meg először – abban az évben, amelyben a kiadó felvette Móra Ferenc nevét –, az író gyerekelbeszéléseit tartalmazó, *A királyasszony macskái* című kötetben. (Az 1907-es folyóiratközlés és az 1957-es publikáció között nem találtam az elbeszélésnek más kiadását: de lehet, hogy tévedek.) Ennek az 1957-es kiadásnak a belső címlapján olvasható Madácsy László neve, aki a címlap szerint „felkutatta és válogatta" az elbeszéléseket, Lengyel Dénes pedig szerkesztette a kötetet. A *Kuckó király* aztán pár évvel később, 1961-ben már a hatodikos általános iskolai olvasókönyvben is szerepelt, és nem is kopott ki belőle azóta.[2] Madácsy, aki az ötvenes évek elejétől foglalkozott Móra irodalmi hagyatékával, feltárta az írói álnevek alatt lappangó műveit, közreadta Móra levelezését, fontos szereplője annak a kánontörténeti fordulatnak, ami Mórát „a" magyar gyerekíróvá tette az 1950-60-as években. Az 1957-ben megjelent válogatását aztán sok-sok gyerekirodalmi antológia követte, a gyerekelbeszélések, mesék változatos összeállítású kötetei. A Móra Kiadó névadójának szentelt sorozatot is indított, *Móra Ferenc válogatott művei az ifjúság-*

[1] DANKÓ József, *Dankó Pista – Gárdonyi hegedűse* (Budapest: Dante, 1935), 41–44, 78–86.

[2] Az Apáczai Tankönyvkiadó 2019-es, hatodikos *Irodalom 6*. olvasókönyvében még mindig benne van.

nak címen, 1975-ben, Reich Károly rajzaival. Ennek a sorozatnak az 1977-ben megjelent, *Titulász bankója* című kötetében (alcíme szerint *Történelmi elbeszélések, mesék*) Sulyok Magda külön elbeszélésciklust gyűjtött egybe az 1848–1849-hez kapcsolódó mesékből.[3] Móra negyvennyolcas tárgyú, itt közölt elbeszélései egy kivétellel Pósa *Az én újságom*jában jelentek meg: a *Kuczkó király* 1907-ben,[4] a *Titulász bankója* 1908-ban,[5] *A csókai csata* és *A furulya* 1909-ben,[6] a *Szegesdi Béni* csákója 1910-ben,[7] a *Kevély Kereki* pedig 1912-ben.[8] A *Méhes Bánhidy* címűt a *Délmagyarország* közölte először, 1928-ban.[9]

A *Kuckó király* történetében Kasza Palkó, a huszárosdit játszó gyerektársaitól elhúzódó, inkább a kemencezugban, a kuckóban olvasgatni szerető, a többiek által kicsúfolt és megszégyenített fiú – a „kuckó király" tulajdonképpen a csúfneve – a saját halála árán menti meg a tiszai nádasban a halászok által rejtegetett bujdosó honvédtisztet. A történet többszörös átkereteződése miatt a mai gyerekolvasók számára inkább traumatizáló jellegű olvasmány. Ma már nehezen fejthetők fel azok a kontextusok, amelyek az 1907-es olvasók számára még közvetlenek voltak: néhányat igyekszem majd említeni. Nem is csak a gyerekhalál, a címszereplő önfeláldozása, önként vállalt halálának témája miatt traumatizáló ez a gyereknovella, de például a történetet elbeszélő „szemtanú" nehezen átélhető nézőpontváltása miatt is. Ráadásul ez a nézőpontváltás is csak az elbeszélés végére érve, a szinte sokkoló befejezés felől érthető meg.

> Sokszor hallottam édesapámtól ezt a történetet, amit most el akarok beszélni. Aratás idején, szép holdvilágos éjszakákon kint a szérűn egyéb se járta, csak a Kuckó király története. Hosszú téli estéken, mikor bömbölve szaggatta a szél a házunk nádtetejét, nem kellett nekem egyéb mese, csak a Kuckó király. Meg is tanultam, s most úgy adom, ahogy vettem. Se hozzá nem teszek, se el nem veszek belőle. Bizony a szabadságharc idején még olyan kis legényke voltam én…[10]

– így kezdődik az elbeszélés. Nagyon fontos, hogy a történetmondás apáról fiúra szálló történetként áll előttünk, az apa meséli 1848–1849-es gyerekkori élményeit a fiának, aki annyiszor hallotta, hogy szóról szóra el tudja ismételni

[3] MÓRA Ferenc, *Titulász bankója*, válogatta SULYOK Magda (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975), 211–241. Mórának van még pár 1848-as témájú elbeszélése, *A Dióbél királyfi – Egy öreg ember emlékei fiatal gyerekeknek* című 1922-es kötetében a *Kossuth Lajos tiszteletére..., Az a rossz Matykó gyerek!, Tamás úr maga marad, Málé Tót száz aranya, A hegedű, Vak Csiha furulyája*, a *Világos után* és *Az ezüstkoporsó* című elbeszélések. *A Vak Csiha furulyája* az 1909-es, *Az én újságomban* megjelent *A furulya* című elbeszélés átírása. A *Málé Tót száz aranyá*ról a későbbiekben még szó lesz.

[4] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 105–107.

[5] *Az én újságom* 19, 13. sz. (1908): 204–206.

[6] *Az én újságom* 20, 1. sz. (1909): 12–13, illetve 23. sz. (1909): 365–367.

[7] *Az én újságom* 21, 13. sz. (1910): 212–213.

[8] *Az én újságom* 23, 31. sz. (1912): 71–72.

[9] *Délmagyarország* 4, 160. sz. (1928. július 15.): 2–3.

[10] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 105.

a „Kuckó király" történetét, és felnőttfejjel – hiszen ez az elbeszélés közvetlen időbeli és mediális kerete – egy gyereklap hasábjain meg is írja az apja néhai történetét az 1907-es év gyerekolvasóinak (és persze a későbbieknek). (A Szegedi Lőrinc álnév persze lebegteti az elbeszélő és a biográfiai szerző azonosságát, hiszen mégsem Móra konkrét családi emlékeiről, hanem egy „Szegedi Lőrinc" nevet viselő *fiktív* valaki családi emlékeiről van szó.) Egyfelől tehát a *Kuckó király*ban három generáció elbeszélés-hagyományozódásának leírása (apa-író-gyerekolvasók) és a szóbeli hagyományból az írásos médiumba való áthelyeződése a történetmondás kerete. Ami azonban pszichológiai értelemben lényegesebb: az apa gyerekkori énje – mint „szemtanú" narrátor – a saját eszmélődését, fókuszváltását mondja el a történettel. Az apa, a huszárosdit, kossuthosdit játszó negyvenkilences gyerekek vezére felelős azért, hogy Kasza Palkót a gyerekek kiközösítik, csúfolják, játék fakardjukkal alaposan megverik: „Rávetettük magunkat, mint vércse a galambfiókra. Örültünk neki, hogy valahára igazi ellenségre találtunk."[11]

Kasza Palkó halálának a Móra-novella elején jelzett újra- és újramondása tehát az elbeszélő apa bűnbánati, gyónásszerű története. A történéseket gyerekként átélő, „eredeti" elbeszélő eleinte a külsőségekben, a haditudósítások, legendák újrajátszásában látja a hősiesség színrevitelét, és csak utólag ismeri fel Palkó *csendes* hőstettének valódiságát. Gyerektársai árulónak gondolják Palkót, amikor zsebre teszi az aranypénzt annak fejében, hogy a honvédtiszt nyomára vezeti a német katonákat. Nem értik, hogy Palkó azért vállalja magára ezt a látszatot, mert az a mindenki előtt titkolt terve, hogy a sötét, hideg éjszakán belevezeti a katonákat a halászok által frissen vágott lékbe. A katartikus fordulatot egyetlen mondattal – „Az aranypénzt ott találták a halászok másnap reggel a lék szélén."[12] – írja le a kettős elbeszélő, az apai elbeszélést felidéző író. Vagyis a gyerekek és a gyerekcsapat vezére, a „generális úr", nem egyszerűen kiközösítik, hanem bántalmazzák[13] is Palkót: az olvasó pedig annak a gyereknek az elbeszélésben hallja/olvassa a történetet, azzal az elbeszélővel kénytelen azonosulni, aki ennek a bántalmazó közösségnek az irányítója volt. A fordulattal maga az elbeszélés nem időz sokat, az elbeszélő szemléletváltása, empátiája, bűnbánata a történet többszöri újramondásának az idejére vetítődik át.

A gyerekhalál témája, furcsa módon, egyáltalán nem idegen a 19. és a 19–20. század fordulójának gyerekirodalmától. Ennek a „szomorú" gyerek- és felnőttirodalmi kánonnak[14] a szövegei, Andersen *A kis gyufaárus lány*ától

[11] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 106.

[12] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 107.

[13] A mai kifejezéssel, ez bizony a *bullying* szimptomatikus esete.

[14] Alaposabb elemzés nélkül is kijelenthetjük, hogy a régi századforduló írói mintha a gyerekirodalom bizonytalan esztétikai értékét a *gyerekhalál* témájával igyekeztek volna kompenzálni, a szövegek kánoni helyzetét valamelyest stabilizálni.

(Szendrey Júlia volt ennek az első fordítója) Eötvös József *A megfagyott gyermek* című verséig (és ennek 1921-es, magyar némafilm-változatáig) vagy Mikszáth *A ló, a bárányka és a nyúl* című elbeszéléséig és Oscar Wilde meséin keresztül Edmondo de Amicis *Szív* című elbeszélésciklusáig, Gustav Mahler 1901–1904 között, Friedrich Rückert verseire komponált *Kindertotenlieder* című dalciklusán át Molnár Ferenc 1906-os *A Pál utcai fiúk* című regényéig a *gyerekhalál* kapcsán mintha három témakört járnának körül: a szegénység, a nem gyógyítható betegség és a hazafias áldozatvállalás témáit. (Móra kultikus, és az 1950-es évek óta kötelezőként/ajánlottként olvasandó *Kincskereső kisködmön*je a legnyilvánvalóbb példa a szegénység- és a gyerekhalál-narratívumok összekapcsolására.)

A gyerekhalál témája a gyermeki ártatlanság keresztény fogalmaihoz és ennek rousseau-i ellenpontjáig vezethet bennünket.[15] *A miért bűnhődik az, aki nem követett el bűnt?* kérdése Dosztojevszkijt is foglalkoztatta: *A félkegyelmű*-ben maga Miskin herceg beszéli el Marie és a falusi gyerekek történetét.[16] Marie-t őrültként küldik a svájci Schneider-intézetbe, ahol Miskin is él, pedig a lány nem beteg, csak szenved attól, hogy a világ nem jó. Ketten közösen lesznek a falu gyerekeinek szellemi és lelki vezetői, egy utópisztikus és ideiglenes, krisztusi mikrotársadalomé, és a falu ellenségeskedése vezet – amely ezt a közösséget nem fogadja és nem tűri el – Marie tragédiájához.

A gyerek halála tehát a jó illuzórikusságának a metaforája, a jó ideiglenességéé és mulandóságáé. A hazafias önfeláldozás és a gyerekhalál kicsit másról szól: arról, hogy a felnőttek világát utánzó gyerek – hiszen a szerepjátékoknak többnyire ez a céljuk – a játékban átvállalja a felnőttek felelősségét is. (A legfelnőttesebb „gyerekjáték" pedig a halál eljátszása: vagy játék nélküli eljátszása, a valóságosként megtörténő halál.) A gyerek ebben a „játékban" felnőttként viselkedik, pedig a felnőttek közössége tudhatja, hogy ebben a felelősségvállalásban a gyerek olyan feladatokat is magára vesz, amik nyilvánvalóan meghaladják az erejét. Elég, ha Gavroche-ra gondolunk Victor Hugo *A nyomorultak*jából, az 1848–1849-es magyar szabadságharc „gyerekhőseire", vagy de Amicis garibaldista gyerekkatonáira.[17]

---

[15] Vö. Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil vagy a nevelésről,* fordította GYŐRY János (Budapest: Tankönyvkiadó, 1978), 11.

[16] Fjodor Mihajlovics DOSZTOJEVSZKIJ, *A félkegyelmű,*. fordította MAKAI Imre (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1972), I. rész 6. fejezet: 69–79.

[17] Edmondo DE AMICIS, *Szív,* fordította RADÓ Antal (Budapest: Lampel, 1904). Az új, modern kiadás: Edmondo DE AMICIS, *Szív,* fordította SZÉKELY Éva (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987). (A tanulmányban az 1987-es kiadásból idézek.) A *Szív* bizonyos részletei már nem sokkal az olasz eredeti 1886-os megjelenését követően olvashatók voltak magyarul, 1888-ban megjelent Dolinay Gyula erősen hézagos fordítása is. De Amicis és olasz kiadója ragaszkodott a hiánytalan, teljes magyar kiadáshoz, végül Radó Antal 1894-es fordítása lett az első teljes magyar fordítás. Radó az 1904-es kiadás előszavában említi, hogy néhány elbeszélést Tóth Béla és Somogyi Ede folyóiratokban megjelent fordításaiból vett át.

De Amicis 1886-os *Szív (Cuore)* című művének egyes részleteit – mindenekelőtt *A kis lombardiai őrszem* és *A szárd dobos* című elbeszéléseket – a *Kuckó király* műfaji és narratológiai mintájának is tekinthetjük. (Ne felejtsük el megjegyezni, hogy de Amicis elbeszélésfüzére Móricz, Kosztolányi, Csáth Géza, Karinthy Frigyes meghatározó gyerekkori olvasásélménye volt:[18] az 1894-ben játszódó *Légy jó mindhalálig*-ban például Nyilas Misi olvassa nagy lelkesedéssel a *Szív*nek *A kis másoló*ról[19] szóló történetét.) A kis őrszemről szóló másik de Amicis-történetben a háború végzetszerűsége a téma, egy eltévedt golyó öli meg azt a fiút, akit az olasz katonák kérnek meg arra, hogy a fa tetejéről figyelje ki az osztrákok mozgását: az olasz katonák „küldik" a halálba a gyereket. A szárd dobos történetében viszont maga a fiú vállalja a veszélyt, hírt vinni a felmentő csapatoknak a bekerített udvarházból. A fiú minden erejével teljesíteni akarja a kapitány szigorú parancsát, rálőnek az osztrákok, de golyóval a lábában is eljut a céljához. A kapitány meglátogatja a kórházban, és ekkor látja, hogy fiú átlőtt lábát amputálták.[20] Ezek és a *Szív* más, nem az olasz–osztrák háborúban játszódó történetei is azt tekintik hősi, nemes, mintaszerű cselekedetnek, ha a gyerek teljesíti a felnőttek parancsát, ha a felnőttek helyére lép.[21] A narratológiai minta azonban nem ezt, hanem elsősorban azt jelenti, hogy de Amicisnél ezek az elbeszélések – a naplóíró Enrico által újramesélve – a tanító úr hónapról hónapra elmondott újabb és újabb, a gyerekeknek megígért és a gyerekek által mindig izgalommal várt történetei. Vagyis itt is az 1849-es, 1859–60-as és 1866-os francia–olasz–osztrák háborúk legendáriumából (sajtóhíreiből?) mesél el a tanító úr egy-egy történetet. Ha a *Szív* megjelenésének idejére, 1886-ra tesszük az elbeszéléssorozat „cselekményét", a tanító úr saját, 20-25 évvel azelőtti kamaszkoráról mesél az osztályának. Alighanem itt is, mint Móra 1848–1849-es elbeszéléseiben, személyes, gyerekkori emlékekkel rendelkező, felnőtt elbeszélő szóbeli előadását (a dolog valamelyest egyszerűbb, mint Móra Ferencnél) idézi fel, és írja bele a naplójába a gyerek Enrico Bottini.

Móra többi 1848–1849-es elbeszélése esetében is megvan a történeteknek ez a generációkon átívelő mediatizálása. A mediatizálás transzgenerációs aktusa mellett azonban de Amicis és Móra elbeszélései a traumák nemzedékek közötti átörökítésének mintázatait is magukban hordozzák. A *Kuckó király* bevezetését idéztem. A *Titulász bankójá*ban a Kossuth-hívő nagypapa alakja

[18] Szilágyi Zsófia, *Móricz Zsigmond* (Budapest: Kalligram, 2023), 48, 60–61.

[19] Móricz így említi a *Légy jó mindhalálig*-ban, Székely Éva 1987-ben *A kis firenzei címíró*ként fordította az elbeszélést. Vö. de Amicis, *Szív*, 1987, 64–71.

[20] de Amicis, *Szív*, 1987, 20–22, 44–48.

[21] Bizonyos értelemben *A Pál utcai fiúk*ban is ez a felnőttesen, túl komolyan vett kötelesség az oka Nemecsek halálának. 1848–1849 magyar gyerekkatonáiról Rakó József írt kismonográfiát: *A szabadságharc gyermekhősei* (Budapest: *Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ*, 1992). (Új, bővített kiadása: 2013.)

jelenik meg, aki az elbeszélő apjára hagyja a nevezetes papírpénzt. A szűcsmester apa zölddel és fehérrel szegélyezett piros bőrtáskát varr neki, az elbeszélő pedig azt írja: „Én üveg alá tétettem, úgy tartom itt az asztalomon."[22] (Látszik, hogy az elbeszélésben Móra, egyfajta írói imágó-építésként, közel akarja magához húzni a narrátor szerepét: jóllehet, a *Titulász bankójá*t is „Szegedi Lőrinc" néven jegyzi.) A *Csókai csata* elején ezt olvassuk (valószínűleg az 1935-ös, *Parasztjaim* című kötete számára átírta a történetet: ez a szakasz ugyanis az 1909-es változatból hiányzik):

> Ezek közül a megíratlan hagyományok közül való a csókai csata is. Akkor hallottam, mikor még kerek volt a magyar világ. Aki mesélte, Farkas Szilárd, az én regényembe is belementett csókai papom, már meghalt. De Krsztpogacsin Vládó szerb nemzetbeli célszerű szegény ember, aki meghitelesítette a történetet, még él, s tanú rá, hogy akármilyen hihetetlennek hangzik, így volt, ahogy következik.[23]

A furulya, a vak koldus és Damjanich tábornok története – szintén klasszikus általános iskolai, olvasókönyvi darab volt gyerekkoromban – röviden mutatja be az elbeszélésnek ezt az időtávolságát: „Tápiószele ma sem valami nagy faluja Pest megyének, a szabadságharc idején pedig még kisebb volt."[24]

A *Kevély Kereki* átírt története – ugyanezt az anekdotát már megírta Móra *Az én újságom* egyik 1910-es számában, de nem Petőfi, hanem Csokonai főszereplésével[25] – újfent a nagyapa emlegetésével, a nagyapa történetmesélésének felidézésével indul:

> Kevély Kereki történetét a nagyapámtól hallottam. Ő volt a legmódosabb ember a szentmártoni határban, ahol a nagyapám zsellérkedett. Házainak, pusztáinak, majorságainak maga se tudta számát. Négylovas hintón járt tán még az udvarra is, aranyból volt tán még a csizmavakaró kése is. […]
>
> A nagyapám nagyon szomorú alkalommal látta először a kevély Kerekit. Arra virradóra, mikor a falujok porrá égett.[26]

Az 1928-as *Méhes Bánhidy* – ami a *Kevély Kereki*hez hasonlóan inkább anekdota – szintén ezzel a visszatekintő, hitelesítő gesztussal kezdődik:

> Én már csak híriből ismertem a nevezetes kiskun urat, de az ámbitusos háza udvarára még be-bekukucskáltam mint futkározó utcagyerek. Ugyan a ház most is megvan még, s ma is a legméltóságosabb ház a kiskunok földjén.
>
> Negyvenkilencben nagy ijedelmet keltett ebben a házban a Haynau híre…[27]

---

[22] *Az én újságom* 19, 13. sz. (1908): 206.

[23] MÓRA Ferenc, *Parasztjaim* (Budapest: Révai, 1935), 142–146. „…mikor még kerek volt a magyar világ": vagyis 1920, Trianon előtt.

[24] *Az én újságom* 20, 23. sz. (1909): 365.

[25] *Küsmödi uram aranyai* a címe az elbeszélésnek, ld. *Az én újságom* 21, 2. sz. (1910): 33–35. A *Dióbél királyfi*ban, 1922-ben megjelent *Málé Tót száz aranya* című anekdotikus novella szintén a *Kevély Kereki* újraírása.

[26] *Az én újságom* 23, 31. sz. (1912): 71.

[27] *Délmagyarország* 4, 160. sz. (1928. július 15.): 2.

A *Szegesdi Béni csákójá*ban megint Damjanich tábornok bukkan föl egy mondat erejéig, hogy aztán az elbeszélés a világosi fegyverletétel után, büntetésként az osztrák hadseregbe besorozott és az olaszok ellen háborúba küldött Szegesdi Béni történeteként folytatódjon: „– Ha eddig a szabadságért harcoltál, most harcolj ellene!"[28] – mondják Béninek az osztrák sorozótisztek. Ennél az elbeszélésnél nyilvánvaló az utalás a *Szív* kontextusára. A *Szív* gyerekkatona-történeteinek ellenségei – Szegesdi Béni és társai. Móráék – ahogyan Pósa, Gárdonyi, vagyis a *Szegedi Napló* szerkesztősége –, a kiegyezés utáni, „örök" ellenzéki, 48-as szabadelvű párt hívei voltak. A 48-as párt 1860-as évekbeli megszerveződésének a hátterében többek között a „reálpolitikát folytató" Deák-párt – az olasz helyzetet is érintő – kompromisszumainak elutasítása volt.[29] Bizonyos értelemben tehát – szinte észrevétlenül, de Pósa politikai pályájára gondolva ez nem meglepő – *Az én újságom*, 1890-es alapítása óta a 48-as, függetlenségi elvekkel szimpatizáló magyar liberális párt mellett agitált. Móra 1848–1949-es elbeszélései is az 1906-os kormányváltás után, a „48-as" pártból és a régi, a „67-es" kormánypárt „alkotmányos" ágából kivált képviselők koalíciójaként létrejött második Wekerle-kormány idején jelentek meg. Nyilvánvalóan nem volt véletlen a hangnemváltás, a Kossuth-kultusz felemlegetése[30] – a „Titulász bankója" igazából egy negyvennyolcas *Kossuth-bankó* –, és a gyerekeknek szóló üzenet, ami a korábbi, szervilisnek tartott politikai irányt, Habsburg-pártiságot igyekezett didaktikusan, egy másfajta, hazafiasabb éthosszal felcserélni.

Az 1950-es évek elején azonban, a Móra-gyerekelbeszélések újrakanonizálódásának idején ennek a politikai kontextusnak már nem volt jelentősége. A szabadságharchoz kapcsolódó Móra-elbeszélések a téma érzelmes, talán azt is mondhatjuk, hogy hatásvadász – és néhol Móra életrajzi, családi emlékeinek máshol is megírt elemeit fel-felvillantó – kidolgozásaivá lettek. A *Kuckó király* a legvirtuózabb darabja ennek a csak az 1970-es években egy-

[28] Uo. Évszám nélkül, de valószínűleg 1900 körül jelent meg FARKAS Emőd *Diákhősök 48-ban. Regényes történet a szabadságharcból: a tanuló ifjúság számára* című elbeszélésfüzére (Budapest: Magyar Kereskedelmi Közlöny, é.n.). Móra mintha innen venné a *Szegesdi Béni csákójá*nak ezt az idézett mondatát. Farkas Emődnél egy osztrák hadifogoly mondja az elbeszélésfüzér főhősének, Fekete Bélának: „– Tudom én […], hogy a szabadságért harczolnak s magam is százszorta inkább harczolnék érte, mint ellene" (53).

[29] 1866-ban Velence, 1870-ben Róma egyesül újra az Olasz Királysággal, ekkor vész el végleg a Monarchia befolyása Itáliában.

[30] Ezeknek az éveknek a kultusztörténetéhez szorosan hozzátartozik a hódmezővásárhelyi Plohn József '48-as honvédokról készített fotográfia-sorozata. A képek 1894–95-ben és az 1900-as évek első éveiben készültek, 144 felvételen 150 negyvennyolcas honvéd látható (https://punkt.hu/2020/03/14/plohn-jozsef-felvetelei/). A portrék mintha az említett Móra-elbeszélések nagyapafiguráinak arcképei lennének – az alakok irodalmi színrevételével egyidőben. (Az utolsó, az egykor az 1848–1849-es honvédseregben szolgált katona állítólag 1928-ban halt meg.)

más mellé rendezett ciklusnak. A negyvennyolc-negyvenkilences témájú elbeszélései iskolai olvasmányként több mint hatvan éve, nemzedékek számára reprezentálják a „patriotic speach act"[31] magyar irodalmi alapszövegeit. Kasza Palkó története azonban nem egyszerű, anekdotikus történet, mint például a *Kevély Kereki*. Az elbeszélés időkereteinek összetettsége és az elbeszélői helyzet miatt a *Kuckó király* – ahogy már írtam, az apafigurától származó, bűntudat-elbeszélés[32] mint különös, legalábbis az ifjúsági irodalomban különleges elbeszélői fókusz – voltaképpen szimbolikus-motivikus narratív bravúrokból áll.

A honvédtiszt a halászoknál, Galambos Imre halászmesternél talál menedéket, elrejtőzését valamiféle evangéliumi párhuzammal, krisztusi tulajdonságokkal[33] ruházza fel az elbeszélő:

> Halálra kereste az ellenség, de nálunk keresni ugyan kinek jutott volna eszébe? Különösen, hogy a fényes tiszti ruháját felcserélte szegényemberes gúnyával, s beállt halászlegénynek Galambos Imre halászmester uramhoz. Nem is tudta a hálót nála jobban megfeszíteni senki a halászlegények közt. De mesét se hallottunk még soha olyan szépet, mint amilyeneket ő mondott, ha esténként körülvettük a Galambos-portán. Hol sírtunk, hol ragyogott a szemünk, ahogy a honvédek csatáiról beszélt, de senkinek a szeme nem ragyogott úgy, mint a Kuckó királyé.[34]

A bujdosó honvéd krisztusi figurájának „elárulása" az elbeszélés zárlata előtt átmenetileg valamiféle látszólagos Júdást csinál Palkóból, hogy annál erősebb legyen a fordulat a „vérdíj" visszaszolgáltatásakor: „Az ellenség pénzét még a halálba se akarta magával vinni Kuckó király"[35] – szól az elbeszélés utolsó mondata. Az evangéliumi Júdás is, és Palkó is visszaadja a pénzt; Júdás nem, de Palkó megmenti azt, akit elárul.

Palkóra mint „vércse a galambfiókra"[36] veti rá magát a bántalmazó gyerekhadsereg. A szelídség, az ártatlanság galamb-szimbóluma az elbeszélés végéhez közeledve az erőszak, a veszélyeztetettség jelentésébe vált át: Palkót *Galambos*ék tisztaszobájában ejtik foglyul a német katonák, nehogy megszökjön, mielőtt elindulnának az ő vezetésével a sötét éjszakába.

És ami külön figyelmet érdemel, az a történetmondás megsokszorozódásának motívuma az elbeszélésben. Nemcsak az elbeszélői keretre, az apától hallott történetet leíró és *Az én újságom* olvasóinak továbbító elbeszélőre kell

---

[31] Homi BHABHA, „DissemiNation: time, narrative and the margins of the modern nation", in *Nation and Narration*, szerkesztette Homi BHABHA (London: Routledge, 1990), 291–322.

[32] Móra Márton, született 1834-ben Jászberényben.

[33] A *Parasztbiblia* több elbeszélése is tartalmazza a bujdosó Krisztus és a Szent Péterrel a halásznál tett látogatások szüzséit: LAMMEL Annamária – NAGY Ilona, *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek* (Budapest: Osiris, 2005), 174–175, 249–250, 255–261.

[34] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 106.

[35] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 107.

[36] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 106.

fókuszálnunk, hanem a honvédtiszt „elbeszélőművészetére", történetmondói képességeire is: „…mesét se hallottunk még soha olyan szépet, mint amilyeneket ő mondott, ha esténként körülvettük a Galambos-portán. Hol sírtunk, hol ragyogott a szemünk, ahogy a honvédek csatáiról beszélt, de senkinek a szeme nem ragyogott úgy, mint a Kuckó királyé."[37]

A gyerekek a faluba eljutó híreket, utóbb pedig a honvédtiszttől a Galambos-portán hallott történeteket alakítják dramatikus szerepjátékká. De a könyvmoly Palkó is a történetek bűvöletében, az olvasás által teremtett fantáziavilágban tölti óráit. „Kasza Palkó ott hevert a kemence mögött a kuckóban egy rossz subán. Egy nagy, ócska könyvbe volt beletemetkezve, megrettenve ütötte föl belőle buksi fejét, ahogy meglátott bennünket."[38] A fiúk huszárosdit játszani hívják, amit azzal hárít el, hogy: „– Jaj, dehogy megyek én oda! Gyönge vagyok én katonának. Jobban szeretem én itt a kuckóban olvasgatni a Toldi Miklós történetét."[39] Amiből persze megtudhatjuk, hogy nem az Arany-féle *Toldi*t – habár éppen olvashatná 1849-ben –, hanem a régi, Ilosvai-krónikát olvassa a „nagy, ócska" könyvből: a báty, Toldi György és katonái által kigúnyolt, lenézett Toldi Miklós hőssé válásának történetét. Toldit ugyanúgy kigúnyolják a katonák, ahogy a katonásdit játszó gyerekek Palkót. A gyerekek azt is gondolhatják utóbb, hogy a katonáktól kapott aranyat majd a férfiasnak tekintett – és tulajdonképpen *erőszakos* – huszárosdi helyett a gyámoltalanok, gyengék szórakozására, az olvasásra, a könyvekre költi majd Palkó. „Nézd, ez a tied, amiért igazat mondtál. Ha odavezetsz bennünket, akkor másikat is kapsz. Megveheted rajta a bíró házát"[40] – mondják Palkónak a katonák. A katonák gonosz tréfája az, hogy hiába nagy pénz az egy arany, de ha van belőle még egy, akkor sem lehet megvenni rajta a bíró házát. Azt képzelik, hogy Palkónak csak ilyen „materiális" vágyai vannak, nem számolnak azzal a gyermeki énnel, amely számára a mentálisan, belül megélt hősi minták sokkal fontosabbak.

Csak példaként mutattam meg az elbeszélés néhány intertextuális vonatkozását. Nyilvánvaló, hogy Móra Ferenc olyan utalásokat, külső történetsémákat használ, amik *Az én újságom* egykori olvasói, de a mai gyerekek számára is értelmezhetők. De vajon megvan-e a mai gyerekolvasóknak az a lélektani-analitikus képessége, ami a karaktereknek (a történetet később elmesélő „gyerekgenerálisnak", Palkónak vagy a tisztet kereső katonáknak) a ka-

[37] Uo.

[38] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 105.

[39] Uo.

[40] *Az én újságom* 18, 7. sz. (1907): 107. Van a *Szegesdi Béni csákójá*ban is egy retorikailag – de tartalmilag nem! – ugyanilyen mondat. Damjanich tábornok mondja Béninek: „– Úgy igyekezz, öcsém […], hogy mához egy évre tebelőled is tábornok legyen": *Az én újságom* 21, 13. sz. (1910): 211. Damjanich pozitív emlékezete miatt Béni – és az olvasó – elnézi a tábornoknak, jó néven veszi tőle ezt a lehetetlenséget célul tűző tréfát.

rakterébe bele tudja olvasni a narrációnak ezeket az ambivalens részleteit (és persze több más ilyesmit is)?

Ha nem, mint ahogy sejthető, az iskolai oktatásban a pedagógus az érzelmi azonosuláson – esetleg az azonosulás fordulatának felismertetésén – feltehetőleg úgysem jut túl, akkor kérdéses, hogy az elbeszélés, a hallgatás/olvasás *témájának* megsokszorozódása, a téma nyilvánvaló jelenléte vajon ráirányítja-e a gyerekolvasó figyelmét arra, hogy a különböző elbeszélői fókuszok nem teszik lehetővé a leegyszerűsített befogadást; hogy az olvasónak alkalmazkodnia kell a különböző (egymás mögé elbújó?) elbeszélők váltogatásához, a karakterek átalakulásához és az elbeszélői aktusok változékonyságához? Hogy a *Kuckó király* narrációja valamelyest nehezített elbeszélésmód? A gyerekolvasónak is követnie kell a saját bűntudata keletkezéstörténetét elbeszélő apai karaktert abban, hogy a *Kuckó király* elején még meglévő gyanútlanságát valamiféle morális hibának érzékelje. Vagyis azt, hogy a hétköznapi, kis hős példázatszerű története mellé Móra az olvasó belső drámájának átélését is elvárja.

Van azonban a *Kuckó király*nak még egy különös történetpárhuzama: Mihail Glinka 1836-os *Életünket a cárért!* című operájának szövegkönyve,[41] és persze ennek előzménye, Kondratyij Rilejev 1822-es *Ivan Szuszanyin* című balladája. (Az opera szentpétervári felújításáról és francia- és olaszországi bemutatóiról elég sok tudósítás jelent meg 1873 után a magyar sajtóban. A teljes operát csak 1960-ban mutatták be Magyarországon, de néhány jelenetét, és a híres kórusrészletet, a *Glóriát*[42] néhányszor Magyarországon is előadták 1900 körül.) Az opera története szerint az 1612-ben Oroszországra törő lengyelek fogságba akarják ejteni a vesztes csata után menekülő új cárt, Mihail Romanovot. Egy falusi paraszt ajánlkozik arra, hogy elvezeti a lengyeleket a cár rejtekhelyére, de a metsző szélviharban és fagyban olyan mélyre vezeti a sűrű erdőbe az üldözőket – közben otthon megátkozzák az árulásáért –, hogy azok nem találják meg a kiutat. Fékezhetetlen dühükben a lengyelek megölik Szuszanyint, és a sötét, jégviharos erdőben reményvesztetten várják a halálukat.

Az antihős orosz paraszt a halálba kíséri a dinasztiaalapító cár ellenségeit, a hősiesség iránti vágyát az olvasásban megélő antihős Palkó meg a honvédtisztet menti meg ugyanígy a német/osztrák katonák elől. Hogy ezt a jól elrejtett, egy grandiózus nemzeti nagyopera és a tárcányi ifjúsági elbeszélés közötti párhuzamot szándékosnak ítéljük-e, hogy Móra rejtett pátosszal, vagy bizarr iróniával írta-e meg a *Kuckó király*t – arra meg talán jobb, ha nem kérdezünk rá.

---

[41] Az opera bemutatója 1836. december 9-én volt Szentpéterváron. Jegor Fjodorovics von Rosen szövege: http://www.operalib.eu/zpdf/vitazar_bn.pdf.

[42] *Славься*! az orosz címe az opera fináléjának. Az *Életünket a cárért* zárókórusát 1917 előtt a cári család himnuszaként, Romanov-himnuszként is énekelték. Glinka operáját, a címe miatt, 1917 után *Ivan Szuszanyin* címen játszották.

MÓRA FERENC TÖLTŐTOLLA ÉS ARANYCERUZÁJA

„Ha jót ír az író, az nem az ő érdeme. Az megszállottság, révület, sugallat, titok. Az író csak azért felelős, ha rosszat ír. Mert azt olyankor írta, amikor nem diktáltak neki belülről."

LENGYEL ANDRÁS

Nemzethalál és szenvedéstörténet

EGY „TRAUMAFELDOLGOZÓ" MÓRA-CIKK SZERKEZETE ÉS SZEMANTIKAI RÉTEGEI

1

A *Trianoni Szemle* 2023. évi 3–4. száma, amely „különszámnak" mondja magát, újraközölte Móra Ferenc (1879–1934) egyik cikkét egy fölvezető kopffal: „Odahaza megkezdték Móra Ferenc munkáinak összkiadását. Az 1920-ban írott művek közül természetesen hiányzik »A sír, hol nemzet süllyed el…« című írás, ez ugyanis nem illik abba a Móra-portréba, amit a népi demokrácia kialakított róla. A kérdéses írást alább közöljük." E kopf kapott egy magyarázó lábjegyzetet is: „Móra Ferencnek ez az írása az Amerikában megjelenő *Katolikus Magyarok vasárnapja* című folyóirat 1981. szeptember 13-i számában (88. évf. 34. sz.) jelent meg." A közlés e két kísérőszövege nehezen nevezhető filológiai vagy/és textológiai remeklésnek, hiszen még az az alapadat is hiányzik belőle, hogy az író szövege hol és mikor jelent meg, megfogalmazásuk viszont erősen ideologikus telítettségű. A közlés egyértelműen ideológiai gesztus, a vélelmezett „történelemhamisítás" ellen lép föl. S mint ilyen, beleillik a mai, „aktuális" nerista emlékezetpolitikai diskurzusba.

A *Trianoni Szemle* fölvetésére ezért érdemes röviden reflektálni. Móra elég jó újságíró volt ahhoz, hogy írásának elemzése tanulságos legyen számunkra.

2

A szóban forgó cikk a *Szegedi Napló* 1920. január 18-i számában jelent meg névtelenül.[1] Hogy a cikk nincs jegyezve, nem anomália, nem is rejtőzködés, a *Szegedi Napló* vezércikkei akkoriban így jelentek meg. A névtelenségben maradó szerző többnyire maga a főszerkesztő, azaz Móra Ferenc volt, a szóban forgó cikket is ő írta. Szerzőségét Vajda László, a Móra-kutatás egyik megalapozója rég megállapította. Az 1950-es években ugyanis, amikor a kitűnő főiskolai tanár „szilenciumát" a szegedi Egyetemi Könyvtárban töltötte, a Móra-életmű bibliográfiai számbavételét végezte. Vajda a Móra-életmű jó ismerője volt, egyebek közt rengeteg névtelen írást is azonosított – így *A sír, hol nemzet süllyed el…* című vezércikket is. Vezércikk-bibliográfiája (1961) nemcsak a bibliográfusi szorgalom mintapéldája, de stíluskritikai remeklés is. A stílus megragadható jegyei alapján a névtelen írások egész hálózatát azo-

[1] Vö. *Móra Ferenc vezércikkei. Bibliográfia,* összeállította: VAJDA László, A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47. (Szeged: A szegedi Egyetemi Könyvtár, 1961), 45.

nosította. (A szóban forgó írást egyébként, még 1920-ban, maga az író is sajátjaként emlegette.[2])

A cikk létéről az amerikai katolikusok sem „vasárnap", sem egyéb napokon nem tudhattak volna az itthoni „történelemhamisítás" nélkül.

Külön kérdés a cikk értelmezése és értékelése. Az elemzés, stílszerűen szólva, „megér egy misét".

A Móra-életmű igen kiterjedt, „ismertnek", azaz szélesebb körben olvasottnak csak az oeuvre kisebb része tekinthető. Népszerűségét tárcái teremtették meg, főleg a húszas évek közepétől, amikor helyi lapjai (*Szegedi Napló*, *Szeged*, *Délmagyarország*) hasábjairól a fővárosi nagy lapok, a *Világ*, majd a *Magyar Hírlap* hasábjaira is átkerültek. Volt idő, amikor a két-három legolvasottabb, legnépszerűbb magyar írók egyike volt. Ez könyveit is keresetté tette – nemcsak regényeit, de még gyerekkönyveit, sőt verseit is. A tárcák hátukra vették ezeket is. Ennek az olvasásszociológiai helyzetnek a következtében viszont a politikai újságíró, így a vezércikkek írója is jórészt háttérben maradt. A magyar olvasás térképén unokája, a „Vadember" kalandjai sokkal nagyobb súllyal jelentek meg, mint mégoly fontos vezércikkei. Ez nem volt teljesen Móra szándékai ellen. Amikor 1919 után, a keresztény-nemzeti kurzus hívei támadták, „bélyeges" ember lett, a tárcáiban demonstrált önreprezentáció védelmi burkot vont köréje. És bár azt kell mondanunk, tárcái java hitelesen pozícionálja a magyar irodalom mezőnyében, ezzel a sikerrel a magyar sajtótörténet egy nívós és fontos vonulata elsüllyedt Atlantisszá vált.

Ezt az „Atlantiszt" különböző, részben esetleges okokból a kutatás csak töredékeiben tárta fel. Szimptomatikus, hogy máig vannak olyan vezércikkkéziratai, amelyeket annak idején a cenzúra kirostált, ám azóta sem jelentek meg. Az ok nem politikai tiltás volt, hanem a „szakma" belső érdekharca, személyi áskálódások stb. Én magam például azért álltam el bizonyos terveim megvalósításától, mert az egyik nagynevű kolléga, aki bizonyos feladatokat a saját vadászterületének tekintett, följelentett – majd amikor én félreálltam, a munkát már nem végezte el. Így maradt csonkán például Móra levelezésének kiadása is. A sajtótörténet ráadásul komplex kihívás; a szorosabb értelemben vett médiumon túl irodalom-, ideológia- és politikatörténeti kompetenciát is igényel, és az úgynevezett helyi lapok esetében még a lokalitás viszonyainak pontos és részletekbe menő ismerete is szükséges.

A sors, amely *A sír, hol nemzet süllyed el…* sorsa lett, egyáltalán nem különleges. Egyike a nagy szövegkorpusz kellően föl nem dolgozott darabjainak, és így ma jó anyag a politikai obskurantizmus képviselői számára.

Pedig jobb lenne, ha a cikk alapos elemzése végre megtörténne. Ez szolgálná Trianon hatástörténetének ismeretét is.

---

[2] *Móra Ferenc levelezéséből. Az MTA könyvtára, az OSZK és a Petőfi Irodalmi Múzeum anyaga,* sajtó alá rend. KŐHEGYI Mihály és LENGYEL András (Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok, 1979), 89.

3

Móra egzisztenciája, sok kortársához hasonlóan, több lábon álló, hibrid egzisztencia volt. Szíve szerint „költő" lett volna (sok rossz verset írt), költészetéből azonban nem tudott volna megélni. Újságíró lett, majd a Kultúrpalota munkatársa és párhuzamosan gyerekíró, 1913-tól pedig, mindezek megkoronázásaként, a *Szegedi Napló* főszerkesztője is, nagy íráskötelezettséggel. Szerkesztett és írt, s ekkortól lett, akarva-akaratlan, „politikus" is. Méghozzá nehéz időkben, hamar, már 1914-ben kitört ugyanis a sokadik Balkán-háború, amely pillanatok alatt világháborúvá vált, 1918-ban e háborút az ország elvesztette, a monarchia fölbomlott. 1918/19-ben az összeomlás dekonstruktív forradalma jött. És ezzel még nem volt vége: 1919/20-tól a kisállami lét nyomorúsága, traumaalapú autokráciája is elkövetkezett. Móra mint publicista pragmatikus, az alkalomra reflektáló „politikus" volt. Jól írt. Nézetei szervezőelvét a közérzület megfigyeléséből vonta el. Véleményalakítóként nagy „diplomata" volt. Gondolkodását, elveit a monarchia léte, a „liberális félszázad" átalakuló, szerkezetileg inkogruens világa alakította. Írásaiban persze, többnyire utalásformában, hivatkozási alapként, sokféle eszmetörmelék tetten érhető. Archaikusabb és modernebb eszmék egyaránt. Ám írásai szituációfüggők; a szituáció elemzése adja a lényegüket.

Őszinteség, elemző „okosság" és szerep nehezen szétválasztható nála.

4

A szóban forgó vezércikk, *A sír, hol nemzet süllyed el*… (1920. jan. 18.) szerkesztői és politikusi pályájának záró fejezetéhez tartozik. Már jóval túl vagyunk 1919 augusztusán, az országban már megtörtént a „nemzeti" sérelmi fordulat, de Szeged és Újszeged még elvágva vannak egymástól. Szeged jó darabig francia megszállás/„védelem" alatt. A Kass mulatozó fehér tisztjei azonban már megkezdték országlásukat, a „fővezér", Horthy Miklós csapatai élén már bevonult Budapestre, a „bűnös városba", és Móra barátainak mozgástere is beszűkült.

Fölmerülhet a kérdés, életveszélyben volt-e ekkor Móra, vagy (ahogy több levele alapján gondolhatjuk) „csak" félt, képzelgett? Utólag nagyon nehéz pontosan megállapítani.

Annyi bizonyos, Móra nem volt bátor ember, nem volt hőstípus, inkább, mondhatjuk, „okos helyzetkedő", aki, ha tehette, kerülte a nyílt konfrontációt. 1920 első felében azonban már tudta, nem neki áll a zászló, védenie kell magát. És annál sokkal okosabb volt, hogy ne vette volna észre, valami nagy történeti megroppanás mozgatja, erősíti föl a gyarló emberi reakciókat. Valahogy tehát a megroppanást is át kell látnia, ha érteni akarja helyzetét, lehetőségeit.

5

A cikk – romantikus minták alapján – a nemzethalált vizionálja, és a történteket a keresztény szenvedéstörténet rituáléiban meséli el. Az empirikus adatok értelmezési keretét a rítus metaforái adják.

(*A cikkírás célja*.) Az első kérdés, ami a cikk olvastán fölmerül: mi volt, mi lehetett Móra célja e cikk megírásával? Diagnózist akart adni? Valószínűleg erről is szó volt. De csak részben lehetett ez a célja. Maga a cikk mondja ki: „Különben mindegy, mi történt és hogyan történt. Az is egészen egyre megy, hogy néhány kilométerrel szűkebb-e vagy tágasabb a határ, mint vártuk, és két-három vármegyével kevesebb van-e Shylock mérlegén. *Akit a Golgotára visznek megkötözötten, magával tehetetlen rabot, minek olvasná meg az a stációkat*", stb. Árulkodó mondat ez. A diagnózisnál fontosabb volt számára, hogy egy aktuálisnak vélt, nagy értelmezési hagyományba illessze be a történteket. Ezt a hagyományt a romantikus nemzethalál-vízió és a keresztény szenvedéstörténet egymásba fonódása alkotta.

Mindkét részopció problematikus választásnak bizonyult. A romantikus nemzethalál-vízió nem a reális számvetést szolgálta, csak a trauma érzelmi súlyát érzékeltette. A keresztény szenvedéstörténettel való azonosulásnak sem volt kognitív értéke. De mindkettő kéznél volt, és e kettős hagyományba bele lehetett illeszteni az aktuális sérelem történéseit. Móra persze sokkal okosabb és tájékozottabb volt annál, hogy, legalább részben, ne látta volna a valóságos eseményalakítás okait és megfontolásait. Ezekre cikke, ha szőrmentén is, utalgat. A részletes, tárgyi elemzés helyett mégis a hagyomány alakítóerejére bízta mondandóját. Miért? Két oka bizonyosan volt. Egyrészt a diagnózis szükségképpen fájdalmasabb lett volna enélkül. Olyan dolgokról is kellett volna beszélnie, amelyek a saját – a magyar – felelősség kérdését is exponálták volna. Másrészt, és ez hasonlóképpen fontos szempontja lehetett, ő, a forradalmakban kompromittálódott újságíró, csak a *közhangulat kontextusában* remélhette elmesélni azonosulását a nemzet tragédiájával. Csak ilyen módon tudta igazolni a traumatizált közvéleménnyel való azonosulását.

(*Csapdahelyzet*.) A cikk súlyos csapdahelyzet szülötte. Egy olyan súlyú és jelentőségű fejleményről, mint a békeföltételek megszületése, a legolvasottabb, legbefolyásosabb helyi lap főszerkesztőjének írnia kellett, állást kellett foglalnia benne – a hallgatás is árulkodó, beszédes állásfoglalás lett volna. S Móra a forradalmak idején exponálta magát (azaz kurzista nézőpontból kompromittálódott), állásfoglalása személyes helyzetét, sorsát is befolyásolhatta. A szegedi közéleti klíma viszont ekkor már erősen neurotizált volt. Móra baráti, munkatársi köréből is többen áldozatául estek e légkörnek.

Szegeden ekkor különítményes tisztként Léderer Gusztáv (1893–1926) főhadnagy, akiről később (Kodelka úr meggyilkolása és földarabolása kapcsán) még kuplé is született, legalább kilenc „atrocitásként" emlegetett gyilkosság-

ban vett részt – tiszttársai szerint ő volt a „főúsztató". Aligha véletlen, hogy az 1921 őszén meggyilkolt és Tiszába dobott festőművész, Heller Ödön (1878–1921) halálát is e fehértiszti metódus számlájára írták. (Móra „A festő haláláról" fikciós regényt írt később.) A *Szegedi Napló* szerkesztőségének egyik volt tagja, Móra közeli munkatársa, Berkes Ferenc (1893–1919), aki a „kommün" idején Kecskeméten vállalt politikai szerepet, az ottani „atrocitásoknak" esett áldozatul; november 21-én Orgoványban meggyilkolták, sőt még holttestét is meggyalázták. (Őt Héjjas Ivánék a fogházból rabolták el, hogy meggyilkolhassák.)[3] Móra egyik fontos közéleti szövetségese, jó embere, Dettre János, aki mint kormánybiztos főispán, 1918–19-ben sokat tett a viszonyok normalizálásáért, már 1919 őszén emigrációba kényszerült. Ő, emigrálása előtt, pár nappal, 1919. szeptember 13-án nagyon beszédes följegyzést vetett papírra. „Mikor Pheidiast azzal vádolták meg kortársai, hogy aranyat lopott az istennő szobráról, Pheidias elrejtette arcát, és szégyellte magát Athén helyett. Most, amikor összecsukott szájjal szégyenkeznem kell a város miatt, akinek mindenemet adtam, az örökkévaló művészet ájtatos szerelme az egyetlen, amely vigasztal és élni segít."[4]

Móra e napokban *félt*, veszélyben érezte magát.[5] Úgy tudta (jan. 20-án), hogy „a franciák kivonulása után letartóztatandó szegediek listáján van", s félelméről árulkodik megjegyzése: „Mi közel vagyunk Kecskeméthez."[6] Valamivel később, február 29-én azt is megállapította: „A mai jogrend vékony kérge alatt az anarchia régi lávája izzik, most nem vörösen, hanem fehéren."[7] S jellemző, hogy ekkor ismét leszögezte: „Mi közel vagyunk Kecskeméthez, s rémhírek járják róla, hogy a ránk jövő héten *itt is kecskeméti recipe szerint fognak dolgozni*."[8] E félelem, jól láthatóan, átdefiniáltatta vele önmagát: „én nem szocialista lapszerkesztő vagyok [mint a meggyilkolt Somogyi Béla], hanem minden hivatalos fórum által igazolt *s nemzeti érzéséről ismert magyar költő.*"[9] Persze január 18-án még „tudta" és le is írta, hogy: „Forradalmak idején nincs szánandóbb és becstelenebb teremtés az újságírónál",[10] de egérutat keresve folyamatosan a maga átfestésén dolgozott. Január 20-án, azaz két nappal cikke megjelenése után, már Pekár Gyula (1866–1937) államtitkárnak, a kurzus egyik reprezentánsának védelmét próbálta megszerezni magának.[11]

---

[3] Vö. *Kecskeméti életrajzi lexikon*, szerk. PÉTERNÉ FEHÉR Mária, SZABÓ Tamás, SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona, Kecskeméti Füzetek 4. (Kecskemét: Kecskeméti Lapok, 1992) 39–40.

[4] Közölte: *A művész kitárt ajtaja*, szerk. FRAUHAMMER Krisztina (Szeged: Zsidó hitközség, 2024), 218.

[5] *Móra Ferenc leveleiből*, 88–99.

[6] Uo., 90.

[7] Uo., 94.

[8] Uo., 94.

[9] Uo., 95.

[10] Uo., 89.

[11] Uo., 90–91.

Ekkor cikkét is elküldte az államtitkárnak, mert – ahogy önmagát jellemezte – azzal „én, a hazaáruló *megadtam Szeged nemzeti gyászának alaphangját*. Minden házban emlékül őrzik most s ezrével csempészik át a Bánátba."[12] Hogy e hatástörténeti adatok pontosak-e, nem túloz-e Móra, ma már nem tudjuk ellenőrizni. De hogy cikkét azonosulása jeleként küldte meg a kurzuspolitikusnak, az elég nyilvánvaló. S ezzel egybecseng, hogy már 18-án, a megjelenés napján is így jellemezte írását: „csak ma írtam bele [ti. a Naplóba] vezércikket: *magyar átkot, magyar jajt, magyar káromkodást*." Majd hozzáfűzte: „Mit ér ez is? *Gemitus mortis*."[13]

Utóbbi (időben korábbi, eseményközeli) megjegyzése azonban elárulja, hogy cikke megírását személyes megrendülése *is* motiválta. Ez a helyezkedésre szolgáló cikk személyes veszteségélményére épült.

Azaz a cikk, szubjektíve, személyes trauma és gyakorlatias helyezkedés eredményeként született meg.

A megszólalási stratégia megválasztásának tehát tétje volt számára. A feladat, amelyet meg kellett oldani, nem volt leegyszerűsíthető a történeti helyzet paramétereinek fölismerésére és leírására. Az új helyzetben saját köz- és magánéleti újrapozicionálását is el kellett végeznie.

(*A szerkezet*.) A cikk szerkezetileg voltaképpen egy triptichon. Az első szerkezeti egység maga a cím: *A sír, hol nemzet süllyed el*… Ez vendégszöveg, szerzője Vörösmarty Mihály, a cikk, idézőjel nélkül, csak átveszi, de ez a jelöletlen idézet önkéntelenül is visszautal a *Szózat*ra, a 19. századi magyar nemzeti költészet egyik alapművére, és ezen belül a nemzethalál víziójára. Vörösmartynál a „sír" szó tárgyesetben áll, ezt a *t*-t azonban Móra elhagyta, mert számára csak a *nemzethalál*, a sírba süllyesztés volt a fontos. (E motívum a cikkben még többször előjön, azaz beleszövődik a szövegbe.) Ezzel kettős játszma indul. A cikk a magyar nemzeteszme klasszikus szövegéhez kapcsolódik vissza, annak jósló erejére támaszkodik, s ez adja az aktuális magatartás történeti igazolását is. Másrészt a „mai", 1920-as békeföltételeket a nemzethalál víziójává transzformálja. Ez retorikailag leplezetlen előreutalás. A cikk nem történeti vagy/és politológiai elemzés, hanem lelki beszámoló, „vallomás". „Ismét fölszakadnak a magyar nemzet sebei" – idézhetnénk ide e magatartás jellemzésére egy másik régi klasszikus szöveget.

Az alap tehát irodalmi. És a harmadik szerkezeti egység, a cikket záró, versszerűen tördelt ima is túl van a politikai értekező prózán. Első szava: „*Hiszekegy*", megint szövegközi utalás, idézet a vallási irodalomból, záró szava pedig a vallási rítus megnyilatkozása, záró, megerősítő szava: „*Ámen*." Magára az imára még vissza kell térnünk, a cikk jellegének felismeréséhez azonban egyelőre ennyi is elég.

[12] Uo., 91.

[13] Uo., 89.

A tulajdonképpeni cikk a cím és az ima közötti rész; ez a szöveg törzse; ez a második szerkezeti egység. A szövegtörténés legfontosabb része természetesen ez; terjedelmileg is, tárgyilag is, a benne lezajló retorikai folyamat iránya, szerepe és ereje egyaránt megkülönböztetett jelentőségűvé teszi.

(*A cikk törzse.*) Maga a szöveg tényrögzítéssel kezdődik: „Átadták a magyar békefeltételeket. Debrecen, Csaba, Gyula, Mohács, Pécs a miénk. Elvész: Nagyvárad, Arad, Szatmár, Nagykároly, Sopron, Pozsony, Kassa, Temesvár. Budapesttől északra 30 kilométer, Szegedtől délre 8 kilométer a határ. 35 ezer főből állhat a magyar hadsereg. Az antant a magyar állammal köt szerződést." Ezek szikár, de érzelmileg nagy erejű adatok, a városnevek önmagukért beszélnek, jelentésük világos, a magyar államiság területi fölbontása, megcsonkítása van bennük kimondva. És ami maradt, a városnevek sorolása is veszélyjelzés, a még nagyobb veszteség lehetőségére utal. A két szélső pont, a főváros, illetve Szeged megnevezése mint viszonyítási pont, szintén mellbevágó. Az ország fővárosától 30 kilométerre van az új határ, Szegedtől, a déli végvártól pedig csak mindössze nyolc kilométerre. A politikai geográfia radikális átrajzolása ez. Ami látszólag szimpla megnevezés, a magyar állam szövegbe kerülése is nagy történeti váltást mond ki: az Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisítését, térképről való eltűnését. (A Monarchia európai középhatalom volt, Európa harmadik legnagyobb területű állama.)

A cikk ebből a tényrögzítésből indul. A következő bekezdés első mondata lakonikus stílusban vonja le a következtetést: „Az ítélethirdetés megtörtént, és halálra szól." A stílus lakonikus, de a tartalom metaforikus („ítélethirdetés", „halál"). Mindkét metafora a jog köréből való, de a metaforizálódás már elemeli a történetet az empirikus fejleményektől, és többletjelentést ad hozzá. A halálos ítélet a legsúlyosabb ítélet, mert teljes megsemmisülést jelent, és visszafordíthatatlanságot. Maga a metafora azonban konvencionális, gyakran, rutinszerűen használt nyelvi kép. Itt mindazonáltal általános, közös hangulat állt mögötte. És e mondat után jön a cikk legerősebb, történeti analógiákkal és metaforákkal dolgozó gondolatmenete, amelynek kognitív teljesítménye is jelentős. Lényege, sűrítve, nem kevesebb, mint az, hogy ez az „ítélet" kínos, gyalázatos és „kimondhatatlanul embertelenebb, mint amilyennel a középkor hordáit letörölték a népek táblájáról". Azokat „kardélre hányták", „egy szálig levágták" vagy „az utolsó csecsszopóig kiirtották". Ami akkor történt, az a cikk szerint „vad idők emberséges törvénye volt", „a gyors kivégzés". És a cikk itt lendül föl, a történet specifikumának megértéséhez. A kulcsmondat ez: „Magyarország halálos ítéletén rajta van *a nyugati kultúra bélyege*." Móra metaforákban írja le a gyakorlatot, mintha a kéz, láb stb. levágása történt volna. Majd jön az újabb fontos mondat: az ország „[e]lélhet tíz, húsz, talán harminc évig is, míg utolsó lélegzetével és utolsó csepp vérével lefizeti a hadisarcmilliárdok utolsó filléreit". És a folytatás még erősebb: „A népek önrendelkezési joga is biztosítva van az *irtózatos torzó* számára,

amelyhez foghatót nem találunk a történelem panoptikumában. Tehet magával, amit akar. Tetszése szerint követhet el öngyilkosságot, éhen halhat, visszatarthatja a lélegzetét, vagy keresheti a megváltó megfúlást az anarchia mocsarában. Van annyi mozgási szabadsága, hogy odáig elhempereghessen." Megjegyzése ehhez ironikus: az ítélet „szigorú, de humánus". „*A huszadik században élünk, nem a tízedikben*." A békefeltételek e kritikája éles eszű, és – ha metaforákban mozogva is – pontosan adja meg a „középkori" és a 20. századi „nyugati" megoldás differenciaspecifikáját. Németország, Ausztria és Magyarország szétverésének következményei ma már ismertek (nácizmus, újabb világháború, holokauszt stb.), az új államok, például Csehszlovákia, SHS királyság szétesése, a kisebbségi kérdés eldurvulása, és így tovább. És bizonyos, hogy a döntnökök igen végzetesen befolyásolták a történteket – egész Európa folyamatos süllyedése, pozícióvesztése a világháború lezárásának módjából vezethető le. Móra leírásának kognitív teljesítménye tehát aligha becsülhető le. De a metaforák keretei között maradva az egész kérdést áttolta a retorika dimenziójába, és ezzel maga is a rossz, mentális folyamatokat erősítette.

Az alkalmazott metaforika ugyanis alkalmas a protestálás kiváltására, hangulatkeltésre, retorikai pengeváltásra, stb., de a metaforika képi logikája bezárja a történteket egy élettani hasonlatrendszerbe, és elveszti az azok konkrét tartalmához való hozzáférést.

Mondhatja valaki, Móra nyilván nem látta át részleteiben az okot, és így nem is tudta azokat tárgyszerűen, pontosan leírni. Ez azonban súlytalan ellenvetés. Az első világháború alatt az úgynevezett imperializmus-elméletek már elég jól leírták a folyamat dinamikáját (közülük a legismertebb V. I. Lenin könyve[14] a maga idejében elég széles körben ismert lett). És még Szegeden is akadt olyan értekező, rabbi Löw, aki zsinagógai prédikációjában elég nyíltan kimondta, hogy a háború a világpiaci pozíciók átrendezéséért folyt.[15] És bizonyos: ha az USA beavatkozása nem borította volna föl az erőviszonyokat, a háború talán kisebb egyensúlyi kilengéssel (ergo, kevésbé súlyos következményekkel) zárult volna. Ráadásul a világháború: világháború, összekapcsolja, egyetlen hálózatba integrálja a konfliktusokat, és a lokális konfliktust is globális keretben oldja meg. Az amerikai politika az „önrendelkezési jog" játékba hozásával, majd a gyakorlati döntésekből való kivonulásával legitimációs alapokat adott a legdurvább, mondhatni szétroncsoló békefeltételek érvényesüléséhez.

Magyarán az egész világgazdasági érdekkonfliktus sok egyoldalú, emberjogi szósszal való leöntésével súlyosbított lezárása olyan összefüggés, amely-

[14] V. I. Lenin, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus* (Stuttgart: Reclam, 1917).

[15] Vö. pl.: *Az új Tyrus*. Szeged és Vidéke, 1915. ápr. 17.

nek figyelembe nem vétele csak elmélyítette a válságot. Ehhez, sajnos, Móra retorikája is hozzájárult.

6

(*Az erőteljes átretorizáltság fázisa.*) A második szerkezeti egység második fele retorikailag már meglehetősen túlsúlyos. Ez már nem is a megértést és a leírást szolgálja. Ez már az áldozati szerepet festi. A magyar „délibábok gyermeklelkű nemzete", aki „bizakodása várát" mindig „futó habokra építette", és „reményei köteleit mindig homokból" fonta, és a cikk itt megszólítja ezt a délibábos nemzetet, „az első perctől tudhattad, hogy vesztett pered van a győzők aeropágja előtt, akik köntösödre előre kockát vetettek, mielőtt a vádlottak padjára kerültél volna. […] El kellett veszned, mert elvesztetted a háborút, és amíg a háború törvénye marad az emberiségnek, addig érvényben marad a Brennusi törvény is: Jaj, a legyőzötteknek! A wilsoni igék selyemálarca alatt a halálfejes igazság, a dermesztő medúzafő, amelynek tekintete elől nincs menekvés." A realitás mozzanatai és a metaforizáció sajátos módon szerveződik itt egybe. „El kellett veszned, mert elvesztetted a háborút" – ez a tézis a legrealisztikusabb, racionális elemzésben is megállja a helyét. És amikor a „köntös kockára vetéséről" beszél, az is pontosan utal az előzetes nagyhatalmi osztozkodásokra, ám egyúttal már metaforizálja a történteket: hajdanán ugyanis a kivégzők a kivégzettek holmijait szétsorsolták maguk közt. És az értelmezést ezzel már az aktuális politikából átbillenti a szenvedéstörténet szemantikai közegébe. Az egisztencia- és személyiségroncsoló véres realitásból a festett vérzés mitológiájába. Elfedve azt a tényt, hogy a magyar névvel emlegetett politikai közösség *nem* a vallási idealizáció „keresztény" közössége, hanem egy nagy világpolitikai konfliktus fegyveres szereplője volt. A wilsoni igék emlegetése is e kettősséget mutatja. A „selyemálarc" és a „halálfejes igazság" mint metafora ügyes és kifejező, ám a folyamat kognitív szerkezetét, belső logikáját teljesen feloldja, leírás és racionális értelmezés nélkül hagyja. És a Brennusi törvény emlegetése is elfedi az aktuális lényeget: a világgazdasági érdekkonfliktusok „modern" erőszakkal való megoldását. Ez a metaforizáció elfedi ezt a tényt is, hogy ebben a konfliktusban, mint a német birodalom szövetségese, a monarchia is szerepet vállalt – a harctereken is.

A metaforizáció: mitizál, és a vereséget és az „ítéletet" végzetszerűvé értelmezi át. Itt már sem a „nyöszörgő alázatnak", sem az „egész világot fenyegető kalandori gőgnek" nincs helye, mondja.

Móra „a testvértelenség jégszigetére szorult magyarságot" lát, és ebből a nézőpontból szól. S itt újabb alkalma adódik a keresztény szenvedéstörténet narratívájába való önmeghatározásra. Üzenete e kontextusban hangzik el: „*Íme, az én testem és vérem, vegyétek és egyétek*, mert erőim megfogyatkoztak ma, és tehetetlen vagyok, *mint a bárány a farkasok között*. Kényre-kedvre ki-

szolgáltatottva tűrnöm kell, hogy *osztozzatok, rajtam*, és *széttörjétek az idő, az Isten és a dolgok végzetszerű szükségességének ezeréves művét*."

Ebben a mitizált szenvedéstörténeti kontextusban Móra racionális önerősítő megjegyzéseket is tesz. Így mindenekelőtt kimondja: „Tíz évszázad óta sok volt a halálraítélt nemzet Európában, de egyet sem sikerült kivégezni." (Móra itt Svájc, „az olasz félsziget", Franciaország és a lengyelek példáit említi: „Lengyelország háromszor került terítékre idegen dinasztiák asztalán, és a Lengyel Köztársaság ma nagyobb, mint valaha volt a lengyel királyság".)

Kimond féligazságot is, nyilvánvalóan önerősítő szándékkal: „Abban a pillanatban, amelyben taglótok lesújtott a történelmi Magyarországra", üzen itt Móra a győzteseknek, „megszületett az az *egységes magyar nemzet*, amelyet eddig mi magunk sem ismertünk". Az *önálló magyar állam* 400 év után csakugyan megszületett ekkor; ha Móra erre gondolt, igaza volt. De állam és nemzet nem azonos. Ha pedig a nemzet szót „aktuális", szűkített kurzista értelemben használta, akkor értelmezése súlyosan téves. A háború elvesztésével és a rossz reakciók sorozatával (így a zsidók leválasztásának programjával), az a lehetőség, amelyet Ady 1917-ben, a *Korrobori*ban fölvázolt, nagyon súlyos törést szenvedett.[16] A „nemzet" éppen hogy megroppant. Móra egy másik, metaforába öltöztetett „jóslata" reálisabbnak bizonyult: „Ti kioltottátok felettünk a napot – magatokra vessetek, ha ezután a villám fog nekünk világítani."

A dramatikus jövőt, azt kell mondanunk, ez a metaforikus jóslat pontosabban írja le.

7

(*Fékezés, önáltatással*.) Móra metaforikája mitizál, és ez mindig, az 1919 utáni Magyarországon pedig kivált veszélyes véleményklímát eredményezett. Móra persze „csak" önfelmentő, affirmatív szerepet szánt cikkének.

Retorikája és implicit intenciója között súlyos feszültség volt. Hogy nem a konfliktusokat akarta élezni, hanem inkább csendesítette volna őket, azt cikkzáró gondolatmenete elég pontosan kifejezi: „*lehajtott fejjel és töviskoszorúsan, mi leszünk a feszületen a megfeszített*. Ne féljetek, *mi nem leszünk nihilisták*, mi *nem dolgozunk pokolgépekkel*, mi szegények vagyunk, *nem lesz guruló aranyunk a merényletek művészetére*, nekünk sokáig nem lesz más fegyverünk, mint *a szenvedések könnye*, de az égetni fogja a világ szabad népeinek lelkét, mint a vitriol." Majd még nyíltabban fogalmaz: „*Mi nem akarunk Európa tűzfészke lenni*. […] Nekünk elég lesz annyi, hogy […] mikor ezt a szót kiejtik: »mártír«, mindig hozzágondoljuk azt, hogy »magyar«. […] A *mi nagykövetünk, a részvét*, ott fog lakni a világban, minden nép szívében, amely nem visel láncot." Hi-

[16] Vö. Karády Viktor – Kemény István, *Zsidóság a magyar nemzetépítésben. A numerus clausus előtt és az után* (Budapest: Múlt és Jövő, 2023).

hetünk Mórának, csakugyan így gondolta, így remélte. De jóslatának, szükségképpen, épp az ellenkezője következett be. S Mórától sem függetlenül. Retorikája, „logikája" ugyanis erősebb volt, mint az ész intése. (Az olyan cikkei, mint pl. a nevezetessé lett *Konstrukció bombával és ököllel*, amely a *Szeged* 1923. február 22-i számában jelent meg, jól mutatja 1920 eleji véleménye illúzió voltát. Azzal kellett hadakoznia, amelynek bekövetkeztét 1920 elején még tagadta.)

A keresztény szenvedéstörténettel való retorikai azonosulás egyik oka alighanem ennek a temperáló szerepnek a vallási, világnézeti alátámasztása volt. Móra csakugyan fékezni próbálta a belpolitikai küzdelmet, a megtorló, leszámoló purifikáció hevét. Okosságból is, önmagát védendő is. De a magyar megtisztulás víziója, amelyet zárásként is előadott, képmutatás volt vagy önáltatás. Saját retorikája győzte le. A magyar közviszonyok sokkal rosszabb képet mutattak, és még rosszabbakat vetítettek előre. Cikke érvelésmódja nem fékezte, hanem erősítette a keresztény-nemzeti kurzus álságos légkörének tartósulását.

8

(*Imafordulat*.) *A sír, hol nemzet süllyed el*… harmadik szerkezeti egysége, szokatlan módon műfajváltást hoz. A cikk egy *imádságban* folytatódik. A 26 sornyi, versszerűen tördelt szöveg rövid, két-három soros strófákra tagolódik. Ez valamiképpen a főszöveg függeléke, de nem idegen a főszövegtől. Szervesen kapcsolódik a szenvedéstörténeti narratívához. Újdonsága „csak" a műfaja. Ez afféle „népi", laikus imádság, nem teológus írta, hanem verselési gyakorlattal rendelkező író, aki nem saját, szokásos műfajaiban szólal meg, és az imahelyzetet csak imitálja. Tartalmilag bölcseleti, politikai és személyes megrendülésből fakadó tapasztalatokat vegyít össze, de vallásgyakorló rituális mintázata e szövegnek jól észrevehető. A gyerekíró álnaivitása ez, nagyon is „felnőtt" témában.

Ennek a 26 sornyi, versszerű tördelésű szövegnek nincs saját külön címe. A sorok rövidsége, strófikus tagoltsága tipográfiailag jól elkülöníti a főszövegtől. Lehetséges címét és műfaját maga a szöveg adja meg. A szakaszok kezdő, ismétlődő szavai kirajzolják a *hitvallás* műfaji sajátosságait. „Hiszek egy Istenben", „Hiszek a magyar vérben", „Hiszek a magyar szívben", „Hiszek a természetben", „Hiszek a televényben", „Hiszek a vizekben", „Hiszek a kövekben", „Hiszek a szelekben", „Hiszek a holtakban/hiszek az élőkben", majd összegzésként: „Hiszek egy magyar hazában, oszthatatlanságában, feltámadásában és örök életében! Ámen!" Formai, irodalmi szempontból zavarba ejtő szöveg ez, nem vers, csak politikai indítékú vallásimitáció, hitvallás. A „Hiszek egy Istenben" kezdet és „Hiszek egy magyar hazában" végzés, majd az „ámen" lezárulási formula megfelel az imádság, a hitvallás kritériumainak. A szöveg filozófiája magán viseli a természetrajz szakos szerző ter-

mészetcentrikus szemléletét. A természet azonban itt csak a magyar megmaradás föltételeit adja. Az imádság egy-egy frazémája persze fölcsillant valamit a szerző tehetségéből, írni tudásából. A természet például „védőhegyek peremével vette körül az Alföld arany tányérját"; vagy a folyók, amelyek parancsszóra sem folynak visszafelé, „ezer év vérével és verejtékével mosták mélyre ágyaikat"; vagy a kövekre, amelyekből magyar városok épültek, „a magyarság eposzának strófái vannak fölkarcolva" stb. Ezek azonban többnyire nem par excellence ideologémák, ezek inkább csak érzékiséget adó, díszítő elemek, írói, nyelvi „kézjegyek". Az ideologikumot az olyan sorok képviselik itt, mint az, hogy a magyar vér „ezer év óta csorog e földre", és „mindig megtermékenyítően és csodatévővé szentesítette azt, mint Krisztus vére a legendák aranykelyhét". Vagy hogy a szelek a Kárpátokból is „eltépettek sóhajos jajszavait" fogják hozni. Vagy: „a teste fosztott szív evangéliumát". A holtak pedig „Csaba vitézeivel fognak visszatérni a hadak útján". De, és ez a lényeg, a jobb vagy kevésbé jó szókapcsolatok egyaránt egy mélyen anakronisztikus műformában jelennek meg. Nincs esztétikai, emberi hitelük és koherenciájuk. Ha viszont az első strófa első szavait és az utolsó záró strófát egybeolvassuk, valami – populáris – hatástörténeti erő mégiscsak hírt ad magáról. „Hiszek egy Istenben", „Hiszek az egy magyar hazában, oszthatatlanságában és örök életében! Ámen!" Ez a sűrítmény ugyanis kiemelve a részletek narratívarendjéből, föltűnően összecseng Papp-Váry Elemérné „kötelező" iskolai hitvallásával. (Papp-Váryné *Hitvallás*a a *Budapesti Hírlap* 1920. szeptember 8-i számában jelent meg, jóval később tehát, mint Móra imádsága.[17] Szövegét József Attila is „üres harsogás"-ként, „Hitvallás formájába foglalt kül- és belpolitikai koncepciótlanság"-ként jellemezte.[18]) Ez az összecsengés persze egyik szerző dicsőségére sem válik, de annyit jelez, az ilyesféle „hitvallás" szerepére volt bizonyos politikai igény. Móra, úgy látszik, ezt jól érzékelte.

A cikk 26 soros verses appendixének, igazi szerepe persze nem egy műkedvelő hitvalló inspirálása volt. Igazi szerepe inkább abban jelölhető meg, hogy a szerző szándékaitól függetlenül felhívja figyelmünket arra az esztétikai, politikai és kognitív mélységre, amelybe a különben okos kommunikátor belenavigálta magát. A cikk egésze ugyanis, Móra újságírói invenciója és rutinja ellenére, *súlyosan tévesztett traumafeldolgozási kísérletre* vall. Maga a megtestesült kognitív disszonancia. Egy nagyon nehéz történeti helyzet tárgyilag pontos leírása és a magamentő helyezkedés nem egyeztethető össze, az értelmezési keret, amelyet a metaforikus diskurzus alakít ki, összemossa a különnemű dolgokat, ahelyett, hogy láthatóvá tenné a valóságos összefüggéseket.

[17] Vö. BÍRÓ-BALOGH Tamás, „Egyszerű, rövid, populáris. »Csonka Magyarország nem ország«: a revíziós propagandagépezet működése", *Forrás* 39, 7–8. sz. (2007): 86–105.

[18] *József Attila Összes tanulmánya és cikkei 1930–1937*, szerk. TVERDOTA György és VERES András (Budapest: L'Harmattan, 2018), II. kötet, 1167.

Maga a metaforika pedig nagymértékben korlátozza a megismerés lehetőségeit, és félreviszi az értelmezést. A cikk végi „imádság" ezt a kognitív kudarcot emblematikus tisztaságban mutatja föl.

9

A sír, hol nemzet süllyed el… gondolkodástörténeti szempontból sajátos hibrid. A nerista emlékezetpolitika nem teljesen alaptalanul hivatkozik rá – e cikk egyike a keresztény-nemzeti kurzust megalapozó képzeleti és retorikai munkának. Két ideológiai diskurzust egyesít, sérelmi pozícióból. Az egyik egy „modern", 19. századi eszme, a nacionalizmus, a másik egy kétezer éves világvallás szimbolikus-rituális alapnarratívája. Maga az egyesítés nem Móra originális ötlete, egy fölszínre törekvő „aktuális" koreszméről volt szó. De az már Móra írói-retorikai leleménye, hogy a „nemzeti" sérelmet a világvallás rituális szimbólumaiban jelenítette meg. Ezzel a kereszténység vallási eszméjét politikailag radikalizálta, illetve a nemzeti sérelmet a vallás idiómájában oldotta föl. Ez a kettősség és e megoldás egyik fele erősíti a kurzus szimbolikus hatalmát. Ugyanakkor Móra a keresztény zsidóellenesség explicit megjelenítéséig nem ment el (bár Shylock nevének emlegetése akár erre való utalásként is értelmezhető), „csak" *e lehetőség kognitív szerkezetét hozta létre*. (A keresztény szenvedéstörténet megkonstruálásával automatikusan egy keresztény/nem keresztény szembenállás tételeződik.) Óvatossága azonban nem véletlen, Móra a kurzus forradalomellenes gesztusait kerüli, sőt – ha óvatosan is – elutasítja azokat. Ennek persze alig van nyoma a cikkben, de *van*. Ezek terjedelmileg, megfogalmazásuk módja szerint is szinte belevesznek a szenvedéstörténeti narratívába. E pontokon a kérdezés viszonylagosító retorikájával is élt, és még ezeket is a magyar bűntelenség adalékaiként emlegette. Megoldása szerkezetileg is figyelemre méltó. „Elmondhatjuk", írta, „hogy a magyar lélek olyan tiszta a háború mocskától, mint a karácsonyi terítő az Isten asztalán, és hogy a gonosztevőket, akik felgyújtották a világot, senki sem utálta úgy, mint a saját vezetőitől gúzsba kötött, felpöckölt szájú, csapra ütött vérű *magyar nép*." Majd kérdezésbe váltott: „Mosogassuk magunkat a forradalom üszkétől, kormától, hiteljünk rá, hogy tűzön, véren keresztül az életösztön kerestette velünk a menekülés útját, mint a kopók hajszolta vaddal? Mutogassuk rongyainkat, kifosztottságunkat, mindenkitől való megcsalatottságunkat, rablóhordák pernyés lába nyomát, akik nemzeti és magánjavaink leltárából csak egy kincset hagytak meg: a gyűlöletet?" Olyan vádak és olyan önigazolások együttese ez az érvelés, amelyek finoman átstilizálják a történteket, s így az aktuális „nemzeti" apologetikát erősítik.

A diszkrepancia, ha hangsúlytalan is, észlelhető, árulkodó, és Móra későbbi kurzuskritikájának gyökere ide nyílik vissza. Ez azonban nem elegendő a cikk alapirányultságának megváltoztatásához.

A cikk diagnosztikus teljesítményét – jó néhány finom észrevétele ellenére – elnyomja a kettős mitizáció: a nemzethalál vizionálása és a történteknek a keresztény szenvedéstörténet nyelvére való le- és átfordítása. Az ugyanis, amivel a cikk a történtek súlyát akarja jelezni, a megértés akadályozója lesz. Szimpla érzelmi önigazolás. A nemzethalál vizionálása adott esetben nemcsak erősen túlzó, sőt sokkoló gesztus volt, de a történtek mibenlétének fölismerését is akadályozza. És a keresztény szenvedéstörténet is, mint premodern narratíva az ízig-vérig „modern" fejlemény megértését is blokkolja: érzelmekre, rituális sztereotípiákra redukálja azt, aminek racionálisan fölismerhető okai voltak. Az első világháború és annak sokrétű következményei ugyanis a kései kapitalizmus mindent átfogó, gazdasági, politikai és kulturális dinamikájának szükségszerű fejleménye volt, s a tőkeértékesülési lehetőségekért és pozíciókért vívott kíméletlen harc első, planetáris kiterjedésű megjelenése. Valami *átfogó, új brutalitás* főpróbája. Kulturális idiómában kifejezve: a későmodern roncsoló, pusztító potenciálja nem érthető meg a premodern megkövesedett, archaikus metaforikájában mozogva, sőt, egyszerűsítő, inadekvát szempontjai és megfontolásai a tényleges bajokat inkább csak fokozzák.

Az imádság, amely a cikk végén mintegy a követendő magatartás sűrítményét adja, anakronisztikus receptet kínál. Önmagában is jól példázza ez valóságértelmezése kudarcát – és a traumaterápia előrelátható sikertelenségét. Az imádság az imádkozó számára hozhat lelki megnyugvást, de nem hatálytalanítja a tőkefunkciókból adódó világméretű létharcot.

További felhasznált irodalom

Hatos Pál 2018: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Bp. Jaffa.

Lengyel András 1983: *Móra Ferenc „goethei" életéről*. Csongrád Megyei Hírlap, jún. 4. 6.,

Lengyel András 1985: *Az államkapitalizmusba hajló szociálliberalizmus egy magyar koncepciója. Móra Ferenc 1918 végi politikai programtervezetei = A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1980-81/1*. Szeged, 285–293.

Lengyel András 1999: *„Közkatonái a tollnak…" Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, Bába

Lengyel András összeáll. szerk. 2003: *A szegénység éneke. In memoriam Móra Ferenc*. Bp. Nap Kiadó.

Lengyel András 2005: *A másik Móra*. Szeged, Bába.

Madácsy László összeáll. szerk. 1961: *Móra Ferenc levelesládájából*. Szeged.

Péter László 1965: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Bp.

Péter László 1979: *Móra Ferenc élete dátumokban*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1–4. sz. 119–123.

Péter László 1989: *Móra Ferenc*. Kiskunfélegyháza.

Vajda László 1970: *Móra Ferenc írásai. Bibliográfia*. Sajtó alá rend. Péter László. Szeged, Somogyi-könyvtár.

Vajda Lászlóné – Gyuris György 1981: *Írások Móra Ferencről. Bibliográfia*. Szeged, Somogyi-könyvtár.

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

„Tömörkény emlékének címezett vastag inzultus"

MONDVACSINÁLT RIBILLIÓ EGY VÍGJÁTÉK KÖRÜL ÉS MÓRA „MENTÉSI KÍSÉRLETE"

1

1925 nyarán a magyarországi színházak az ún. konjunktúraválság idején különböző ötletekkel próbálták meg becsalogatni a nézőket: átformálták az évadot, újragondolták a darabokat, népszerű előadásokat iktattak be stb. A Vígszínház is hasonlóképp járt el, amikor is az igazgatósága úgy határozott, „hogy eredeti tervétől eltérően a *Fanny és a cselédkérdés* után mégsem operettet hoz színre, hanem ismét prózai bemutatót tart, és színrehozza Szenes Béla vígjátékát, a *Csirkefogó*t".[1] Az elhatározás után szokatlanul gyorsan következtek egymásra a bemutatóhoz vezető eredmények: Szenes Béla április 24-én szombaton adta át a darabját a színház vezetőségének, másnap, vasárnap (ápr. 25.) „kiszerepelték", és újabb egy nap múlva, hétfőn (ápr. 26.) már próbálták is. A szerző erre reflektáló nyilatkozata csak annyi volt: „Nem tudok mást mondani, mint hogy kezet szeretnék csókolni a Vígszínház minden művésznőjének és művészének. Jobb szereposztást álmodni se mertem a darabomnak."[2]

A csirkefogó bemutatója május 16-án szombaton volt, a közönség szerette. Másnap a lapok mindegyikében írtak róla, a kritikák hangvételének skálája a lelkendező szuperlatívuszoktól a minden elemében bírálóig terjedt; mindazonáltal ezekben közös volt, hogy a darabról szóltak, s az írói (és színészi) teljesítményt szakmai mércével mérték.

A recepcióban kivételt képezett Papp Jenő (1891–1967) cikke, amely a *Magyarság* vasárnapi számában jelent meg. Bár ő is ír az előadásról (a darab minősíthetetlen, az előadás jó), írásának jellege markánsan elüt a többitől. Két okból.

Az egyik, hogy az előadás helyett inkább a szerzőről szól, és nem leplezetten antiszemita megközelítésben. Bár a *zsidó* szót nem írja le, de nem is szükséges: érvrendszerében mással helyettesíti, és a *Magyarság* erre kondicionált olvasói így is tökéletesen értették. Papp szerint ugyanis: „Milyen nagy

[1] „Szenes Béla új darabja a Vígszínház legközelebbi újdonsága – Operett helyett a »Csirkefogó«", *Esti Kurír* 3, 94. sz. (1925. ápr. 26.): 11.

[2] „Szinházak, kabarék és mozik hirei – Szenes Béla bohózata a Vigszinházban", *8 Órai Ujság* 11, 104. sz. (1925. máj. 9.): 9.

igazságtalanság azonban leszólni és lenézni Szenes Béla fékezhetetlen munkakedvét akkor, amikor a bevételen kívül mindent megtagad tőle a sors: dicsősége csak siker, érvényesülése színházi érdek, babérja az újságpapír, szorgalmának jutalma a jó ruha, a kényelmes élet, nyári üdülés az Északi-tenger mellett, finom koszt a Riviérán – esetleg egy villa a Hűvösvölgyben, meg istenem: egy autó. Teljes joggal felelheti Szenes Béla az összes tehetséges irigyeknek, hogy a fogak csikorgatása pedig nem érdekel, de elsősorban is fütyülök a halhatatlanságra, ambícióra, az úgynevezett irodalmi értékekre – és mindenre, ami az én horizontomon kívül fekszik!"[3]

A cikk érvelése szerint Szenestől „a bevételen kívül mindent megtagad […] a sors", és vele szemben vannak „az összes tehetséges irigyek". Szenes tehát nem tehetséges, csak sikeres. Akit persze csak a pénz érdekel, semmi magasabb művészi szempont, „irodalmi érték". Végső soron a cikk e bekezdése Szenes példáján keresztül általánosítva azt állítja, hogy zsidó szerző nem lehet tehetséges, ellenben a magyar nem lehet sikeres.

Ez a szembeállítás nem új a kritikai megszólalásokban. Kosztolányi Dezső fogalmazta meg – jóllehet névtelenül – az *Új Nemzedék*ben 1920. szeptember 25. és október 24. között megjelent *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* című hétrészes cikksorozatában.[4] Ahogy Kosztolányi írta: „Értsük meg jól, [ők, azaz a zsidó szerzők] az üzletet féltik. Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Heltai Jenő, Földes Imre, Drégely Gábor, Szomori [!] Dezső vajon mit csinálnának, ha hirtelen szóhoz engednének jutni hasonló tehetséges, vagy talán még tehetségesebb hét magyar írót? Rögtön vége volna az üzletnek, az évenként megkeresett sok ezer koronának." Ráadásul ezt az uralkodó helyzetet úgy érték el, hogy „a magyar írók darabját félrelökték, ha véletlenül egy rosszul megírt jelenet volt a műben, de ha az ő darabjukban egy használható jelenet volt, a többi húsz rosszul megírt jelenetet átdolgoztatták dramaturgokkal és főrendezőkkel."[5] Szenes Béla csak azért nem szerepel a listában, mert akkor még túl fiatal és így kevésbé sikeres volt a fönti hét, valóban sokat játszott szerzőnél.

Ha pedig ez önmagában nem lenne elég hiba, Papp Jenő talált mást: „A *Csirkefogó*val azonban más baj van." Nem az, hogy „a Szent Margit-szigetet hempergő kamaszleányokkal és gimnazistákkal népesíti be", mert „ezt a penetráns költészetet már megszoktuk Molnár Ferencnél", de „ez a csirkefogó hasonlít Drégely Gábor szabólegényéhez.[6] Csakhogy Drégelynek nem

[3] Papp Jenő, „A csirkefogó", *Magyarság*, 1925. máj. 17. 21.

[4] Erről bővebben: Bíró-Balogh Tamás, „Egy Kosztolányi-cikk és kontextusa", Bíró-Balogh Tamás, *Mint aki a sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához*, Műút-könyvek 17. (Budapest: Equinter, 2014), 85–99. (Ugyanitt függelékként a Kosztolányi-cikksorozat közlése: 159–172.)

[5] Uo., 160., 162.

[6] Utalás Drégely Gábor (*Dessauer*, 1883–1944) 1908-ban bemutatott *A szerencse fia* című darabjára, melynek főhőse egy szabólegény, aki lopott frakkban és hívatlanul megy el egy előkelő

volt szüksége arra, hogy perszifiáljon egy országos tekintélynek örvendő, rövid idővel ezelőtt elhunyt nagy írónkat." Majd a cikkíró meg is nevezi ezt a kigúnyolt írót: „A *Csirkefogó* egyes jelenetei annyira kegyeletsértők, olyan ízléstelenek, olyan meglepően tolakodók, hogy az ember a tizedik mondattól kezdve izgatottan ül a nézőtéren, mert nem tudja elválasztani a halhatatlan Gárdonyi Géza emlékét ettől a frivol, prepotens komédiától." És egyáltalán nem szabad tűrni, „hogy csámpás vicceivel rámásszon egy olyan nagy költő magánéletére, akivel szemben ő arra nem méltó, hogy pipájából a bagót kiverje", sőt „óvatlan, illetlen kezére rá kell ütni, mikor a mesteremberhez nem illő, neki nem való, gondolkozásával össze nem egyeztethető témához és alakhoz nyúl".

A *Magyarság* színikritikusa tehát felismerte Alberti Sándor alakjában Gárdonyit. Nem írta le, nem részletezte, hogy milyen ismertetőjegyekből jött rá, de mélységesen fölháborította.

Már az első szerzői nyilatkozatból lehetett tudni, hogy a darab „első felvonása vidéken játszódik le, egy öreg, morózus, furcsa világfelfogású író lakásán".[7] Az Alsó-Madarason élő író – a darab szerint – „50 év körüli, de jóval idősebbnek látszik. Elhanyagolt külső. A legtöbbször a homlokra föltolt pápaszem, nyakán egy jó meleg sál, szájában hosszúszárú pipa elmaradhatatlanok. Idegenekkel szemben félénk, félszeg, ügyetlen. Egyébként is meglátszik minden szaván, mozdulatán, hogy a házban egy erősebb akarat uralkodik – a feleségéé."[8] Az első jelenet kezdődik így a nyomtatott változatban; ezt a szerzői leírást a színházbeli nézők természetesen nem látják, „csak" a megvalósulását. Az egyik kritika leírja a főszereplőt: „Ez az Alberti sállal a nyakán, bársonykabátban, nagytajtékpipából pöfékelve, regényeket ír. A regényeket egy pesti kiadócég adja ki, mert Albertinek nagy olvasóközönsége van. A vidéki regényíró a maga otthoni miliőjében egyébként egy meggyötört papucshős alakjában jelenik meg. A felesége afféle jóakaratú házisárkány, aki még a friss levegőt is csak módjával adagolja folytonosan egzecíroztatott urának."[9] Ez nagyjából valóban egybevág Szenes Béla szerzői instrukciójával, kérdés, ennyiből fel lehet-e ismerni Gárdonyi Gézát a darab főszereplőjének mintájaként?

társaságba, és a félreértések sorozata után végül miniszter lesz, és egy udvari tanácsos többszázezer forintos hozománnyal járó leányának vőlegénye. – Később Drégely Gábort magát is „irodalmi szabólegénynek" nevezték, aki „abban a parvenü gőgben tetszeleg, hogy még a királyoknak is oda mer mondogatni", és akinek „szakadós pamuttal összefércelt mondatait a rendezőknek kell összevarrniok és dramaturgoknak kivasalniok, akinek minden alanyához országos nyomozással kell állítmányt keríteni" (Kemény Simon, „Színház – Drégely Gábor: Az isteni szikra, komédia", *Magyar Figyelő* 3, 2. sz. (1913): 144.).

[7] „Szenes Béla új darabja a Vígszínház legközelebbi újdonsága", 11.

[8] Szenes Béla, „A csirkefogó", *Színházi Élet* 15, 26. sz. (1925. jún. 26. – júl. 2.): 83–124. (83.)

[9] Liptai Imre, „A csirkefogó. A Vígszínház bemutatója", *8 Órai Újság* 11, 111. sz. (1925. máj. 17.): 12.

Tény, hogy Gárdonyi is hosszúszárú pipát szívott, a visszaemlékezések és a fotók is igazolják ezt, valóban vidéki író volt, és a regényeit egy nagy pesti kiadó adta ki, mert ismert és népszerű író volt, nagy olvasóközönséggel. Hegedüs Gyula alakításában ráadásul – az előadásról készült fényképfelvételek szerint – Alberti Sándor ékes bajuszt is viselt, rövid haja volt, testalakja súlyfölösleg nélküli. Viszont Gárdonyi egyáltalán nem hordott „elmaradhatatlan" sálat, jó meleget se, mert nyakkendőt hordott, és nem volt papucshős, nem volt neki „jóindulatú házisárkány" jellemű felesége, mert egyálalán nem volt neki – vidéki író korában – felesége, nős férfi amúgy sem lehet „egri remete".

Mindenesetre a kurzus kritikusa, meg kell ismételni, azt írja, hogy ezért a (zsidó) szerző „kezére rá kell ütni", „mikor hozzá „nem illő", „neki nem való", sőt: „gondolkozásával össze nem egyeztethető témához és alakhoz nyúl". Célszerű ízlelgetni egy kicsit ez utóbbi részletet: Szenes Béla „gondolkodásával össze nem egyeztethető" Gárdonyi Géza alakja vagy a vidéki (és nyilván: magyar) író mint téma. Nem írhat róla. Ha mégis: a kezére kell ütni. „Maradjon csak Szenes az *Olasz asszony*nál" (utalnak egy korábbi darabjára), különben pórul jár. S hogy még egyértelműbb legyen, ezzel meg is fenyegetik: „ha mindenáron kacérkodni akar a közundorral, akkor írjon egy magyar történelmi bohózatot", és „akkor majd meglátja, hogy legőszintébb barátjaiból is milyen elementáris erővel fog kitörni a visszafojtott vélemény".

(Ebben az érvelésben könnyű felismerni a 21. század tiltó ideológiáját, a *cancel culture* „szabályait", melyek szerint pl. nem színesbőrű műfordító nem fordíthat afrikai regényt, nem homoszexuális színész nem játszhat homoszexuális szerepet filmen, vagy speciálisan Magyarországon: nem cigány író nem írhat a cigányságról.)

De Papp Jenőtől megkapta a színház is, hiszen „módfelett csodálkozunk a Vígszínház ízlésén, hogy ezt a *Csirkefogó*t beengedte portájára", és bár Szenes Béla írt egy sikeres darabot nekik, „még nem kiálthatja oda – mint azt a *Csirkefogó*ban teszik – az öreg írónak, hogy *vén hülye*, és hová tette a Vígszínház a maga judíciumát, amikor az országosan ismert írót azzal teszi nevetségessé, hogy a darabban egy *fagylalt-ügynökkel* tévesztik össze".

De a darabot játszották tovább, a nyáron bemutatták Aradon, Kolozsvárott, Kassán, Pozsonyban, Pécsett és másutt, majd októberben visszatért a Vígszínházba is.

Látványos hatása tehát nem lett a *Magyarság* cikkének, de Szenes Béla mégis úgy érezte, hogy ki kell adnia egy nyilatkozatot:[10]

> Múlt héten egyik újság A csirkefogó című új darabomat ismertetve, azt írta, hogy bohózatomnak egyik alakja egy néhány év előtt elhunyt neves írónk. Alig néhány napja, hogy az illető író özvegyét levélben kértem arra, hogy ilyen durva kegyeletsértést ne tételezzen fel rólam, és íme, [az] egyik napilap kritikusa most azzal vádol meg, hogy darabomban egy másik nagynevű írónkat szerepeltetem. Hogy

[10] „Nyilatkozat", *Pesti Hírlap* 47, 112. sz. (1925. május 19.)

az ilyen kegyeletsértő találgatásoknak egyszer és mindenkorra véget vessek, ki kell jelentenem, hogy sem az egyik, sem a másik feltevés nem felel meg a valóságnak, a darabban szereplő öreg író egy költött bohózati figura, és a szerepet alakító Hegedűs Gyulával különös gondot fordítottunk arra, hogy ez az író még külsőségekben se emlékeztessen egyetlen élő vagy elhunyt magyar íróra se.

A nyilatkozat szerint Szenest két különböző irányból is megvádolták azzal, hogy *A csirkefogó* főszereplőjét egy nemrég elhunyt valós íróról mintázta: előbb magánúton (az egyik író özvegyével levelezett), aztán nyilvánosan; hiszen a meg nem nevezett napilap (a *Magyarság*) vádja már „egy *másik* nagynevű író"-ról beszél. Szenes azonban kijelenti, hogy „sem az egyik, sem a másik" feltevés nem igaz, a darabbeli vidéki író alakja minden részletében „költött bohózati figura", manapság úgy mondanák: „a történetben szereplő alakok kitaláltak, mindennemű egyezésük vagy hasonlóságuk a valósággal csupán a véletlen műve".

Ezek szerint időrendben Gárdonyi „csak" a második író volt, akinek kigúnyolásával Szenest Bélát megvádolták.

2

„Alig néhány napja, hogy az illető író özvegyét levélben kértem arra, hogy ilyen durva kegyeletsértést ne tételezzen fel rólam", írta Szenes a nyilatkozatban, tehát a kegyeletsértés első feltételezésének pár nappal korábban kellett lennie, vagyis még a bemutató előtt.

Ez a színfalak mögött zajló, a nyilvánosság számára láthatatlan megvádolás Tömörkény Istvánt (1866–1917) hozta kapcsolatba *A csirkefogó* Alberti Sándorával. Tömörkény ekkor már nyolc éve halott, de Szegeden még nagyon elevenen él emléke, sok barátja, tisztelője, munkatársa él a városban, és nem utolsó sorban a családja: felesége, Kiss Emma (1871–1945), anyakönyvi nevén: Kiss Emília Kornélia, valamint fia, Tömörkény László (1895–1971) és lánya, Tömörkény Erzsébet (1897–1988). Utóbbi lett az „ügy" elindítója. Ő vette észre, ő olvasta a *Színházi Élet* május elején megjelenő számában, hogy annak *Intim Pista* rovatában Szenes Béla darabja kapcsán az ő édesapját említik:

„– Mit tud az új Szenes-darabról?
– Ez volt Szenes írói pályájának egyik legnagyobb meglepetése. A Vígszínház huszonnégy óra alatt fogadta el és tűzte ki előadásra *A csirkefogó*t, amely arról szól, hogy él a vidéken eldugva egy igen kitűnő író, egy Tömörkény, akinek nevében itt Pesten egy elszánt fiatalember mulatságos üzelmeket folytat, sőt majdnem meg is házasodik, nagy megrökönyödésére az igazi írónak, aki végre feleségestől és családostól megérkezik a fővárosba. A szélhámos szerepét Góth Sándor fogja játszani."[11]

[11] „Maga csak tudja", *Színházi Élet* 15, 18. sz. (1925. máj. 3. – máj. 9.): 30–31.

Az *Intim Pista*, ahogy neve is mutatja, egy személyesebb hangvételű könnyedebb híranyag közlését szolgálta, valójában ez volt a *Színházi Élet* pletykarovata. A rovat írásai a párbeszédes formát imitálják, mintha valódi beszélgetés (pletykálás) folyna. A cikkek itt név nélkül jelentek meg, szerzőjüket akkor nem lehetett tudni, és utólag sem azonosítani. Vannak olyan visszaemlékezések, amelyek szerint többen írták, azaz szállították az anyagot, és valaki „egybeszerkesztette" a több helyről érkező „híranyagot". A Szenes Bélát „kiszerkesztő" lapszámban is meglehetősen vegyes anyag gyűlt össze: rajta kívül intimpistáskodtak még Alexander Moissiról, Péchy Erzsiről, Karinthy Frigyesről, Halmay Tiborról, Magyar Erzsiről és Ben Blumenthalról.

Tömörkény Erzsébet nem volt irodalmi személy. Viszont mint aki egy író családjában nőtt föl, ráadásul a szegedi irodalmi (és kulturális) élet középpontjából, apja egykori kollégái közül sok ismerőse volt, amikor megtalálta édesapja nevét a pletykarovatban, egyből tudta, kihez kell fordulnia, hogy közvetítsen közte és Szenes Béla között: Móra Ferencet. De mivel Móra a cikk megjelenésekor éppen nem volt Szegeden – a *Színházi Élet* aktuális lapszámai a címlapon található dátumnál minimum két nappal korábban már kijöttek a nyomdából (erről a cenzor, azaz a királyi ügyészség által a címlapra nyomott, megjelenést engedélyező pecsétek tanúskodnak) –, Tömörkény családjának volt egy kis ideje a vélt problémával szembesülni, s talán ez csak gerjesztette a kitörni készülő indulatot.

Móra tényleg kis idő múlva, pár nappal később tért vissza Szegedre közel kéthónapi távollét után. Olaszországban pihent, onnan küldte haza cikkeit. Május 2-án már Szegeden volt, és a sajtót arról tájékoztatta, hogy „olaszhonból több regénytémát hozott magával és hamarosan megkezdi azok feldolgozását".[12] Múzeumigazgatóként volt persze dolga ezen kívül is, a hivatali ügyek mellett pedig a személyes kapcsolataira is időt kellett fordítania. Tömörkény Erzsébet kérésének esetét ő maga mondta el egy későbbi cikkben: „Amint Olaszországból hazatérem, fölkeresett Tömörkény István leánya, megmutatta a *Színházi Élet* szóban lévő számát, és arra kért, adjak tanácsot, hogyan védhetnék meg Tömörkény István emlékét ilyen kegyeletlen beállítások ellen. Azt válaszoltam, hogy nem tudok elképzelni magyar írót, aki annyira megtévelyedett ízlésű és annyira vakmerő ember volna, hogy kegyeletlen kézzel nyúlna Tömörkény István emlékéhez, és itt csak félreértésről lehet szó. Én ugyan nem ismerem személyesen Szenes Bélát, de lehetetlennek tartom, hogy ő vétkezett volna – valószínűleg a színházi lap tudósítója ügyetlenkedett. Egyébként legokosabbnak tartottam magától Szenes Bélától kérni határozott választ, s magam írtam neki expressz-levelet, pár nappal a premiér előtt, amelyben úgy a család, mint a magam nevében arra kértem, hogy ha-

[12] „Móra Ferenc hazaérkezett", *Hétfői Rendkívüli Újság* 7, 18. sz. (1925. máj. 4.): 7.

tározott formában és azonnal magyarázza meg a *Színházi Élet* cikkének félremagyarázható és rosszul stilizált mondatát, mert különben kénytelenek lennénk a nyilvánosság előtt a leghatározottabban tiltakozni a nagy író emlékének bárminő profanizálása ellen."[13]

Móra nem kerülhette ki Tömörkény lányának kérését, de nyilvánvalóan tudta, hogy csak szó szerint félre-értésről van szó, egy frappánsnak szánt, de félrecsúszott szövegalkotói leleményről és az annak sutaságából fakadó szövegértelmezési hibáról. A *Színházi Élet* cikke ugyanis egy szóval nem állítja, hogy *A csirkefogó*ban Tömörkény Istvánról van szó. A darab főszereplője, aki „igen kitűnő író", vidéken él, azaz olyan, mint Tömörkény, aki vidéken élő igen kitűnő író volt. Nem azonosít, hanem hasonít. Ráadásul semmi pejoratív vagy bántó, gúnyos szó nem hangzik el Tömörkényről, ez tisztán elismerő dicséret. A mondat megszövegezése azonban mégis félreérthető annak számára, aki érzelmileg közelít hozzá. Eleve az, hogy az adott rovatban említették, pláne hogy egy könnyű vígjáték főszereplőjével kapcsolatban, könnyen okozhatott kellemetlen érzést Tömörkény családjában, és könnyen tudhattak mégis sértő szándékoltságot tulajdonítani a névemlítésnek.

Móra valóban írt Szenes Bélának, s nemrég – hosszú lappangás után – előkerült ez a levél, a Központi Antikvárium 2023. június 8-án tartott 162. árverésének 15. számú tételeként. A Somogyi-könyvtár és Városi múzeum fejléces levélpapírjára írt három és fél oldalas autográf így szól:

> Szeged, 1925. V. 4.
>
> Igen tisztelt uram!
>
> Szives bocsánatát kérem, a miért ismeretlenül molesztálom egy különös ügyben. Ma érkeztem haza hosszabb külföldi csavargásból s még körül se néztem itthon, mikor az imént felkeresett a Tömörkény István lánya a Színházi Élet legujabb számával, a mely az ön pénteken színre kerülendő darabjának meséjét vázolva, azt mondja:
>
> – Vidéken eldugva él egy kitűnő író, egy Tömörkény…
>
> Emlékezetből idézem, de azt hiszem, szó szerint s meg vagyok győződve arról is, hogy nem a darabban van szó Tömörkényről, hanem a cikk írója az eldugott vidéki irót illusztrálja Tömörkénnyel. Ezt azonban a család nekem nem hiszi el s arra kér, tudjam meg valahogy, valóban Tömörkény nevével svihákoskodik-e a darab hőse, a mi ellen a család természetesen tiltakozna.
>
> Igen kérem, kedves kollégám, a család megbizásából is, a magam nevében is – a ki legjobbnak láttam egyenesen önhöz fordulni – kegyeskedjék postafordultával megnyugtatni ezt a szegény két nőt, Tömörkény özvegyét és lányát, hogy nincs szó semmiféle kegyeletlenségről s a darabban nem is az én boldogult gazdám szerepel.
>
> Szives köszöntéssel és igaz becsüléssel
>
> Móra Ferenc

[13] „Szenes Béla nem sértette meg darabjában Tömörkény István emlékét", *Délmagyarország* 1, 123. sz. (1925. okt. 20.): 3–4.

A levélhez nem kell sok magyarázat: Móra megteszi a baráti szívességet, ugyanakkor saját pozícióját is tisztázza. Sőt, nem csak a sajátját, hanem Szenesét és a *Színházi Élet* cikkírójáét is. Móra tudja, hogy a család téved, de nem hiszik el neki a helyes szövegértelmezést. Önvédelemből is kellett levelét megírnia – így védve lesz a család felől, hiszen ő megtette, amire kérték –, és mint író az írót, ő is erre kéri Szenest.

A folytatás pedig ugyancsak Móra későbbi nyilatkozatából tudható: „Szenes Béla postafordultával expressz-levélben válaszolt, megköszönte, hogy nem tételeztem fel róla brutális ízléstelenséget, kijelentette, hogy távol állt tőle a szándék, Tömörkény emlékét profanizálni, akinek legnagyobb tisztelője, egyáltalán nem volt semmiféle modellje a darab írásakor, s a *Színházi Élet* cikke őt magát is felháborítja, bár meg van róla győződve, hogy az is csak ügyetlenség volt, nem rosszakarat, egyben kijelentette, hogy levelének közlésére felhatalmaz. Mivel azonban azt nem tartottam szükségesnek, nehogy a félreértés még nagyobb legyen, a levelet elküldtem a családnak, amely megnyugodva vette azt tudomásul."[14]

Sajnos Szenes Béla levelét nem ismerjük, de lényegét – Móra összefoglalásában – igen. A levél – Móra közvetítésével – célhoz ért, és elérte célját: Móra ugyanis csak Tömörkény családjától tudhatta, hogy „megnyugodva" vették azt tudomásul.

Ezzel pedig, miután sikerült tisztázni a félreértést, elvileg lezárult volna az ügy.

3

A darabot az őszi évadban Szegeden is műsorra tűzték. Hogy eredetileg mikor lett *volna* a bemutató, nem tudható, csak az, hogy meg akarták hiúsítani.

A mindig jól értesült fővárosi sajtó adta hírül elsőként, hogy Szegeden nem engedik színre hozni *A csirkefogót*, mert „»bizonyos körök« tüntetésétől félnek".[15] Az *Esti Kurír* számolt be arról, hogy Szenes Béla darabja körül ismét fokozódik a hangulat, mert a szegedi „városi tanács az igazgatóhoz intézett levelében felemlíti, hogy ha a darab előadásra kerül, bizonyos körök tüntetést rendeznek, mert nem engedik meg, hogy Tömörkény Istvánt, Szeged város szülöttjét kifigurázzák". Azaz a városi tanács megzsarolta a színházvezetést. Persze nyilvánvalóan nem az *egész* városi tanács tette ezt, csak annak egy „bizonyos" része, nevesítve Dr. Dobay Gyula, a *Szegedi Új Nemzedék* főszerkesztője. Alig két héttel korábban hasonló helyzetben ugyancsak ő emelt szót Móricz Zsigmond *Sári bíró*jának bemutatása ellen: „felállott a színügyi bizottság

[14] Uo.

[15] „Szegeden nem engedik színre hozni a »Csirkefogó«-t. – »Bizonyos körök« tüntetésétől félnek", *Esti Kurír* 3, 227. sz. (1925. okt. 9.): 9.

ülésén és éles beszédet mondott Móricz Zsigmond ellen, akit nemzetellenesnek, idegen szelleműnek, nemmagyarnak deklarált",[16] és szerinte ahelyett „helyesebb lett volna, valamilyen más és érdekesebb darabbal megnyitni az évadot",[17] mondta a tanácsban, valójában viszont a szélsőjobboldali napilapnál úgy gondolták, hogy „amikor a Városi Színház Móricz Zsigmond *Sári bíró*ját választotta a magyar játékszín reprezentatív darabjául, kultúrprogramot, önvallomást adott", s ez nyílt „hadüzenet volt a közönség magyar oldala felé".[18] A szegedi színház igazgatója ekkor Andor Zsigmond (*Ackermann*, 1886–1957) volt, főrendezője – s egyben *A csirkefogó*nak is rendezője – Harsányi Miklós (*Hesser*, 1894–1944?) főrendező. Az ismert retorika szerint ők üzentek hadat a „magyar" színházlátogatóknak.

Az *Esti Kurír* pedig megkérdezte a szegedi bonyodalomról Szenes Bélát, aki a következőket mondotta nekik: „Ma kaptam levelet a szegedi színház rendezőjétől, aki megírja nekem, hogy *A csirkefogó* című darabomat nem hozhatják színre. A levélben felemlíti a szegedi rendező, hogy az ottani ifjúság abban a hitben van, hogy a darabban szereplő *öreg író figuráját Tömörkény Istvánról mintáztam*. Ez már a második eset, hogy ezzel gyanúsítanak. Tavaly [azaz az előző színházi évadban] egy kurzuslap azt a szenzációt írta, hogy az öreg író *teljesen Gárdonyi Géza és így én kegyeletsértést követek el*. […] *A csirkefogó* a bécsi Renaissance Színházban is előadásra kerül. Az öreg írót Járna igazgató alakítja és már előre bizonyos vagyok benne, hogy majd ott is akadnak emberek, akik magukhoz hasonlónak találják." Hozzátette még, amit korábban is mindig elmondott, hogy ő csak egy bohózatfigurát írt meg Alberti alakjában, és Hegedűs Gyulát is arra kérte, hogy a saját egyéniségét vigye az előadásba. „Még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy *én a darab megírásánál senkire sem gondoltam*. A szegedi rendezőnek is megírtam ezt. Nem mentegetődzöm olyan ügyben, amelyben teljesen *alaptalanul* vádolnak meg."

Ugyanekkor Szenes a *Pesti Hírlap*ban is nyilatkozott: „Igen kemény hangon nyilatkoznék azokról, akik velem ilyen durva kegyeletsértést tételeznek föl, ha nem kezdene mulatságossá válni az, hogy minden vidéki városban egy-egy másik élő vagy holt nagyságot vélnek felismerni Alberti Sándor figurájában. Ez a tény egymagában feleslegessé tesz minden védekezést."[19] Ezzel az észérvvel azonban nem lehetett az érzelmekre hatni, és mindkét oldalon megindult az értelmezési harc. A *Délmagyarország* szerint: „Ez ellen a kifigurázás ellen, ha igaz volna, nem csak minden szegedi, hanem minden

[16] „Szegedi kurzisták Szenes Béla ellen – Tömörkény István kifigurázása címén meg akarják hiúsítani a »Csirkefogó« előadását", *Az Est* 16, 236. sz. (1925. okt. 20.): 11.

[17] „A színház segélyezése a színügyi bizottságban – Újból javaslatba hozzák a békebeli segély és világítás megadását", *Szegedi Új Nemzedék* 7, 218. sz. (1925. szept. 26.): 3.

[18] (Puskás) [Puskás Jenő], *Színháznyitás*, *Szegedi Új Nemzedék* 7, 219. sz. (1925. szept. 27.): 6.

[19] „Szegeden meg akarják akadályozni a Csirkefogó előadását", *Pesti Hírlap* 47, 227. sz. (1925. okt. 9.): 13.

akárhová való művelt magyar ember tiltakoznék. […] De hogy miféle rosszakaratú ostobákból állanak a tüntetni szándékoltató bizonyos körök – azt persze nem lehet tudni."[20] A jobboldali sajtó pedig – Tömörkényt ürügyül használva – továbbra is az antiszemita érvkészlettel állt elő: „A szegediek [azaz „a szegedi fajvédők"] elhatározását teljes mértékben magunkévá tesszük, mert utóvégre Tömörkény kegyeletének integritása előbb való annál a tantemnél, amit az előadás esetén Szenes vágott volna zsebre."[21]

A *Délmagyarország* persze csak látszólag tett úgy, mintha nem tudnák, „miféle rosszakaratú ostobákból állanak a tüntetni szándékoltató bizonyos körök". Szenes Béla egyik nyilatkozásban pedig az „ottani ifjúság"-ról beszél, amelyik „abban a hitben van", hogy ő Tömörkényt figurázta ki. „Akik ezzel a kívánsággal fölléptek, a darabot aligha látták vagy olvasták. Forrásuk valószínűleg a *Színházi Élet* című lap volt Szenes Béla darabjáról közölt ismertetésével",[22] írja a *Délmagyarország* egy másik cikke.

A *Színházi Élet* cikkére hónapokkal később viszont már csak azok emlékezhettek, akiket akkor nagyon felzaklatott, s talán Tömörkény családja – állításuk ellenére – mégsem nyugodott bele a szerzői magyarázatba; hiszen ha Mórának sem hittek, akkor miért hittek volna Szenes Bélának? A párszoros kis intimpista akkor nem váltott ki sajtóvisszhangot, nem érkezett rá reagálás, a politikai jobboldal sem figyelt föl rá, és nem kérte számon a szerzőn – ellenben Gárdonyit nagyon is. Szűk fél évvel később mégis föltámadt a Tömörkény-téma, s hatása jóval nagyobb lett, mint az egyszeri, Gárdonyi-gúnyolással vádló cikké. Mert amíg szeptemberben a szegedi Móricz-darab esetében „a bizottság tagjai hallgattak a felszólalás után, és Andor Zsigmond mégis Móricz Zsigmond darabjával nyitotta meg a szezont", most „hangos cikkek jelentek meg és nagyhangú szónoklatok hangzottak el", és a kurzuskörök „deputációkat akarnak vezetni Szenes Béla ellen a különböző hatóságokhoz".[23] Ez pedig ahhoz vezetett, hogy a színházvezetés leállította a darab bemutatójának előkészületeit. Mert ahogy a *Hétfői Rendkívüli Újság* írta: „Ha már nem lehet felekezeti vagy politikai színházi heccet csinálni, akkor kegyeletből handabandáznak."[24]

---

[20] „Szegeden nem engedik színrehozni a »Csirkefogót«", *Délmagyarország* 1, 114. sz. (1925. okt. 9.): 6.

[21] „Szenes Béla »Csirkefogó« című darabjának előadását a szegedi színügyi bizottság nem engedélyezte", *Szózat* 7, 228. sz. (1925. okt. 10.): 6.

[22] „Szenes Béla nem sértette meg darabjában Tömörkény István emlékét", *Délmagyarország* 1, 123. sz. (1925. okt. 20.): 3–4.

[23] „Szegedi kurzisták Szenes Béla ellen – Tömörkény István kifigurázása címén meg akarják hiúsítani a »Csirkefogó« előadását", *Az Est* 16, 236. sz. (1925. okt. 20.): 11.

[24] „Kavarodás a »Csirkefogó« körül – Szenes Béla levele Tömörkény özvegyéhez", *Hétfői Rendkívüli Újság* 7, 42. sz. (1925. okt. 19.): 1.

A szegedi szélsőséges napilap, a *Szegedi Új Nemzedék* kapott az alkalmon; az ő cikkük nyitotta meg a szegedi események második szakaszát. Ahogy írják: „Úgy gondoljuk, a hírlapi polémia már eléggé megvilágította Szenes Béla *Csirkefogó* című vígjátékának tendenciáját és irodalmi hátterét. A Szegedi Városi Színház igazgatósága jámbor távollátást színlelve mégis műsorára tűzte a Szenes-darabot, amelyről a *Színházi Élet* néven ismert illusztrált leánykereskedelmi árjegyzék 1925. évi május 3. száma a 30. oldalon azt a szerzői vallomást hozza, hogy a vígjáték főszereplője Tömörkény István karikatúrája."

Ez pedig már nemcsak rosszindulatú gúnyoldódás, de csúsztatás, s több, mint a tények elferdítése: tételes hazugság. A szegedi fajvédők Szenes Béla szájába adják, aminek ő mindvégig az ellenkezőjét mondta. Az *Intim Pista* cikke nem „szerzői vallomás" (nem Szenes írta, és nem is szólaltatják meg benne), és így persze azt sem tudta bevallani, hogy *A csirkefogó* főszereplőjében Tömörkény Istvánt karikírozta ki.

A szélsőjobboldali napilap érvelésébe nem illett bele a valóság – ezért átírták azt. Ezáltal tudták megfogalmazni küldetésüket: „kötelességünknek tartjuk olvasótáborunk figyelmét felhívni arra a merényletre, amely Tömörkény István irodalmi egyénisége és emléke ellen készül", és remélik, hogy a színház „meggondolja magát és nem bocsátkozik nyílt harcba Tömörkény István emlékének tisztelőivel". Ezért „a város keresztény társadalma nevében" követelik: „haladéktalanul vegyék le a Szenes-darabot a színház műsoráról!"[25]

A cikk célja, hogy a színházat szembefordítsa közönségével és a várossal, követelnek és fenyegetnek. Kis híján célt is értek. Viszont *A csirkefogó* mégis színpadra került, bemutatója október 20-án, kedden este volt.

A *Szegedi Új Nemzedék* hosszú „kultúrpolitikai" megközelítésű kritikát írt róla.[26] Ebben felelevenítik, hogy a „Szenes Béla nevű színházi iparos" darabját eredetileg „a Ben Blumenthal megszállása alatti" Vígszínházban mutatták be, s főszereplője „egy kultúrembernek alig nevezhető, korlátolt, pipogya egyén, akinek *írói hírnevét* használja fel egy csirkefogó". „Soha senkinek nem jutott volna eszébe ezt az irodalmi medvét valamelyik magyar író alakjával kapcsolatba hozni, ha a Szenes Bélához közelálló és általa főmunkatársi minőségben termékenyen támogatott *Színházi Élet* című demimondain-revü ez évi 18. számában nem dobja a reklám szárnyára, hogy a szerző Alberti figurájában Tömörkény Istvánt kívánja pellengérre állítani." Ennek a mondatnak tételes cáfolata a másik kurzuslap, a *Szózat* gárdonyizós cikke. S bár épp a *Szegedi Új Nemzedék* vette elő újra a Tömörkény-adut, s ők hozták újra hírbe őt, ezt is Szenesre, illetve a színházra fogták: „Ügyetlenség volt-e, avagy céltudatos reklám, amely a magyar prédára szálló színházi keselyűket akarta

[25] „Csirkefogó", *Szegedi Új Nemzedék* 7, 237. sz. (1925. okt. 19.): 6.

[26] (Puskás) [Puskás Jenő]: „A csirkefogó – Bemutató előadás", *Szegedi Új Nemzedék* 7, 239. sz. (1925. okt. 21.): 5.

csemegével etetni, most nem kutatjuk." Szembeállítja a bűnös város és az igaz magyar Szeged színházi közönségét: „A benblumentháli színháztöltelék – mint azt a dúsan olajozott pesti sajtóban olvastuk – széleset mulatott rajta. Ám Szeged színházi közönségének érzékenysége még nem tompult el annyira, hogy ezt *a szerző háziközlönyében egyenesen Tömörkény emlékének címezett vastag* inzultust szó nélkül lenyelje." Később militáris metaforikával élt: magát, a szélsőjobboldali sajtót békekövetként tünteti föl, akit a Szenes Bélával rokoni (zsidó) lapok megtámadtak: „Felhívásunkra, hogy a darabot a kulturbéke érdekében vegyék le a műsorról, Andor igazgató azzal válaszolt, hogy mozgósította a rokoni sajtósípokat, és nem Tömörkény védelmére, de a *kurzussajtó* megtámadására és Szenes Béla rehabilitálása érdekében. Klájn Ármin lapja, *Az Est* nem röstell keddi számában lenyomatni ezt a perfid mondatot: »A kurzusférfiak kisütötték, hogy a darab Szeged nagy fiát, Tömörkény Istvánt figurázza ki sértő módon.«" Kitért arra is, hogy Szenes Béla a *Színházi Élet*ben nem cáfolta a feltételezést, és hogy ennek persze anyagi okai vannak, „mert hát a botrány mutyistáinak, a szerzőnek és a színigazgatónak így üzletszerűbb az eset". És a cikk végén még Juhász Gyulába is belerúgtak egyet: „bűbájos az a szerep is, hogy a Tömörkény Asztaltársaság elnöke annál az íróasztalnál lapul, ahol Szenes Bélát muszáj elsősorban szeretni".

A kultúrbéke harcosai, „a szegedi ébredők" a tettlegességtől sem riadtak vissza. A *Pesti Napló* cikke szerint „a rendőrséghez bizalmas jelentések érkeztek arról, hogy a kurzisták tüntetésre készülnek, ezért erős rendőri készenlét szállta meg a színházat, amelyet a közönség zsúfolásig megtöltött. Előadás közben volt ugyan kisebb nyugtalanság, de a rendőrök és detektívek ottléte megakadályozta a tüntetést."[27]

*

A csirkefogó szegedi premierje így végül minden nagyobb incidens nélkül folyt le – de a közönség mégsem élvezhette zavartalanul az előadást. Mert bár „az ilyesfajta ügyekben egyébként jól értesült kurzussajtó által beharangozott botrány ugyan nem következett be, mert a publikum sehogy sem akart a darab főszereplőjének, Alberti Sándornak alakjában a »kigúnyolt« nagy íróra ismerni",[28] a színházi est mégis botrányosra sikerült. De ennek már nem irodalmi és nem politikai oka volt, hanem egy emberi mulasztásból fakadó technikai malőr. Mert a szegedi színházban nem Alberti Sándor alakja, hanem a „veszedelmes hideg botránkoztatta meg az embereket. A városi mérnökség megint elkésett a fűtőtest rendbehozatalával […], alapos munkát végeznek ahhoz, hogy megpróbálják a színházba járástól elriasztani a kedvre

[27] „A Csirkefogó szegedi bemutatóján elmaradt az ébredők tüntetése", *Pesti Napló* 76, 237. sz. (1925. okt. 21.): 10.

[28] „Miért kellett dideregnie a színház közönségének", *Délmagyarország*, 1925. okt. 22., 3.

kapott közönséget. A mai bemutatón fagyoskodva, nagykabátosan és szőrmésen is jól mulattak és sokat tapsoltak."[29]

És a referencialitás kérdéséhez még egy apróság, de már könnyedebb hangvételű. Ugyanis nemcsak a főszereplő alakjában ismerték fel egyesek Gárdonyit vagy Tömörkényt (és igyekeztek belőle botrányt csinálni), hanem a kisebb szerepek közül is akadt olyan, ahol egy létező személy úgy tudta magáról (!), hogy Szenes róla mintázta a darabbeli alakot. Csakhogy ebből nem botrányt, hanem viccet csináltak, mégpedig maga Szenes.

A vígszínházbeli premier után, túl a párhetes feszes tempójú próbákon és a Mórával, illetve a Tömörkény családdal való levélváltásokon, a *Színházi Élet*ben Szenes humoros epizódokat elevenített föl a bemutatóval kapcsolatban. Ezek közül az egyik *A szerző úr* címet viseli, s arról szól, hogy a szerző *A csirkefogó* premierjét követő délelőttön meglátogatta egy ismerősét egy Margit-szigeti hotelben, s miközben várakozott rá, a szállodai portást megszólította az egyik vendég. A történet szerint ez a párbeszéd zajlott le köztük:

> – Na portás úr, tudja-e, hogy maga is szerepel A csirkefogóban?
>
> – Igenis, hallottam. Meg is nézem a darabot, a szerző úr ígért is már nekem két jegyet.
>
> – A szerző úr? – érdeklődött a vendég.
>
> – Nem tetszik ismerni a Szenes szerző urat – szólt a főportás –, tessék nézni, az, aki ott ül és vajaskenyeret eszik.

Ehhez Szenes Béla annyit fűzött még hozzá: „Odanéztem. Kedves névrokonom, Szenes Ernő ült ott kényelmesen elterpeszkedve egy jó karosszékben."30

Ezek szerint nemcsak a szereplőt lehetett összekeverni valakivel, hanem a szerzőt is.

[29] „A csirkefogó. Szenes Béla 4 felvonásos bohózatának bemutató előadása", *Délmagyarország*, 1925. okt. 21., 7.

[30] SZENES Béla, „Hat premier – hat vidám epizód", *Színházi Élet*, 1925. jún. 14. – jún. 20., 28.

TÁPAI ANTAL SZOBRA
„Nem vagyok én korunk hőse se versenyló, se diktátor, se bokszbajnok formájában, hogy márványba véssenek." (A leghitelesebb szobor Móra Ferencről)

APRÓ FERENC

Két írás Móráról

Móra és a szivar

Két ismert személyről tudok, akit szivar nélkül nem lehetett látni. Az egyik Sir Winston Churchill volt (1874–1965), a másik a mi Móra Ferencünk. Természetesen nekünk az utóbbi az érdekes.

Elsőként Móra Istvánt (1864–1957) idézem, ő ízleltette meg öccsével a dohányfüst ízét. Mikor „leérettségizett Ferim [...] akkor kínáltam meg szivarral, mit elsőt életében, el is szítt becsülettel körömig. Bár sose volt cigaretta se a szájában ezelőtt se. És azután se!"[1]

Móra másként írt erről, ám a kutatók tudják, ha emlékeit eleveníti föl, szinte több nála a *Dichtung*, mint a *Wahrheit*:

> Hatodikos voltam […] A bátyám szégyellte magát gyámoltalanságomért. Egyszer azt mondta, hogy legalább dohányoznék, hogy tegyek valamit [...]
>
> – Hát akkor adjál valami szívnivalót.
>
> – De csak szivarom van.
>
> – Jó lesz az is.
>
> Akkor rögtön el is szívtam az első szivart, és utána még ugyanazon az éjszakán vagy ötöt, nem lett tőle semmi bajom. Azóta megszakítás nélkül szivarozom.[2]

Az érettségizett (1897) Móra az év őszén beiratkozott a pesti egyetemre. Nehéz szívvel hagyta el Félegyházát, elutazása napján eljegyzett menyasszonyát, Walleshausen Ilonát. Első levelében meglepő hosszan írt a szivarról: „Kedves Ilonkám! A vonat indul […] szeretnék szivarra gyújtani. De le köllene vágnom a végit. Pedig még arra is lusta vagyok, hogy leharapjam […] A szivarom ég. Veszett mód rosszul ég, – de annál jobban füstöl."[3] Mintha kisebb színjátékot éreznék e sorokban. Az érettségi abban az időben társadalmi rangot adott, őmaga vőlegény lett, immáron egyetemi polgár, mindezekhez szivarozás dukál…

Pesten nem futotta szivarra, így hát cigarettázott. Második fönnmaradt levelében, szeptember 12-én írt a kiadásairól: „Kedves Ilonkám! […] Hoztam tíz forintot, abbul az egyetemi körre fizettem hármat, lakbérbe 7 f. 36 krajcárt,

[1] MÓRA István, *Hazaemlékezések*, szerk. PÉTER László (Szeged: Somogyi Könyvtár, 1979), 99.

[2] MÓRA Ferenc, „Szegedi életem 25. évfordulója", in MÓRA Ferenc, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1962), 180.

[3] *Móra Ferenc családi levelezése*, sajtó alá rendezte: KŐHEGYI Mihály, LENGYEL András, A Kecskeméti Katona József Múzeum közleményei 3. (Kecskemét: Katona József Múzeum, 1987), 30.

dohányra adtam 13 krajcárt, indexre 80-at, és most nincs egy krajcárom se."[4] Visszaemlékezve írt a pénztelenségéről. Hat fillérje volt, négy hiányzott, mert „tíz fillérért két rövidszivart vehettem volna, megszépítéséül nem csak a mának, hanem a holnapnak is."[5] Megszerethette a rövidszivart, hiszen „minden napra való ópiumnak" nevezte.[6]

Az anyósjelöltjének, Walleshausen Jánosné Kanizsai Nagy Máriának (1858–1931) írta 1897. november 10-én: „Kedves Anyám! [...] édesapám nevenapjára egy pipát küldtem neki […] úgy gyűjtögettem lassankint, nem cigarettáztam, akármennyit csúfoltak is érte, és nem teszem ezután sem, csak hogy takaríthassak."[7] Újból látjuk, hogy a dohányzás a felnőtté válás egyik jele volt, s amikor írónk ezt elhagyta, a hallgatótársai kicsúfolták… Kevéske pénzéről panaszkodott 1901. január 4-én is, akkor a menyasszonyának: „[…] a fogamhoz verek minden krajcárt, hogy az új esztendőben még nem is szivaroztam – csupán fösvénységből."[8]

Megpróbált leszokni a cigarettáról, amint 1897. december 1-jei leveléből olvasom: „Aranyos Ilonkám! […] mert amilyen igaz, hogy megtartottam a fogadásom a cigarettázásra vonatkozólag, olyan igaz lesz, hogy én, ha hazamegyek, egy tapodtat sem eresztelek magam mellül sehova se."[9]

Negyedévvel később is ez volt a téma Móra 1898. március 1-jei soraiban: „Édes Mindenem! [...] Ami a cigarettázást illeti, nézd kicsim, én szívesen lemondok róla végleg, ha te úgy kívánod, és megigérem, hogy csak akkor cigarettázok, mikor te megengeded."[10] Ezzel némileg ellentétes azzal, amit maga Móra mondott Gracza János (1886–1949) újságíró kollégájának: filozopter éveiben szokott rá a rövidszivarra…[11] Ez persze beilleszthető a többi adatunk közé, föltételezve, hogy a cigarettákat váltotta föl az átlagosnál rövidebb, de erősebb és olcsóbb szivarfajta…

Móra Ferenc 1898. október 8-i leveléből kiderül, hogy Péterfy Sándor (1841–1913) tanítónőképző intézeti tanár, tanügyi szakíró vendégeként élt egy szivarral. „Kedves Galambom! […] Nagyon szívesen fogadott, leültetett, megkínált szivarral, sokáig beszélgettünk […] nevelői állást kínált."[12] Ha a vőlegény nem titkolta el a szivart a menyasszonya előtt, megváltozhatott Ilona álláspontja? Valószínűleg, mert a levelezésükben erről többé nem esett szó. Sőt: Móra 1900. április 9-én tréfás sorokban kérte menyasszonyát, hogy

[4] Uo., 31.
[5] MÓRA Ferenc, „Boldogult költő-koromból", in MÓRA, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, 190.
[6] Uo., 188.
[7] *Móra Ferenc családi levelezése*, 40.
[8] Uo., 192.
[9] Uo., 44.
[10] Uo., 66.
[11] GRACZA János, „Mikor még a Matyi-szivarok füstöltek", *Szegedi Napló*, 1930. ápr. 6.
[12] *Móra Ferenc családi levelezése*, 86.

utaljon ki neki tíz krajcárt két darab „ötös" szivarra. Könnyű kitalálnunk, az ötös szivar az áráról, az öt krajcárról kapta a nevét.[13]

Ha összevetem az eddig leírtakat, meglehet, hogy Móra a cigarettázáson is a szivarozást értette.

*

Írónk 1902. május legelején belépett a *Szegedi Napló* szerkesztőségébe, havonta fizetést kapott, ez lehetett az a pont, amelyről nem volt visszalépés: rendszeressé vált a szivarozás. Az újházas (1902) Móráék a Fodor utcában árendáltak kétszobás lakást. Mivel már akkor sem volt kanál csörgés nélkül, elérkezett a perc, melyben írónk nagyon szeretett volna valamit földhöz vágni... A humorra kihegyezett jelenet szerint az élelmes Ilona asszony engedélyezte egy 30 filléres tányér földhöz csapását – két korona leguberálása ellenében… A ház ura – önmagán is derülve – így summázta a dolgot: „De nézd, lelkem, a tányértörés csakúgy hozzátartozik a férfiassághoz, mint a szivarozás."[14]

Írónk ez évtől ingyen füstölnivalóhoz jutott. A vasárnapi *Napló* humoros mellékletét, a *Hüvelyk Matyi*t világra hozók közt a kiadó (Engel Lajos, utána Endrényi Lajos) jutalomszivarokat osztott ki. Az emlékező Gracza János szerint akkortájt a leggyakoribb szivar a *rövid*, a *portorikó*, a *kuba* és a *virzsinia* volt. Így folytatta: „Móra Ferenc például a rövidszivarba volt szerelmes […] Tömörkény meg Engel Lajos, a kiadó, ha jól emlékszem, a virzsiniát szerette, de Tömörkény, ha más nem volt, portorikót is elfogadott. A többi munkatárs aztán olyat kapott, amilyen jutott."[15]

Móra így dicsérte a rövidszivart: „Németországban nincs monopólium, de nincs is embernek való szivar [...] Olcsón vesztegetett nikotinos káposztavagdalékok […] bizony elszégyellik magukat a mi rövidszivarjaink előtt is."[16] Érdekes, a pántlikás szivarról sosem írt... Ezeket Kotormány János (1884–1960), a „helyettes kán" az emlékezéseiben többször is említi: Móra az ásatások egy-egy ügyes munkásának „nyomta a szájába".[17]

Dohányosok közt föl-föl szokott jönni a szó, hogy van-e nagy különbség a szivarok közt. Móra szerint:

> Van, van bizonyos határig. Elismerem, hogy az egypengős szivar jobb a tízfilléresnél. De nem kilencven fillérrel jobb, csak hússzal.
>
> – És az ötpengős?
>
> – Huszonkettővel.

[13] Uo., 177.

[14] MÓRA Ferenc, „Házszabály-ügyek", in MÓRA Ferenc, *Georgicon – Nádihegedű* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1959) 179.

[15] GRACZA, „Mikor még a Matyi-szivarok füstöltek"

[16] MÓRA Ferenc, „Országos ribillió", in MÓRA Ferenc, *Szilánkok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1961), 194.

[17] TAKÁCS Tibor, *Móra igazgató úr* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1979), 105, 111, 135.

– No, és a szivarcsodák? A sztaniolba pólyázott habanák?[…]
Azok még huszonkét fillérrel se mindig jobbak a rövidszivarnál.[18]

Ortutay Gyula pompás Móra-portréjából sem maradhatott ki a dohánylevél élvezete: „Még gyerekkoromból emlékszem szivarja füstjére s elbeszélő gesztusaira, hangjának kellemes árnyalásaira […]" Pár sorral följebb: „Ezüstös, elegánsan meghajtott fejét, elmaradhatatlan szivarját idézném fel […]"[19]

Amikor 1919 májusában Szegeden a jobboldali erők magukhoz ragadták a hatalmat, Móra visszavonult a politikától, lemondott a *Szegedi Napló* főszerkesztői tisztéről is. A vele együttérző Juhász Gyula a Móra Ferenchez írt *Terzinák* (1919) című versében egyik vigasztalásul a „jó szivart" ajánlotta:

[...] Mi marad itt meg végső menedékül
Az élet elfáradt Robinzonának,
Ha a vihartól minden álma szétdül?

– Egy jó szivar tán s egy szép, büszke bánat?[20]

Cs. Sebestyén Károlytól (1876–1956), a hivatali helyettestől, a közeli baráttól hiteles összefoglaló képet kapunk:

A *dohány* volt Móra egyetlen szenvedélye, de az aztán igazi szenvedély volt. Ő maga mondta nem egyszer, hogy reggel, miután kinyitotta a szemét, már rágyújtott, s az égő dohány ki nem fogyott éjszakai lefekvéséig. Általában szivart szívott, néha pipát, de a hitvány cigarettát sohasem, még tréfából sem. „Rövid" szivar volt a kedvelt márkája, s egész nap a szájában volt, sohasem lehetett szivar nélkül látni. Olykor megpróbált változatosságot hozni az élvezetbe: rágyújtott angol rövid pipára. De ez ritkán történt.

Sokszor vitatkoztunk ezen, mint esküdt ellensége minden dohánynak, sokszor volt alkalmam Mórával a dohányzás káros voltáról beszélgetni. Ő ezt mindig meghallgatta, nem ellenkezett, de mindig mosolyogva hárította el magától az abszti-nencia gondolatát.[21]

Móra 1927-ben írt a szenvedélyéről. Az unokámon „kívül csak egy boldogságom van még: a szivar. Tizenötöt is elszívok naponta, nem számítva a pipákat közbe. Amikor magamnak írok, akkor pipázom, amikor múzeumi dolgokat végzek, akkor tisztviselő úr vagyok, akkor szivarozom."[22]

Írónk 1929 decemberének a legvégén újból tollára vette a dohánylevél élvezetét.

---

[18] MÓRA Ferenc, „Talia vina", in MÓRA Ferenc, *Elkallódott riportok – Napok, holdak, elmúlt csillagok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1958), 243.

[19] ORTUTAY Gyula, „Móra Ferenc", in ORTUTAY Gyula, *Írók, népek, századok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1960), 107.

[20] JUHÁSZ Gyula, „Terzinák", in JUHÁSZ Gyula, *Válogatott versek* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956), 204.

[21] CS. SEBESTYÉN Károly, *Utcák, terek, templomok, házak*, szerk. Péter László (Szeged: Bába Kiadó, 2004), 163–164.

[22] MÓRA, „Szegedi életem 25. évfordulója", 185.

Amikor legutóbb elbujdostam a hazából, egy pesti professzorral tekintettem fel magamat [...]

– Sokat dohányzol?

– Nem, csak szivarozok.

– Mennyit?

– Amennyit ráérek. Reggel fél héttől éjfél után egyig, kettőig.

– Mennyi lehet az?

– Úgy tizenöt szivar egyre-másra. A pipákat nem számítom.

– Nézd, ha a munkából nem engedhetsz, legalább ezt a másik őrületedet mérsékeld.

– Arról lehet beszélni. Különösen, ha emberséges leszel.

– Tíz szivar naponta. Jó? Kezet rá!

Természetesen kezet kellett adnom a nagyszerű embernek. Csak egy kis fönntartással.

– Elméletben hozzájárulok. De ebben a darab hónapban már ne kezdjünk új rendet [...]

Elnevette magát, hátba vágott, de most már nem orvosilag, csak barátilag, – s én még ma se szívok el többet napjában tizenöt szivarnál. Igaz, hogy kevesebbet se…[23]

Volt, hogy Móra nagyobb szivar-számot vallott be: „Én reggel nyolc órától éjfél után kettőig lopom a napot különböző íróasztaloknál, s hogy ehhez kedvem legyen, nekem ahhoz naponta kell húsz szivar. Ha regényt írok, kell huszonöt, mert olyankor a szivarok jobban szelelnek, és gyorsabban égnek. Ha csak rövidszivart számítok is, mire a regényt megírom, akkorra elszivaroznám a második kiadás honoráriumát is […]".[24]

A késő éjszakai dohányzás hátulütőjét sem hallgatta el: „Néha megesik, hogy az ágyban elalszom a könyvön, a szivar kiesik a számból, és kiégeti a vánkost […] Az igazi katasztrófa csak akkor következik, mikor a feleségem másnap reggel észreveszi a lyukakat."[25] Megtörténhet más is: „Ha az abroszt kiégetem szivarral, azt mindig a vendégre fogom."[26]

Verselt is a szivarozás okozta bajról (*Levél az öregeknek*, 1903):

A szivarhamut is
Az abroszra verem –
Már egyszer össze is
Pörlekedtünk ezen.[27]

[23] MÓRA Ferenc, „Öreg újságíró Szilveszter estéje", in MÓRA, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, 339–341.

[24] MÓRA Ferenc, „Mi lesz már azzal a Hóbiárt basával?", in MÓRA, *Georgicon – Nádihegedű*, 171–172.

[25] MÓRA Ferenc, „A színháztüzek doktora", in MÓRA Ferenc, *Szegedi tulipános láda* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1964), 208.

[26] MÓRA Ferenc, „Innenen túl, túlnanon innen", in MÓRA, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, 440.

[27] MÓRA Ferenc, „Levél az öregeknek", in MÓRA Ferenc, *Georgikon – Könnyes könyv* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989), 123.

Hangulatos írói szóalkotással is élt a szenvedélye kapcsán: „A sétáló ember csavarogván ma egy félszivarnyi ideig a vízparton […]".[28] De olvastam negyedszivarnyi távolságról is…[29]

Írónkon 1933-ban megjelentek a sárgaság jelei: „Már nem csak az étel nem kellett, a munka se, sőt a szivar se. Azt hittem, aznap értem el a mélypontot, amikor reggeltől estig egy virzsinia szivart majszoltam el […]".[30] Csöndes megjegyzés: 90 évvel ezelőtt nem, de ma már bizonyított az összefüggés a túlzott dohányzás és a – Mórát is legyűrő – hasnyálmirigyrák között...

De egyéni nézőpontú szentenciája derűlátó: „Az életnek még akkor is van értelme, mikor az ember már a szivarnak se érzi az ízét."[31] Móra izgalomdús tárcája, az *Egy skatulya szivar* (1923) azt beszéli el, hogyan lettek egy országgyűlési képviselő szivarokba rejtett brilliánsai a megajándékozott finánccéi.[32]

Írónk a pesti műtéte utáni órákban már szeretett volna rágyújtani:

> Pár órai alvás. Jön a professzor, fogja a kezem, kérdi, hogy vagyunk, jól?
> – Persze – mondom –, mért ne lennék jól? Szeretnék rágyújtani.
> – Hogyne, szivarra, nem?
> – Mégpedig virzsiniára, itt van az éjjeliszekrényben [...]
> Azt hitték, félrebeszélek. Pedig nyilván jó lett volna, ha megengedik, hogy egy-két szippantással azon frissiben meggyőzzem magam:
> – Nini, én csakugyan itthon vagyok. A földön.[33]

Nagy Endre (1877–1938) a *Színházi Élet* számára 1933 szeptemberének utolsó harmadában interjút készített az íróval. Részlete:

> A háziasszony likőrrel, cigarettával kínál. Móra Ferenc elutasítja a cigarettát, azt mondja, hogy ez neki gyönge; ehelyett egy régi vágású virgónia-szivarra gyújt rá. Aggódva kérdem tőle, hogy szabad-e. Mosolyogva felel:
> – Ezt szerencsére szabad. Elfelejtettem megkérdezni a doktort![34]

A nagybeteg Móra a legutolsó napjaiban is szivarozott. Ismét Cs. Sebestyén: „[...] vasárnap, 4-én délben mindhárman voltunk nála: Banner, Czógler meg én […] Sokáig vártunk rá a fogadószobában, míg kijött a fürdőszobából. A felismerhetetlenségig lesoványodva vánszorgott a szobába, de virginia szivar volt a szájában!"[35]

---

[28] MÓRA Ferenc, „Sétáló ember gondolatai", in MÓRA Ferenc, *Memento* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1967), 306.

[29] MÓRA Ferenc, „A fák jelleméről" in MÓRA, *Georgikon – Nádihegedű*, 22.

[30] MÓRA, „Innenen túl, túlnanon innen", 436.

[31] MÓRA Ferenc, „Prológus", in MÓRA, *Georgikon – Nádihegedű*, 7.

[32] MÓRA Ferenc, „Egy skatulya szivar", in MÓRA Ferenc, *A Vadember és családja – Göröngykeresés* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1960) 411–416.

[33] MÓRA, „Innenen túl, túlnanon innen", 480.

[34] NAGY Endre, „A maródi Móra", *Színházi Élet* 1933. okt. 1–7.

[35] CS. SEBESTYÉN, *Utcák, terek, templomok, házak*, 166.

Móricz Zsigmond nekrológjában is ott izzik a szárított dohánylevél: „Mérsékelten evett, ivott, és mértéktelenül szivarozott. Ez az egy volt, amit talán túlzásba vitt. Alighanem a bajuszát is azért beretváltatta le az utóbbi években, hogy ne zavarja a szivarozásban. Sose láttam félszivar nélkül."[36]

Idézet Karinthy Frigyes búcsúztatójából: „Móra Ferenc két nappal […] halála előtt még felült az ágyban, odahúzta maga elé a papírt és a tollat […] felemelte a szivart, […] írni kezdte a szavakat, hogy vasárnapra ott álljon a kolumnás cikk […]" Sőt: írónk alakját is megörökítette – felejthetetlen sorokban:

> Otthonában és munkahelyén (boldog ember! munkahelye volt az otthona) láttam meg először. Ahogy felállt, elém jött, meglepetést kellett elfojtanom: másnak képzeltem. Az aranyjános-i hagyományos »magyar költő« tipus helyett egy angol diplomata vagy norvég tudós finom intellektuális, fegyelmezett férfiassága kifejezésben, mozdulatokban: *lélek*-arc, aminek minden vonását belső erők formálták, rajzolták meg, a sűrű szemöldök s a *kifelé* figyelő tekintet alatt. S mosoly, mely Voltaire-ére emlékeztetett. Csak a szivarját tartotta úgy, ahogy Jókai, Mikszáth, Bródy Sándor.[37]

Juhász Gyula egyik utolsó versében (1934) is szállong az izzó dohánylevél illata:

> Mi nem búcsúztunk el soha,
> Két meghitt, régi cimbora,
> – – – – – – – – – – – – – – –
> Mint a szivarod füstje, tűnik
> Az élet, és mint betűid
> Oly rejtelmesek útjai…[38]

A vég Móra *Önarckép* című versében (1919) is fölsejlik:

> [...] Mit érnek a való világok?
>
> Ó, jobb belőlük mit se venni észre,
> Az emlékek subáján heverészve.
>
> S kialudni, mint a letett szivar,
> Amely lassan saját hamvába hal...[39]

A kultuszminisztérium 1947-ben megbízta Tápai Antalt (1902–1986), hogy készítse el Móra szobrát a Dóm téri Nemzeti Emlékcsarnokba. A művész az elképzeléseit a *Szegedi Napló* június 25-i számában tette közzé: „A szobor fülkébe kerül, s nem lehet csupán egy fej, hanem mellalakot kell mintázni. A kéznek feltétlenül rá kell kerülni a szoborra, most már csak az kérdés, hogy

[36] MÓRICZ Zsigmond, „Móra Ferenc", *Magyarország* 1934. febr. 11.
[37] KARINTHY Frigyes, „A magyar író. Szavak Móra Ferencről", *Pesti Napló*, 1934. febr. 11.
[38] JUHÁSZ Gyula, „Móra Ferencnek", in JUHÁSZ, *Válogatott versek*, 248.
[39] MÓRA Ferenc, „Önarckép", in MÓRA, *Georgikon – Könnyes könyv*, 154.

milyen módon? Csak a kéz legyen-e, vagy valamit fogjon is? Élet és mozgás csak akkor van benne, ha valamit tart. Felmerülhet itt az ötlet, hogy könyvet vagy papiros tekercset kell a kezébe adni. Ez azonban banális sablon lenne. Ezért gondoltam a szivarra, ami szimbolikusan is kifejező, és Móra egyéniségére annyira jellemző momentum." (A szobor képe e számunk 51. oldalán látható – *A szerk.*)

A bíráló bizottság végül is nem fogadta el az alkotó elképzelését. A mellszobrot 1948. február 8-án, Móra halálának a 14. évfordulóján avatták föl, ünnepi beszédet Ortutay Gyula mondott.

Mennyire igaza volt Tápainak! A vaskalapos pesti zsűri nem értette meg, hogy a szivar emberközelivé tette volna a látványt, belevitte volna a szoborba a művész megérezte mozgást és életet, és a mindennapok Mórája került volna megörökítésre…

Móra és az időmértékes verselés

Sok-sok verse van, halála után 90 évvel sem tudjuk, hogy mennyi. Vajda László (1909–1968) irodalomtörténészen kívül más meg sem próbálkozott az összegyűjtésükkel. (Részleges kivétel Mezősi Károly [1907–1971], aki a *Félegyházi Hírlap*ban és az *Egyetemi Lapok*ban levő korai költeményeket [1895–1902] csokrozta össze.)[40]

A versek összekazlazását erősen megnehezíti két dolog. A Vajda gyűjtötte Móra-művek címleírása bibliográfia formájában megjelent,[41] ám a professzor idő hiányában nem tudott minden olyan sajtóterméket átnézni, melyben további írások lehetnek. Így például kutatatlan maradt a *Délmagyarország* című folyóirat (1905–1912), a *Gyermekek Világa* (1912–1914), a *Hüvelyk Matyi* (1902-től), az írónk szerkesztette *Okos Naptár* (1922, 1923), a *Magyar Lányok* (1903-tól) és több más periodika. (Az utóbbiból jómagam írónk hat elfeledett költeményét adtam közre 2009-ben.)[42] És még nem szóltam azokról a sajtótermékekről, melyekben csak 2-3 versre számíthatunk (*Diárium, Kelet, Szegedi Szemle, Szeged és Vidéke 1908. évi Karácsonyi könyve, Új Idők* stb.)

Vajda a föltárt művek címe után megjelölte a műfajukat (*tárca, vezércikk* stb.), vagy a rovat címét, melyben rájuk lelt (*Máról holnapra, Napról napra, Színház* stb.). Igen ám, de filológiai hibája, a műfaj megjelölésének a pontatlansága megfoszt bennünket attól, hogy bibliográfiájából kiemelhessük a verseket. Példával élve: tudjuk, hogy a *Menyasszonyomnak* című ismert alkotás

[40] *Móra Ferenc ifjúkori versei*, szerk. MEZŐSI Károly (Kiskunfélegyháza: Kiskunfélegyháza város tanácsa, 1976)

[41] VAJDA László, *Móra Ferenc írásai. Bibliográfia* (Szeged: Somogyi Könyvtár, 1970)

[42] APRÓ Ferenc, *Írások Móra Ferencről* (Szeged: Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, 2019), 40–49.

(*Szegedi Napló*, 1902. júl. 14.) költemény, de Vajda „csak" tárcaként jelölte... Hasonlóképp járt el a többi verssel is. Így hát a ma kutatójának nem kevés periodika sok-sok évét kellene – Vajda után újból – átnéznie a költemények fölszínre hozatala végett… Adódik a csöndes kérdés: e két nehézség ismeretében vajon lesz-e valaki, aki Móra költeményeinek egybegyűjtésére vállalkozik?

Írónknak életében egyetlen verseskötete jelent meg, a *Könyes könyv.* (Nem számítom ide az 1903. évi jelzettel napvilágot látott kötetkét, mely két verses munkáját, *Az aranyszőrű bárány* című meséjét és *A betlehemi csillag* című elbeszélését tartalmazza.) A címbeli *könyes* jelző túlzott szerénységgel arra utal, hogy e művek könnyű kézzel – tájszóval *könyesen* – íródtak, azaz nem nagyigényűek. Alsóvároson élt nagyanyám, Teleki Lászlóné Vastag Teréz (1892–1976) gyakorta használta e szót. („De *könyesen* vagy öltözve novemberben!") Bálint Sándor hasonló példamondattal él („De *könnyesen* őtözte"), de nála az *ny* hosszú.[43] A kötet – a szerző színlő szavú előfizetői fölhívása után – elegáns kivitelben, Cs. Sebestyén Károly könyvdíszeivel, merített papíron, fejezetekre osztva, 400 számozott, aláírt példányban jelent meg az Engel Lajos-cég vállalkozásában. (Amateur-kiadás, – büszkélkedtek akkoriban.) A nyomdai munkákat a Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat kezdte meg 1920 decemberében. Az impresszumban csak ez az évszám szerepel, viszont az első ismertetés csak 1921. január 30-án jelent meg a *Szegedi Napló*ban. Ennek okán két megjelenési évszám is elő-előfordul: 1920, 1921... E verseskötetnek is megvan a maga sorsa. A harmadik kiadáskor (1933) – a Genius szerkesztője, netán a nyomdász kezén – a jelző *könnyesre* (=könnyel áztatottra) romlott: amint mondani szokták, „így legalább van értelme". (Népi etimológia.) Ez maradt a negyedik kiadás élén is (Genius, 1936). A magabízó belekontárkodás helyett kézbe kellett volna venni az első, netán a második, népszerűsítő, olcsó kiadást. (Ez 1921-ben Bittera Béla [1875–1948] nyomdatulajdonos, a későbbi újságíró jóvoltából jött létre.)

Remélve, hogy nem volt fölösleges e kis kitérő, rátérek a témára. Mórának időmértékes versei is voltak: írt hexameterben, és készített disztichon(oka)t. Szeged 1921-ben ünnepelte a piaristák megtelepedésének a 200. évfordulóját. Erre az alkalomra jelent meg írónk hangulatos csevegése *Kedves, öreg árnyak* címmel. (A nagy eseményre két emlékkönyv is megjelent, az egyiket Móra [1921], a másikat [1922] Csaba Jenő [1894–1968] piarista szerkesztette. A pompás tárca mindkettőben benne van.)[44] Részlet: Grassalkovich Antal (1694–1771) gödöllői kastélyáról az egyik vendég hiányolta a föliratot. A gróf rászólt az éles eszéről elhíresült *Hangay* Zakariás (1708–1766) kegyes rendi páterre,

[43] BÁLINT Sándor, *Szegedi szótár* 1–2. kötet (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957) 1: 826.

[44] MÓRA Ferenc, „Kedves öreg árnyak", in MÓRA Ferenc, *Szegedi tulipános láda* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1964), 136–165.

hogy akkor írjon egy disztichont, „mely igaz is legyen, szép is legyen!" A reverenda viselője már vágta is:[45]

Congeries lapidum multis congesta rapinis
Corruet et raptas alter habebit opes.

Ami magyarul annyit tesz:

Kőhalmaz, amelyet sok rablás halmoza itt fel,
Összerogyand s másé lesz e lopott vagyon itt.

Két észrevétel. Móra még csak nem is utal a fordítóra, teljesen elrejtezik. A magyarra ültetést alkotói kihívásnak tekintette, sosem kereste, hogy ebben esetleg megelőzték-e. A második sorban (pentameter) a habebit „h" betűje verstanilag néma mássalhangzó, így lesz meg a hibátlan versláb.

Grassalkovich megparancsolta az étekfogóknak, hogy az asztal közepére ültetett páternek nem szabad ételt vinni. Már teli hassal szólt oda Hangaynak, hogy tudna-e még egy szép verset hamarjában. Tudott, két hexameterben:[46]

Esuriunt medii primi saturantur et imi
Errant qui dicunt medium tenuere beati.

Innen idézek:

„Ami magyarul körülbelül ezt teszi:

Éhkoppot nyelnek közepütt, míg falnak a szélsők,
Ostoba példabeszéd, hogy a boldogság közepütt van."

Lám, írónk megint megkerülte, hogy ő a magyarra ültető...

Móra beszéli Partheniusz nyomán, hogy – kétezernéhányszáz esztendővel ezelőtt – barbár gallusok törtek be Miletoszba, és asszonyt is raboltak. A férj meg akarta keresni nejét, Apolló szentélyében kért jóslatot. Az író nem közli az eredeti választ, csak fordítását – disztichonban:[47]

Fölleled napnyugaton, mit csillagos éjszaka vitt el,
És igaz értéke hajnalon tárul eléd.

A pentameterben a *tárul* szó nem felel meg a ritmikai szabályoknak: ismerve Móra nehezen olvasható kézírását, ott talán az *árad* szó lehetett.

A borbély és drámaíró Gonella váratlanul belelökte urát, Estei Borso paduai herceget a folyóba, hogy az ijedtség kigyógyítsa a hidegleléséből. Ez bevált, ám a herceg tréfás viszonzásul vérpadra húzatta, ahol a bakónak a tőkére hajtott fejet vödörnyi hideg vízzel kellett lelocsolnia. A borbély meghalt

[45] Uo., 142.

[46] Uo., 143.

[47] MÓRA Ferenc, „Szerelem fájdalmai", in MÓRA Ferenc, *Elkallódott riportok – Napok, holdak, elmúlt csillagok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1958), 7–18.

az ijedtségtől, sírversét maga a bűnbánó Borso írta. Móra most is csak a magyarra fordított disztichont adja közre:[48]

Fürtöket ollózott, az övét múzsák koszorúzták,
Mit másnak javasolt, félelem ölte meg őt.

Az *Aranykoporsó* című regényében több időmértékes vers van, írónk egyiknek sem adja meg az eredetijét. A Szapphó-szobor aranyozott föliratát töredékes hexameterben közli:[49]

Életemet, szerelem, teneked kéretlen ajánlom,
Mert a halált te legyőzöd…

Alkaiosz két disztichonját így magyarította:[50]

Gyűlölöm én Éroszt, ki nyilát nem vadra feszíti,
Csak szívem veri át vashegyü vesszejivel.
Gyönge madárka szivem, rejtőzni se, szállni se képes,
Nem méltó Isten fegyverihez kicsi cél.

Aszklepiádész disztichonjai:[51]

Oldogatom, bontom remegő kezeimmel az este
Szépnevetésü babám tarka virágos övét.
Jaj nekem, Aphrodité! Ez volt beleszőve arannyal:
Csak te szeress! De ha látsz mással is élni, ne bánd!

Nem tudjuk meg a regényből, ki a szerzője e két disztichonnak:[52]

Homlokodat sisakos Pallasz és Hébe a szádat,
Karcsu bokád, csípőd, Küprisz adá kebeled.
Csak szemed a magadé, az a legszebb s arra haragszom:
Mert minden ringy-rongy férfiszemélyre nevet.

A szabados életű Chelidone ezüsttükörbe vésett sorait Móra négy hexameterben adta vissza:[53]

Tíz évig, te tükör, mutogattad a szép Chelidonét,
Már ezután jaj, csak szomorú romokat mutogatnál.
Első ráncaimat amikor könnyezve tekintem,
Itt hagylak. Mosolyogj ezután a szűz Dianára.

A könnyebb megértéshez néhány alapdolog a verstechnika fogásaiból. Bevett gyakorlat az *-ú* és *-ű* végződésű szavak utolsó szótagjának rövid magánhang-

[48] MÓRA Ferenc, „Boldogult költő-koromból", in MÓRA Ferenc, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1962), 191–192.

[49] MÓRA Ferenc, *Aranykoporsó* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1965), 50.

[50] Uo., 205.

[51] Uo., 209.

[52] Uo., 213.

[53] Uo., 371.

zóssá változtatása a ritmus kedvéért. Móránál: *karcsu, szépnevetésü, vashegyü*. Szokás más magánhangzó megváltoztatása is: itél (ítél), sirok (sírok) stb. Három, egymás utáni rövid szótagból bármelyik hosszúnak vehető (*ju*talom). A határozott névelőt (*a*) lehet akár rövid, akár hosszú szótagnak tekinteni.

A körtöltésen, közel a Csongrádi sugárúthoz két és félméter széles, másfél méter magas emlékmű hirdette, hogy a Tisza 1879-ben itt tört rá Szeged városára. (Az alkotást 2004-ben jóval odébb helyezték.) Ez volt a szövege: „E helyen törte át a gátat 1879. március 12-én a Tiszának a petresi révnél kiömlött árja". E föliratos márványtáblát ellopták, a Város 1929-ben a múzeumhoz fordult, hogy pótlása céljából kutassák föl az eredeti szöveget. Móra válasza: „[...] a száraz tény és hely megállapításánál jobban megfelelne négy hexametersor, amit bátor vagyok ide hevenyészni."

Föl is vésték:[54]

1879. március 12.

Petresi töltésnél szilajon áttörve a gátat,
Ránk e helyen szabadultak az ár hullámparipái.
Égi harag múltán kisütött az égi szivárvány,
Szőke Tiszánk örökös békét köte Nagy-Szegedünkkel.

Móra Ferenc

Mára igen csak elfelejtődött: *Nagy-Szeged* létrehozása az 1920-as, '30-as évek szivárványos elgondolása volt. A közeli települések (egész Kistelekig) beolvasztásával Szeged legyen e terület közigazgatási, gazdasági, művelődési stb. központja.

Móra – eddig ismert – legnagyobb lélegzetű időmértékes verselésű munkája, a hexameterben írt *Ima. 1916 kezdetén* című verse a *Hüvelyk Matyi* 1916. január 1-jei számában jelent meg. Több, háborúellenes költeményét is itt adta közre, reményelve, hogy a cenzúra vagy nem figyeli a vicclapot, vagy elnézőbb… (*Béküljetek ki, nemzetek!*, *Százezer halott, Évforduló* stb.) E verseiben érezteti az öldöklés borzalmait, kifejezi békevágyát, persze a befejező sorokban a magyar fegyverek győzelmében bizakodik.

Az *Ima* huszonegy során végigvonuló lendület érezteti, hogy javítgatás nélkül, „egy ülésben" készült, ahogy énjéből kikívánkozott. Ennek tudom be az egyetlen ritmushibát, a nyolcadik sor negyedik verslábában szpondeusz (– –) helyett trocheusz (– ∪) van. A belső írói hevület a kétszer előforduló *fel* igekötőt *föl* alakra formálta át (*fölemel, írd föl*), bár ezzel a nem *ö*-ző nyelvterületről jött Móra életében alig élt...

[54] APRÓ, *Írások Móra Ferencről*, 140–142.

Íme, a vers:

Ima

1916 kezdetén

Ó, Uram, ítélet minden szavad, áld vagy elátkoz,
Vagy fölemel vagy elejt, örökít vagy örökre kipusztít.
Nem pörölénk véled, csak imádtunk; nem tagadánk meg,
Bárha Te a Sátánt dühivel mireánk szabadítád.
Csókoltuk vessződ, amidőn még sajga ütésed,
Tűrtünk, nélkülözünk, tanulunk megválni örömtől,
Elfeledünk mindent ami fáj, ami tépi szivünket,
Egyet nem feledünk el csak: szeretni hazánkat,
S hogyha kihull könnyünk: az a fájó honszerelem csak,
– Bűnünk-e ez a könny, vagy erényünk, azt Te itéld meg!
...Most születő évnek még nincs története írva, –
Ó, Te hatalmas kéz, aki népeket úgy letörültél
A földről, mint elfeledett írást, s aki újra beírtad
A lesimult táblát, ó írj a mienkre csak egy szót,
Egy áhított szót, mely mindent ád, mit imánk kér,
Mely egy igében jutalom és bűnért kegyelem-szó:
„A magyar eztán lesz."
A jéglap elolvad e szótul,
És kivirágzik a föld, elzárt szivek is tavaszodnak,
Átmelegíti e szó a sirok fenekén aluvót is,
Mert a szülőföldet az is áldja, kit néma göröngy fed.
Mennyei kéz, ez idén ez igét írd föl zenitünkre!

MÓRA FERENC PIPÁJA
„Amikor magamnak írok, akkor pipázom, amikor múzeumi dolgokat végzek, akkor tisztviselő úr vagyok és szivarozok"

MÓRA FERENC ÍRÓASZTALI DÍSZE
„A harminc éves írói jubileumomra kaptam Gulácsy Iréntől."

KOVÁCS-KRASSÓI ANIKÓ

„…a lelkem egy kalózhajón kapitánykodott a trópusok alatt."

MÓRA FERENC HUMORÁRÓL

Bevezető vallomás

E sorok megírása idején épp annyi idős vagyok, amennyinek Móra Ferenc örökre megmaradt.

Szépen lassan értünk össze korban. Már több mint egy évtizede foglalkozom vele, beszélek róla és hozzá napi szinten. Úgy kezdtem, mint legtöbben: *Kincskereső, Sétálni megy Panka, Csókai csóka*. Aztán a közelébe kerültem fizikailag is. A kézírása révén. Aztán a gondolatai révén. És igen, a humora révén. Az fogott meg leginkább. Az önirónia. Ahogy saját magán mert nevetni. És nevettetni.

Most, hogy lehetőséget kaptam nyilvános felületen vallani róla és vallomást tenni neki, egy rendhagyó életrajzot kívánok összeállítani, amelyben leginkább ő mesél saját magáról, az életéről, az élet dolgaihoz kapcsolódó véleményéről.

S miközben ő megmarad örök ötvennégynek, én abban bízom, – elhagyva őt korban – még sokáig beszélhetek róla, a gondolatairól, humoráról, önirónjáról.

Móra Ferenc és az ő humora

„Ha vitatkozó természetű ember volnék, kapható lennék vitára afelől, hogy irodalmat csinálok-e én vagy nem. De hát nemigen van ezen mit vitázni. Egy az, hogy vitával még soha semmit nem döntöttek el. Másik az, hogy ma nem elég az irodalomhoz tartozni, hanem azon túl vagy azon innen is tartozni kell valahová."[1]

Hová is tartozott ő valójában?

Móra Ferenc életművét számtalan monográfia elemzi, életútját, műveit az irodalomtörténeti kutatások sora vizsgálja. Móra már 90 éve nincs közöttünk, s időről időre mégis az lehet a benyomásunk, aktuálisabb, mint valaha. Műfaji sokszínűsége, Juhász Gyulát idézve: polihisztor mivolta jó okot ad arra, hogy figyeljünk rá, olvassuk őt. A Móra Ferenc Múzeum munkatársaként

[1] MÓRA Ferenc, „Énisz-tenöm, Jóisz-tenöm – avagy magánvélemény az irodalomról," in MÓRA Ferenc, *Napok, holdak, elmúlt csillagok – A fele sem tudomány* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980), 192.

számomra küldetés őt folyamatosan megismertetni, „helyzetbe hozni", melynek egyik nagyszerű eszköze humorának bemutatása. „Móra Ferenc kétségtelenül a legjelesebb magyar humoristák egyike"[2] – erősít meg ebben Péter László irodalomtörténész.

Miben rejlik hát az ő humora? Miként működik, mennyire legitim, egyáltalán, melyek a humor eszközei az irodalomban?

Nevetés, komikum, (ön)irónia? Változatok a humor megragadására

„Mondják: a nevetésről való elmélkedés melankolikussá tesz."[3] Anélkül, hogy azzá válnánk, érdemes elemezni, pontosan miben rejlik Móra humora. Nem – feltétlenül – nevettetni akar ő, csupán másként látja a világot. Időnként rendhagyó, korát meghazudtoló módon.

A humor természetrajzát sokféle módon próbálták tetten érni. Séra László pszichológus szerint a nevetséges kategóriái közé tartozik a vicc, a szatíra, a szarkazmus, az invektíva, az irónia, a cinizmus és a keserű gúny is. Móra szövegeit elsősorban az (ön)irónia jellemzi, műfajilag (politikai) szatíráiban (vö. *Hannibál feltámasztása, Csilicsali Csalavári Csalavér*) és országos népszerűségre szert tevő tárcáiban, vezércikkeiben használja leginkább.

A humor célja alapvetően a felfedezés, tárgya az emberi természet, eszköze vagy módszere a megfigyelés. Az irónia szándéka vagy épp célja – folytatja Séra – a kizárólagosság, tárgya ténymegállapítás, közönsége egy belső kör. A szatíra célja pedig a módosítás, tárgya erkölcs és szokások, eszköze, módszere a kihangsúlyozás.[4] Móra megfigyel, leír, s aztán elemez – mindezeket szépirodalmi és újságírói tevékenységében egyaránt felfedezhetjük.

A nevetés mondhatni létünkbe vágó – tartja Umberto Eco olasz író, majd hozzáteszi: „Tudjuk, hogy a halál felé tartunk, és ezen elkerülhetetlen esemény ellen egyetlen eszközünk van: a nevetés"[5]. Mintha ezt támasztaná alá stílusosan Lengyel András irodalomtörténész, aki szerint Móra, a maga módján, sírjából is kiszól, s mint minden igazi író, segít bennünket.[6]

Sigmund Freud, a pszichoanalitikus iskola megteremtője szerint „nos a humor épp annak a módja, hogy a negatív, zavaró érzelmek ellenére is kialakuljon az örömérzet; helyettesíti a negatív érzelmek kialakulását, mintegy helyükbe lép."[7]

---

[2] Péter László, Lengyel András: A „másik" Móra," *Tiszatáj 59*, 12. sz. (2005): 98.

[3] Joachim Ritter, „A nevetésről", ford. Papp Zoltán, in Joachim Ritter, *Szubjektivitás – Válogatott tanulmányok* (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2007), 29–55.

[4] Séra László, *A nevetés és a humor pszichológiája* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 49.

[5] A Télérama című francia lapnak nyilatkozta az író 2010-ben.

[6] Lengyel András, „A Móra-értelmezés néhány kérdése", *Tiszatáj* 68, 8. sz. (2014): 93.

[7] Sigmund Freud, „A vicc és viszonya a tudattalanhoz", idézi Adamikné Jászó Anna, „Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus)", *Századvég* Új folyam, 87. sz. [Humor] (2018/1.): 33.

Móra Ferenc humorának egyik megnyilvánulási formája az önirónia. Nem vakmerőség azonban egy ilyen kijelentés, miközben az önirónia mibenlétét sem lehet egzakt módon megragadni? Paul de Man irodalomkritikus szerint nehezen meghatározható, *Az irónia fogalma* című értekezésében épp annak az ellentmondására világít rá, hogy az irónia nem fogalom, hiszen ha az volna, definiálni lehetne. Kutatásában hiába hívja segítségül Friedrich Hegelt, Søren Kirkegaardot vagy Friedrich Schlegelt, konklúziójában mindössze azt emeli ki, hogy irónia és történelem – szó szerinti fordításban idézve – furcsán összefügg egymással.[8] Mindeközben a klasszikus retorika azt tekinti iróniának, ha a beszélő „az ellentétét állítja annak, amit gondol",[9] miközben az író-filozófus Schlegel munkája nyomán többnyire erősen önreflexív stílusként szokás értelmezni.[10]

Curriculum vitae Móra-módra

Móra páratlan humoráról lehet beszélni, de igazán megtapasztalni az ő szavain keresztül lehetséges. A továbbiakban Móra Ferenc sajátos „önéletrajza" kronológiai szempontok szerint, de nem minden életeseményre kiterjedően került összeállításra. Az idézett gondolatok előtt és között csupán narrátorként kívánok jelen lenni, a szövegek elsősorban Móra Ferenc újságírói munkáiból kerültek kiemelésre.

Móra Ferenc azon a nyáron született Kiskunfélegyházán, amikor a szegediek még mindig a Nagyárvíz nyomaival küszködtek. 1879. március 12-e volt, amikor a Tisza legyűrte, s hónapokra két vállra fektette Szeged városát. Bár a Móra család Ferenc nevű újszülöttje[11] július 19-én érthető módon ezzel még mit sem törődött, ám évtizedekkel később, szegedivé válva egyre többet foglalkozott a nagy természeti katasztrófával. „Ennélfogva mikor a nagy Tisza egyszer tengernek játszotta magát, nem nagy erőlködésébe került neki elnyelni a kis Szegedet"[12] – emlékezett meg a Nagyárvízről.

A nehéz anyagi körülmények között felcseperedő Móra Ferenc tudásszomja és tehetsége korán megmutatkozott. Már alsó tagozatos diákként megtett mindent, hogy taníttatása minél kisebb terhet jelentsen sokat dolgozó szüleinek, így a gimnázium első éveiben[13] ösztöndíjas diák lett. Az anyagi

[8] Paul DE MAN, „The concept of irony", in Paul DE MAN, *Aesthetic ideology*, Theory and History of Literature, Volume 65 (Minneapolis/London: University of Minnesota Press, 1996), 163–185.

[9] Claire COLEBROOK, *Irony* (London & New York: Routledge, 2004), 1.

[10] DE MAN, *The concept of irony*, 169–170.

[11] A családnak két Ferenc nevű gyermeke született, Móra születése előtt egy évvel hunyt el egy azonos nevű testvér a családban.

[12] MÓRA Ferenc, *Titulász bankója* (Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1977), 207.

[13] Móra nyolcosztályos gimnáziumi rendszerben tanult, így ez a mai felső tagozatnak megfelelő életkorra utal.

juttatáson túl még értékesebb volt, ahogyan a tanárai vélekedtek róla. „Mikor én kisdeák voltam, minden tanárom szeretett, és mind jövendölgetett rólam valami szépet. Baksay tanár úr azt mondta, költő lesz belőlem, mert szép nagy fejem van, és abban sok ész elfér. Zólyomi tanár úr pedig akadémikusnak szánt, mert szép kis fejem van, és abban nem szalad szét az ész."[14] Beke Lajos szerint a szorgalmas Móra inkább csöndes, félszeg diák volt, aki „nem igazán mutatott sokat a társaságban",[15] sokkal inkább tudásával tűnt ki kortársai közül.

A kiskunfélegyházi évek után Budapest következett, ahol természetrajz-földrajz szakos tanári pályára készült. Visszaemlékezései szerint önmagát kereső, alkotóként elsősorban költői babérokra pályázó egyetemista lehetett. „Húsz esztendős voltam, mikor a Vasárnapi Újságnak beküldtem az első verseimet, tán hármat is egyszerre. Az egyik igen aktuális volt, »Születésem napján« lévén a címe. Tele volt életunalommal és pesszimizmussal; borzasztó öregnek éreztem magamat benne, amilyennek csak húsz esztendős kölyök érezheti magát."[16] Ki ne érezte volna magát húszévesen – Mórát idézve – öregnek? Az idézet így nem csupán a pályakezdő Móra művészi ambíciójáról ad pontos információt, hanem jó humorú, nagyszerű leírása az adott korosztály sajátosságainak.

Bár az egyetemi képzést elvégezte, Móra Ferenc tanári diplomát sohasem szerzett. Ez volt az oka annak, hogy saját magáról még 1932 decemberében, a Szeged városától kapott díszdoktori cím átvételekor, halála előtt közel másfél évvel is „félbemaradt egzisztenciaként"[17] vallott. Az egyetemi éveket lezáratlanul hagyva azonnal tanári pályára lépett. „Nem voltam még egészen huszonkét esztendős, mikor alapvizsgával tanárságot vállaltam egy nagy középiskolában, amely arról volt ismeretes, hogy az egész monarchiából odahordták a mindenünnen kikonzíliumozott úrigyerekeket. (…) Előre tájékoztattak arról, hogy nálam nagyobb kamaszokat kell a scientia amabilis titkaiba bevezetnem, kik már két tanárt megszöktettek évközben. Hát ezeknek imponálnom kellett valamivel, s tanári fizetésem és magánvagyonom nem tették lehetővé más módját a tekintélynövelésnek, mint a szakálleresztést."[18] Az önironikus és túlzásoktól sem mentes visszaemlékezésében Móra azonban bátran vállalta kudarcát. A felsőlövői tanári pálya mindössze két hónapig tartott.

---

[14] MÓRA Ferenc, „A herepfedény," in MÓRA Ferenc, *Az ember feje nem füge* (Budapest: Móra Könyvkiadó, 1981), 26.

[15] MEZŐSI Károly, „Móra Ferenc tanulóévei," in *Mórától Móráról*, szerk. MEGYER Szabolcs (Budapest: Tankönyvkiadó, 1979), 55.

[16] MÓRA Ferenc, „Egy halott emlékiratai III.", *Délmagyarország* 9, 158. sz. („1933 julius 16"): 2.

[17] MÓRA Ferenc, „Díszdoktori beszéd," in MÓRA Ferenc, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* (Budapest: Holnap Kiadó, 2004), 368.

[18] MÓRA Ferenc, „Én szép tanárkorom," in MÓRA Ferenc, *Tápéi furfangosok – Válogatott elbeszélések* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962), I. kötet, 84.

Rövid katonaság és az álláskeresés nehéz időszakát követően Móra Ferenc Szegeden kapott lehetőséget: első munkája az újságírás volt a *Szegedi Napló* szerkesztőségében. Móra humora újságírói pályafutása során igen hamar megmutatkozott. Nagyszerű terep volt számára a *Napló* vasárnapi melléklete, a *Hüvelyk Matyi* is, amit Tömörkény István író szerkesztett, s amiben felkérte – a folyamatos anyagi gondokkal küzdő – Mórát még több írásra. Móra tárcáiban gyakran úgy tette nevetségessé a fővárosi újságíró kollégáit, hogy az ellenkezőjét mondta annak, amit gondolt. Látszólag magasztalt, dicsőített, de az igazi jelentést a hangsúly és a szövegösszefüggés teremtette meg – így tette ezt 1904-ben írt *Bacsányi „Lajos" hamva*i című írásában is. Cikkeinek minősége jóval meghaladta a korabeli újságírói színvonal igényességét, tárcáival önálló műfajt teremtett, írásai inkább szépírói, mint zsurnalisztikai jegyeket hordoztak.[19]

„Megismerünk egy lányt és nőül vesszük? Nem. Nőül vesszük, és azután ismerjük meg."[20] Amint a nélkülöző évek után biztos jövedelemre szert tett, Móra rövid időn belül feleségül vette jegyesét, Walleshausen Ilonát, majd letelepedtek Szeged városában. A hosszú jegyesség ellenére alig ismerték egymást, amikor összeházasodtak. „A házasság tudomány. Az ember nem házasodhat, mielőtt egy asszonyt föl nem boncolt volna"[21] – az idézet természetesen nem az 1902-es házasságkötés idején íródott, ám házasságuk nehézségei megmagyarázzák az évekkel később papírra vetett gondolatokat. Az első házassági évfordulójuk után néhány nappal megszületett Anna lányuk, akit írásaiból Pankaként ismert az egész ország. A büszke apa így vallott erről: „Az én kislányomnak az a fátum jutott, hogy már a bölcsőjében téma-gyerek legyen. Az életének ezen a korszakán minden baj nélkül átesett, hiszen még olvasni meg nem tanult, nem tudott róla, hogy ő az apja írásainak a szenvedő alanya versben és prózában."[22]

A feminista eszmék iránt nyitott Móra, aki többek között az 1913-as Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége VII. kongresszusának résztvevőinek fogadója volt egy szegedi látogatás során,[23] szívesen biztatta volna lányát a továbbtanulásra. Móra Ferenc – kortársait ebben is megelőzve – a feminizmus szempontjaira hívta fel lánya figyelmét. „Így négyszemközt megmondhatom

[19] VITÉZ Ferenc, „Mi az újságíró: Móra Ferenc publicista etikája", *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei* Új sorozat, 33. köt [Tanulmányok a médiatudományok köréből] (2006): 71–92.

[20] MÓRA Ferenc, „Házszabály-ügyek," in *Mórától Móráról*, 84.

[21] *Móra Ferenc füveskönyve*, szerk. MADÁCSY László (Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2006), 35.

[22] MÓRA Ferenc, „Dal a fehérruhás kislányról", in MÓRA Ferenc, *Georgikon – Nádihegedű* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1959), 135.

[23] CSIZMADIA Edit, *A szegedi feminista nap – A nőmozgalmi vezérek útja 1913. június 25*. https://www.szegedilap.hu/cikkek/kultureset/csizmadia-edit--a-szegedi-feminista-nap-----a-nomozgalmi-vezerek-utja--1913.-junius-25..html.

neked, kislányom, hogy én azt hiszem, ha akarod, ha nem, te magad is feminista vagy. Nagymama még csak elemi iskolába járt, anya már a képzőt is elvégezte, neked már érettségid van. Hát ez a feminizmus, édes gyermekem. (…) De az igazi stúdiumaidat a feminizmusról majd akkor végzed, szívecském, mikor én már nem simogatom a hajadat. (...) Majd ha tanácsos uraknál koldulsz a bizonyítványaiddal, és nem eresztenek be hozzájuk, mert nő vagy. Vagy nem eresztenek ki tőlük, mert nő vagy. Majd ha gondolatok és eszmék születnek a szívedben és az agyadban, és meg kell őket fojtanod egyenként, mert az emberek figyelmének kapui nem nyílnak fel előttük. Ha férfi volnál, megtapsolnának, s azt mondanák, lángész vagy. Így megcirógatnak, és azt mondják: szép a nyakad. (…) Vagy, ha feleség leszel, talán nagyon boldog feleség és nagyon boldog anya, és asszony voltod mégsem engedi, hogy ember légy – majd akkor tudod meg, kisszívem, mi az a feminizmus."[24] Móra írása megerősíti Barbe álláspontját, aki szerint az iróniával mindig együtt jár az ironikus fölénye az irónia áldozatához képest.[25] Miközben a „kisszívem" megszólítás önmagában akár sértő is lehetne, a szöveg egésze pedig sok kíméletlen állítást tartalmaz, Móra Ferenc és Panka lánya kapcsolatát ismerve ez mégis a valóság őszinte bemutatásaként és az apai szeretet megnyilvánulásaként értelmezhető.

Panka végül az érettségit követően továbbtanulás helyett a feleség szerepét választotta, s két unokával ajándékozta meg a Móra házaspárt. Vészits Ferenc (Vadember) és Vészits Márta rövid időn belül szintén „témagyerekké" vált. „A vadember ezidőszerint huszonnyolc hónapos, hat napos, tizenhárom órás, – a perceket nem írom ide, mert ez nem vezércikk, itt nem lehet találomra beszélni, itt számot kell vetni a felelősséggel. Márpedig a percekért nem vállalhatnám a felelősséget."[26] Móra ironikusan utal újságírói pályájának különböző műfajaira, miközben pontosan meghatározza Ferenc unokája életkorát és tárcája megírásának konkrét dátumát. Móra folyamatosan beszámol előbb Vadember, később Mötyő életének sok-sok részletéről. A róluk szóló történeteket maga az író rendezte kötetbe, ám csak halála után, 1935-ben jelent meg A *Vadember és családja* címmel. Az 1927 és 1933 között, a *Magyar Hírlap*ban megjelent tárcákat olvasva tanúi lehetünk a család hétköznapjainak, miközben igen jól megismerhetjük és megszerethetjük a Móra-unokákat. A történetek a túlzás eszközeit bátran használva mutatják be az önkritikus Móra és – elsősorban – idősebb unokája bensőséges kapcsolatát. „A házat sok minden érheti, de azt a büszkeséget senki se veheti el ifj. Ferenctől, még

[24] MÓRA Ferenc, „Feminizmus", in MÓRA, *Georgikon – Nádihegedű*, 155.

[25] Katharina BARBE, *Irony in Context* (Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995), 80.

[26] MÓRA Ferenc, „Történetek a vademberről," in MÓRA Ferenc, *A vadember és családja – Göröngykeresés* (Budapest: Genius Kiadás, 1935), 21.

id. Ferenc korában se, hogyha neki ordíthatnékja volt, minden korlátozás nélkül művelhette ezt a szenvedélyét. S Mötyő is hadd dicsekedjen vele majd a század végén, hogy ő olyan házban nőtt fel, ahol nem volt tilos a gyepre lépni, mikor tipegni tanult."[27]

Az unokáiról való visszaemlékezéseknek mégis azok a legbrilliánsabb darabjai, amelyek nem csupán róluk szólnak. Az alábbi idézetben úgy kritizálja a politikusokat, hogy közben az unokája beszédstílusáról beszél: „Az Isten aranyozza meg a szádat, Fercsikém, de szépen is szavaltál, egy szót se lehetett belőle érteni. Város dobosának nem is jó volnál, mert nagyon visítós a beszéded, hanem ahogy hánytad-vetetted magadat, mindenki azt mondta, téged az Isten is országgyűlési képviselőnek teremtett."[28]

Móra Ferenc tárcáiban, vezércikkeiben természetesen saját magára, különböző munkaköreire és legfőbb szenvedélyére, a régészkedésre is folyamatosan reflektált. Az újságíró Móra két évvel Szegedre kerülését követően a szegedi Kultúrpalota munkatársa lett, s maradt haláláig. Tömörkény István igazgatása alatt kezdetben gyűjteménykezelői, később könyvtárosi, majd muzeológusi munkát végzett. Rövid időn belül a régészettudomány iránt is érdeklődni kezdett, 1907-től folyamatosan részt vett ásatásokon. 1908-ban régésztanfolyamot végzett Kolozsváron a Pósta Béla vezette régészeti iskolában, 1917-től, igazgatóvá választásának évétől pedig feladatai részéve vált az ásatások, feltárások menedzselése, olykor akár saját költségvetésből is. Pályafutása alatt összesen 104 ásatáson vett részt, s miközben a régészettudományt halálosan komolyan vette, így vallott róla: „Az én vesszőparipám az ásatás, alapjában a legártatlanabb gyerekjáték, senki vetését le nem gázolom, senkinek a lábára nem taposok vele."[29]

Móra szerteágazó munkásságával kapcsolatban kevéssé ismeretes tény, hogy két tankönyvsorozat társszerzője is volt. 1909-ben több éves munka eredményeként Wagner Jánossal közösen jegyzett *Természetrajz I. és Természetrajz II.* címmel kerültek kiadásra köteteik polgári leányiskolák számára, majd 1925-től Voinovich Gézával közösen írt *Betűország virágoskertje* című, hat évfolyamnak szóló sorozat jelent meg. A természetismeret tankönyv megírására való felkérést Móra – a maga sajátos módján – így keretezte: „Egyszer megbízást kaptam, hogy írjak egy természetrajz könyvet. Érdekes, hogy természetrajzot senki sem szeret írni. Azt mondották, nem is olyan nehéz,

[27] Móra Ferenc, „Új ház, új öröm," in MÓRA Ferenc, *A vadember és családja – Göröngykeresés*, (Budapest: Genius Kiadás, 1935), 230.

[28] MÓRA Ferenc, „Kedves, öreg árnyak," in MÓRA Ferenc, *Napok, holdak, elmúlt csillagok – A fele sem tudomány* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980), 522–523.

[29] MÓRA Ferenc, „Mások könnyei", in MÓRA, *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, 441.

írjam meg és fizetnek érte 2000 aranykoronát. Nagy összeg, többet ér, mint az életbiztosítás és nem is kell érte meghalni..."[30]

A folyamatos munka ellenére és annak köszönhetően Móra Ferenc országszerte ismert és népszerű közéleti személyiséggé vált. Már csak a távoli múlt, ahogy tanára, Beke Lajos emlegette: félszeg és halk szavú. Móra remek történetmesélővé vált, szerethető, közvetlen, és szívesen kiállt fontos ügyek mellett. Nem véletlen, hogy az ismertség időnként terhes is tudott lenni számára. 1926-os balatonboglári nyaralásáról a következőképpen számol be feleségének – természetesen nem minden álszerénység nélkül: „Nem maradhatok itt tovább, mert máris alig bírom a helyzetet. Addig csak megy a dolog, míg ismeretlen hölgyek köszöntgetnek az embernek s míg szeretetreméltóan mindenféle kenőcsöket ajánlgatnak a leégett vállam orvoslására, azzal, hogy ők nagyon szívesen vállalkoznak ápolásra. De az mégis kellemetlen, hogy az a tömérdek ember, aki itt nyüzsög, mind tudja, hogy én milyen szivart szívok, hogy aludtam, mit ettem, mikor voltam fürdeni, hány órakor megyek a postára stb. Kivallatnak pincért, borbélyt, háziasszonyt a szokásaimról s minduntalan az az érzésem, hogy egy kémektől körülvett diplomata vagyok. S akármerre sétálok Fonyódtól Lelléig, a Buday Árpád szegedi e. tanár jogász fia – leginkább ő szokott elkíséri – mindig konstatálja: – Tetszett látni? Összesúgtak. Ezek is fölismerték Móra bácsit. Ti persze ezen mulatni fogtok s nem hiszitek el, milyen kellemetlen érzés az, ha nagyon erős a bagó és szeretne az ember köpni, de nem mer, mert meglátja valamelyik olvasó és az uzsonna-kávénál arról traccsolnak, hogy »jé, de hegyeset köpött a Móra.«"[31] Egyetértve Bíró-Balogh Tamással, egyértelmű, hogy Móra ironizál, miközben pontos képet fest arról, hogy milyen figyelem övezte, bármerre is járt.[32]

Móra Ferenc, aki alkotói időszakát hatalmas munkabírással és fegyelmezettséggel teljesítette, aki párhuzamosan tevékenykedett íróként, újságíróként, könyvtárosként, gyűjteménykezelőként, régészként, Szeged városának meghatározó közéleti alakja is volt. Élete utolsó tizenhét évében múzeumigazgatóként, a feladatok közül időnként kikacsintva – többek között – a következő vágyakat fogalmazta meg: „A reálisabb álmokat az ősz hajszálak hozták meg a harmincas években. Akkor lapszerkesztő, voltam, vezércikkeket írtam Kossuth Ferencről és míg a homlokom álmosan bukott a papírra, a lelkem egy kalózhajón kapitánykodott a trópusok alatt, halomra rabolta az

[30] CSONGOR Győző, „Móra Ferenc és a természettudomány," in *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1958–1959 (Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1960), 230.

[31] *Móra Ferenc családi levelezése*, Szerk. KŐHEGYI Mihály és LENGYEL András (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 1987), 332.

[32] Vö. BÍRÓ-BALOGH Tamás: „Jé, de hegyeset köpött a Móra" – Móra Ferenc 1926-os balatonboglári nyara", *Veritatis Imago*, http://veritatisimago.hu/ViIII-biro_b.pdf.

asszonyokat, milliókat kockázott el a parti városok matróz-lebujaiban és ördögi kacajjal vágta bele a tollat a mettőr szívébe, aki azt állította, hogy mindig a vezércikk miatt késik el a lap."[33]

Móra humorát, finom (ön)iróniáját, leginkább önmagával szembeni szarkazmusát lehetetlen volna a teljesség igényével bemutatni. Tárcáit, családi vagy hivatalos levelezését egyformán átszőtték a humor elemei. Nem volt ez másként akkor sem, ha saját egészségi állapotáról, élet vagy halál legfontosabb kérdéseiről szólt: „Tudtam róla, hogy a kompániám születésnapi dinomdánomot akar rendezni, még azzal is megleptek, hogy aranyos menükártyát nyomattak a nevemmel – ennélfogva a meglepetés korrektúráját hozzám küldte a nyomda – s én nem tudtam, szégyelljem-e magam, vagy jó képet vágjak a tréfához. De ha sárgaság van jelen, az más! Akkor én olyan jeles ember vagyok, hogy megérdemlem az ünneplést. Ejnye, csak már vissza se fehéredne estig a szemem sárgája!"[34]

Befejező üzenet

Kedves Móra Ferenc, a szemed sárgája sajnos valóban nem fehéredett vissza sohasem – bár úgy történt volna! Nem ötvennégy évet érdemeltél…

Hogy csináltad, mondd, hogy ennyi év távlatából még mindig ennyire friss vagy és aktuális vagy és velünk együtt gondolkodó vagy? Hogy tudtál életről, halálról, örömről, bánatról ennyi mindent kimondani helyettünk? Nem ennyi írás járt volna nekünk Tőled, hanem sokkal-sokkal több. Ám ha már így történt, ezzel próbálunk gazdálkodni. És hidd el, sosem bánjuk majd, ha egyszer mégis beváltod a fenyegetésed…

„Azt hiszem, az életnek nincs felemelőbb pillanata, mint mikor temetik az embert, és szemrehányást tesznek neki azért, hogy meghalt. Ez a szemrehányás ugyan nem mindig olyan őszinte, mint mikor azért szidják az embert, hogy él, viszont olyan őszinte bűnbánatot sehol se lehet találni, mint a koporsóban. Ha nekem módomban lesz, akkor bizonyosan bele fogok szólni a búcsúztatóba a szemfödél alól. Gyerekek, ha abba nem hagyjátok, bizony isten, mindjárt fölkelek!"[35]

[33] MÓRA Ferenc, „Madárijesztő", in MÓRA Ferenc, *Georgikon – Nádihegedű*, (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1959), 109.

[34] MÓRA Ferenc, „Innen túl, túlnanon innen", in MÓRA Ferenc, *A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1962), 418.

[35] MÓRA Ferenc, „Indulás", in MÓRA Ferenc, *Beszélgetés a ferdetoronnyal – Túl a Palánkon* (Budapest: Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1959), 9.

MÓRA FERENC – VÉSZITS ANDREA

A klímaaktivista

A liget legszebb tölgyfáját csak a férfivel együtt lehetett volna kivágni, aki hozzáláncolta magát. Fehér flanelöltönyben, ami remekül ment hófehér hajához. Nem tűnt éppen polgári engedetlenséghez alkalmas öltözéknek. Vagy igen? Mire a rendőrök szereztek egy fémvágót, a favágóknak lejárt a munkaideje, és elmentek. Mivel az elegáns férfinél nem voltak iratok, előállították. A tölgyfa a helyén maradt.

A kapitányságon Póling Angelika főtörzsőrmester volt ügyeletben. A férfi ismerősnek tűnt neki, csak azt nem tudta, honnan. Udvariasan hellyel kínálta.

A férfi leült, keresztbe tette a lábát, gombos cipőt viselt, és a zsebéből elővett egy szivart.

– Animal Fumans – ez az ember – mondta eltűnődve. – Talán azért szeretjük a füstöt, mert semmiségét példázza mindennek, ami emberi. Vágyainknak, álmainknak, reményeinknek képei e kék fodrok, melyek szeszélyes kanyargásában mindent láthatsz, amit akarsz, s amiket egy lehelet elsodor a semmiségbe. Az ember elfüstöli az életét, és a szivarnak vége.

– Tilos a dohányzás! – felelte szárazon Póling főtörzsőrmester, aki alig múlt huszonkettő.

– Tudom – bólintott szomorúan a férfi. – Nem is akartam rágyújtani. Ebben a században leszoktam. De a szivar az én múzsaabrakom. Anélkül nem tudok dolgozni.

– Mi a foglalkozása? – kérdezte hivatalos hangon a rendőrnő.

– Író.

– Akkor miért nem ír és szólal fel a fakivágások ellen, ahelyett, hogy erőszakhoz folyamodna?

– 1903-ban írtam egy cikket a Gizella téri fák kivágása ellen, de nem volt foganatja – felelte szomorúan a férfi.

– 1903-ban???? – kérdezett vissza hökkenten Póling főtörzsőrmester, hátha rosszul hallotta, és mégse egy futóbolonddal van dolga.

– Lehet, hogy 1902 volt – mentegetőzött az író. – A *Szegedi Napló*ban jelent meg.

Ezzel benyúlt a zakója zsebébe, előhúzta a szóban forgó cikket, és leolvasta róla a pontos dátumot.

– 1902 óta magánál hordja? – kérdezte Póling Angelika, tisztán tudva, hogy hülyeséget kérdez.

– Dehogy! – mosolygott elnézően a férfi – Ez csak másolat. Az úgynevezett internet segítségével szedtem le az Arcanumról. Félreértés ne essék, ez nem az arcanum duplicatum, ahogy az alkimisták a kénsavas káliumot becézték,

hanem egy láthatatlan hely, ahol újságokat tárolnak, de magam sem értem, hogyan.

Póling főtörzsőrmester először hallott az Arcanumról és az arcanum duplicatumról is, így semmiképpen se keverhette volna össze a kettőt. Elvette a cikket, és gyorsan átfutotta, már amennyire a diszlexiája engedte.

– Ezt egy bizonyos Móra Ferenc írta – nézett fel várakozóan, amikor befejezte az olvasást.

A férfi bólintott.

– Azt akarja mondani, hogy maga ez a Móra Ferenc? – hüledezett Póling főtörzsőrmester.

– Igen – felelte szégyellős mosollyal a férfi.

– Viccel ugye? – köszörülte meg a torkát a rendőrnő. – Mert nem lenne jó, ha megpróbálná megtéveszteni a hatóságot.

És ezzel kihúzta magát ültében.

– Miért próbálnám? – csodálkozott ártatlanul az író.

– Nem is sikerülne. Maga legfeljebb ötvenegy-két éves lehet.

– Ötvenhárom – pontosított a férfi.

– Na ugye! – vágta rá Póling főtörzsőrmester diadalmasan. – Akkor hogy írhatott volna cikket a múlt század elején?

– Úgy nézem, a problémák nem változtak az elmúlt száz évben – felelte az író eltűnődve. – És a világ sem.

– Ez nem válasz – rázta meg a fejét a rendőrnő, aki most jött rá, hogy már egy ideje csak társalog a nyilvánvalóan kissé hibbant őrizetessel, de még az adatait se vette fel.

– Dehogynem. Tiltakoztam a hagyományos szegedi fanyűvés ellen, amikor fák tömegét vágták ki, mondván, a fák falusiassá teszik Szegedet. Tiltakoztam a hatalmas nyárfák kivágása ellen a Boszorkányszigeten. Tiltakoztam a Demeter templom oromfalán nőtt ecetfák kivágása ellen. Az én ereimben vér helyett tinta folydogál és szüntelenül magamba mártogatva csak írtam, írtam, írtam hajnali harangszóig. De látja, nem volt foganatja. A fákat kivágták mind egy szálig. És most már a nyakunkon a felmelegedés és a klímakatasztrófa.

Helyben vagyunk, gondolta Póling főtörzsőrmester, akinek az agyára mentek a környezetvédők, mert már zuhanyozás közben is a Föld sorsa nyomasztotta. De összeszorította a száját, és nem szólt. Az ügyelet hosszú és fárasztó. Takarékoskodnia kell az energiájával. Minek nyitna teljesen értelmetlen vitát arról, miért vágták ki száz éve a nyárfákat a Boszorkányszigeten.

Az író így zavartalanul folytathatta.

– Tudja, a mi modern életünk ott van eltévesztve, hogy elszakadtunk a természettől, holott minden idegszálunk hozzáköt. Nem akarjuk meglátni, hogy a növény és az állat fejletlen testvérünk, aki él, fárad, szenved az életért, csakúgy, mint maga meg én. Aki ezt megérzi, akinek ezen sarkallik az etikája,

az nem tesz embertársai közt soha faji és felekezeti különbségeket. Aki a természet részének érzi magát, aki megérti azt a közösséget, amelynek a napsugártól a hangyáig és a moháig minden, de minden tagja az ég és föld között, az sohase lesz barbár; aki tudja, hogy az égi madár szájából is az a szenvedés jajgat, az az öröm csendül ki, amelyik az ő szívét megdobogtatja: az az ember sohase okoz hasztalan szenvedést, és sohase végez oktalan rombolást. Higgye el, ha erre tanítanának az iskolában…

– A rendőr szakközépben? – szúrta közbe kajánul Póling Angelika.

– Igen... ott is… – bólintott komolyan az író –, akkor kevesebbet kellene az újságokban azokról a bajokról olvasni, amiket a hatalomban élők, az élet napos oldalán sütkérezők szereznek az örökös árnyékban tengődő milliónak.

– Gondolja, hogy akkor nem lenne háború a szomszédban? – kérdezte gúnyosan Póling főtörzsőrmester. – Itt meg kevesebb lenne a lopás és a korrupció?

– Dehogy! – mosolygott fanyarul az író a rendőrnőre. – Annyira ostoba és idealista nem vagyok. Tudja, természetrajz tanárnak készültem, négy esztendőt hallgattam a budapesti egyetemen, ahol a legkedvesebb tanárom Mágócsy-Dietz Sándor, a botanika professzora volt; az ő hatására vált kedves tárgyammá a növénytan, és azok közé a ritka tanárjelöltek közé tartoztam, akik kirándulások alkalmával meg tudták különböztetni a rozst a búzától. Hívott is tanársegédnek maga mellé Mágócsy, de nem lehetett volna megélni belőle. Szegeden szerettem volna a gimnáziumban tanítani, ahol a katolikus pap, Platz Bonifác volt a főigazgató. De olvasás helyett egyszerűen becsaptam a főigazgató tankönyvét, amit a tisztelgő látogatás sikere érdekében kellett volna átlapoznom, mert nem voltam hajlandó olyan urat szolgálni, aki Darwint, a nagy tudóst szédelgőnek tartja. Én már akkor tisztában voltam azzal, hogy az ember a megjelenésekor nem a teremtés paradicsomi lovagja volt, hanem ügyetlenül csetlő-botló példány, aki évmilliók ostorcsapásai alatt fejlődve végre megtanulta, hogy hogyan kell kővel agyonütni a másikat, és attól kezdve embernek nevezte magát.

Póling főtörzsőrmester nem ezt tanulta hittanon, ahová a falusi iskolában kötelező volt járni, mert nem volt, aki tanítsa az elvileg választható etikát. De ez a tisztázatlan személyazonosságú, flúgos pasi valahogy mégis hitelesebbnek tűnt, mint a kövér pap, aki szerette fogdosni a lányokat.

– Később a múzeumban a koponyás almárium fölé szemléltető képet helyeztem el, amely a jávai majomember, az ausztráliai ősember, a neandervölgyi ember és az európai ember koponyája közti átmenetet ábrázolta – folytatta az író. – Nagy lett erre a felháborodás. Följelentettek mind a két fölöttes hatóságánál, hogy olyan „elvetemült mordályégetővel árulok egy gyékényen, mint Darwin". Sajtó útján támadtak, mert azt hirdettem írásban és képben, hogy a koponya fejlődött. És persze követelték az „istentagadó és tudománytalan" kép eltávolítását. A kollégáimmal éppen azon törtük a fejünket,

hogyan válaszoljunk a múzeumot ért támadásra, amikor az egyik teremőr jelentette, hogy időközben valaki ellopta a kiállításból a képet, s csak a keretet hagyta ott. Aludtam egyet az esetre, és másnap a következő feliratot tétettem be az ellopott kép keretébe: „Ebben a keretben egy kép volt, amely azt ábrázolta, hogy milyen volt a koponya fejlődésének útja a majomembertől a mai emberig. Valaki, akinek a koponyája nem volt fejlettebb, mint a majomemberé, kilopta a képet a keretből. A közgyűjteményeket minden tisztességes kultúrember őrizetébe ajánljuk!" A következő vasárnapon óriási tolongás volt a felírás körül. S ezzel házilag intéződött el az inkvizíció nélküli szegedi majompör.

Póling főtörzsőrmester akaratlanul is elmosolyodott.

– Szellemes duma. De ha ezt ma írná ki egy múzeumban, úgy rúgnák ki, hogy a lába sem érné a földet. Egy percig se maradna igazgató.

– Volt nekem felségsértési perem, és nemzetgyalázásért is perbe fogtak – vonta meg a vállát az író. – Még a Tiszán is le akartak úsztatni a fehérterror alatt az orgoványi gyilkosok. Sokat cenzúrázták az írásaimat, és a *Szegedi Napló* főszerkesztői posztjáról le is kellett mondanom, de azt végül nem bántam, mert burzsoá lapot én többé nem szerkesztek.

– Talán még priusza is van? – érdeklődött behatóan Póling főtörzsőrmester. – Ezek szerint mindig kereste a bajt?

– Én nem mentem soha a tilalmasba – vetette rá ártatlan tekintetét a férfi a rendőrnőre. – Arról aztán nem én tehetek, hogy egyszer-kétszer a tilalmas ütközött belém. Ezért az a légkör felelős, amely a magyar glóbuszt körülveszi. Másfelé az atmoszféra troposzférából áll meg sztratoszférából. Minálunk a troposzférán innen is van egy réteg, a politikoszféra, s az elől nincs hová menekülni. Elér az ételedben, az italodban, a vánkosodon, a lélegzetvételedben. Akár toronygomb-aranyozó vagy, akár költő, nem az a kérdés, érted-e a mesterségedet, és becsületes ember vagy-e, hanem az, hogy kit éltetsz. Mondd meg, milyen politikai iránnyal cseresznyézel egy tálból, s akkor megmondják, van-e tehetséged vagy nincs, lehet-e veled egy asztalhoz ülni vagy nem. De van ennél nagyobb baj is. A politikoszféra nemcsak hozzátapad mindenhez, hanem el is torzít mindent. Pipacsot szakítottál a mezőn: az politika. Szegfűben csak a fehéret szereted: az politika. Ha sírsz, ha nevetsz, ha futsz, ha lassan mégy, ha esernyővel jársz, ha esernyő nélkül: az mind politika. Ember vagy, ha költő vagy is, embernek is magyar vagy, dupla jussod van sóhajjal, sikollyal, imádsággal, káromkodással könnyíteni a szíveden. Hiába legtisztább a szándékod, hiába nem akartál mást, csak megmutatni, hogy ember vagy és magyar vagy: ha a lelked kiteszed, se hiszik el, hogy nem a politikusok politikáját csináltad. Ó, nehéz Magyarországon még halott költőnek lenni is! – sóhajtott fel az író, aztán keserűen elmosolyodott, és végignézve magán hozzátette. – Hát még élőnek! A leghülyébb képviselő is többet nyom ebben az országban egymaga, mint az egész magyar irodalom.

Póling főtörzsőrmester nem volt ismeretségben a magyar irodalommal, de a leghülyébb címre joggal pályázó képviselőket viszont ismert és nemcsak a tévéből, sajnos. Az írónak tökre igaza van, gondolta rosszkedvűen, itt száz év alatt nem változott semmi, ha már a huszadik század elején is ez volt.

– Minálunk különben is mindenki mással foglalkozik, mint amihez ért – no meg is látszik rajtunk – mondta tovább a magáét az író, hogy a rendőrnő nem szakította félbe. – Már tudniillik az országon, amelyben a mézeskalácsosok tímárkodnak, a csizmadiák repülőgépet találnak fel, az ügyvédek szőlőmolyt termesztenek, a vincellérek bankot alapítanak, az orvosok pedagógiát reformálnak, a tanárok börzéznek, a polgármesterek értekezletet írnak Sandro Botticelli festményeiről, a festők kártyabarlangokat gründolnak, a képviselők álhírlapíróskodnak, az újságírók beállnak költőknek, és a költők vezércikkeket szerkesztenek az ország miniszterelnökéről, mint hivatásos panamistáról.

Na, ma már nem csak költők irkálnak a hivatásosan panamista miniszterelnökről, gondolta Póling főtörzsőrmester. Van változás. De ezt az észrevételét nem oszthatta meg az őrizetessel. Ebben az országban a falnak is füle van, és ő nem azért tanult, és volt évfolyamelső a szakközépben, hogy most egy flúgos klímaaktivista miatt kirúgassa magát.

– S az, aki semmihez se ért, az beáll törvényhozónak – fejezte be a gondolatmenetét az író. – Ez az egy pályatévesztés az, amiből meg lehet élni urasan, azonban más mindenki panaszkodik.

Póling Angelika nem volt pályatévesztő, mert mindig is rendőr akart lenni. A faluban, ahol felnőtt, mindenki vert, és ő az ártatlanok védelmére szeretett volna kelni. Ezért ment a rendészeti szakközépiskolába, s az volt az álma, hogy egyszer majd a Rendőrtiszti Főiskolát is elvégzi. Havonta kétszáz órát szolgált és védett, de éppen csak megélt, és nem ám urasan.

– Aki meg botlábú, az beáll focistának – mondta Póling főtörzsőrmester. – Ebből a pályatévesztésből is meg lehet élni urasan, és még csak adózni se kell.

Az író és a rendőrnő sokatmondóan összenéztek.

– Akkor talán nem lepi meg, ha elárulom, hogy fűt, fát, virágot hamarább megszerettem, mint az embereket, és nyilván tartani fogom velük a barátságot egész addig, míg egyéb tennivalóm nem lesz, mint kékszemű vadlent és pirosat nevető pipacsot üzengetni fel a föld alól.

Póling Angelika nem volt benne biztos, hogy jól értette-e, ezért kissé reszelős hangon visszakérdezett.

– Hogyhogy?

– Tudja, én az enyészetben is a természet munkáját látom, melyet a holt anyagból felfelé törő virágok szépítenek meg – magyarázta elmélázva az író. – A pipacs, a pimpimpáré és a pipitér üzenetek, melyeket az ősök szívük porából az élőknek küldenek. A tarlóvirágok a föld alá vitt álmokból lesznek.

A pici, kék tikszemek kisgyerekek, a pipacsok szépasszonyok, a búzavirágok költők, a vad pénzecskék bankigazgatók, a szamárkórók filozófusok, és a nyúlárnyékok vezérkari főnökök álmaiból lesznek. A múzeumigazgatókéból papsajt lesz.

– És a rendőrökéből? – kérdezte kíváncsian Póling főtörzsőrmester.

– Magyarföldi husáng vagy parlagi szigorál… esetleg betyárkóró – rögtönözte félszeg mosollyal az író.

Nevettek.

– Egyszer belőlünk is kakukkfű, búzavirág, zsálya, szarkaláb, keserűlapu és somkóró lesz.

Csend telepedett a rendőr őrszobára. Kis szívszorító csend.

– Esetemben ez nem lesz akkora baj – törte meg a csendet derűsen az író –, mert én a virágnak olyan bolondja vagyok, hogy legjobban szeretnék virágruhában járni, mint a tahiti emberek, de mivel attól félek, hogy levénszamaraznának, ha fölvirágoznám magam, a városban sose járok virággal. Falun azonban mindig virág van a gomblyukamban, mégpedig rendesen olyan, amit más ember nem tűzne föl. Cickafarok, pimpó, tikszem s más ilyen földhözragadt Isten szegénykéi. Ha valamikor nekem az isten három hold földet adna, mert többre nemigen érdemesítem magam, akkor egy holdba pipacsot, egybe búzavirágot, egybe meg pipitért vetnék. Két mesterség van ugyanis, amihez igazán értek, az egyik a vadvirágok csokorba kötése, a másik a szappanbuborékfúvás.

– Ne mondja!

– De mondom. És képzelje, a virágok viszontszeretnek engem, Egy aranyesőbokor döntötte el az életem sorát, mert a próbacikkemet a *Szegedi Napló*nak a Nagy Forsythia virágzásról írtam. Nem lennék itt anélkül az aranyeső nélkül.

Póling Angelika albérletében nem voltak virágok, mert nehéz lett volna velük folyton költözni. De nem is nagyon bánta. Úgysem enyhítenének a magányán. Kutyát régóta nagyon szeretett volna, de persze nem lehetett.

– Gondolja, hogy tudnak szeretni a növények? – kérdezte kétkedve.

Ha valaki ezt hallaná, miről társalkodik itt egy őrizetessel, akinek még mindig nem vette fel az adatait! Minimum dilidokihoz küldenék, vagy még inkább egy fegyelmit akasztanának a nyakába. És joggal.

De az író nem ütődött meg a kérdésen, és komolyan válaszolt.

– Mikor más nem látja, ma is a szerető puha kezével simogatom meg a jegenyefa bőrét, és jellemét érzem a méltóságos, fekete derekú tölgynek. Nekem esküvőre készülő menyasszonyok a virágzó galagonyák, háziállatok a tanya eperfái, és várjobbágyok a gyümölcsfák. És ahogy ebben a szigorú pénteki alkonyatban kinézek az utca fáira – és az író kinézett az utca túloldalán álló fákra, és Póling főtörzsőrmester követve a tekintetét, szintén kinézett –,

tudom, hogy most már visszatérőben van beléjük a lélek, amely télire lehúzódott a földbe a gyökereken keresztül, fölkereste a szénné vált erdőket, s megelevenítette odalent a halott sigillariákat és lepidodendronokat.

– Miket? – kérdezte értetlenül a rendőrnő.

– A sigillariák és a lepidodendronok hatalmas, akár 40 méter magasra is megnővő ősvilági fák voltak, és főleg a kőszénkorban éltek.

Póling főtörzsőrmester nem tudta pontosan elhelyezni a földtörténeti időszakok közt a kőszénkort, de sejtette, hogy baromi régen lehetett.

– Igen, én gyerekkoromtól fogva tudom, hogy a fáknak és virágoknak, az eleven nádaknak és a halott nádtetőkön élő kislibaszín moháknak van lelkük – folytatta eltűnődve az író.

– Ez komoly?

Póling Angelikának eddig csak papok papoltak a lélekről, amit még gyerekként csak-csak elhitt, de amióta rendőrként dolgozott, már erősen kétségbe vont. Legalábbis sok bűnözőnek és sok kollégájának tutira nem volt lelke. Hogy lehet, hogy akkor egy mohának meg van?! Bizonytalanul nézte az írót, aki bólintott.

– Igen. Idealista gondolkodással vádoltak, mondván, a biológiatudomány állása szerint nem beszélhetünk a növényeknél értelemről vagy lélekről vagy a fák ideigeiről, ahogy a *Georgikon*ban tettem. Most meg olvasom, hogy utolérte a tudomány a nézeteimet. Felfedezték, hogy a fák egy szövevényes földalatti kommunikációs rendszerrel kapcsolódnak össze, amelyen keresztül beszélgetnek és tápanyagokat küldenek egymásnak. Ez a háló egyetlen élő szervezetté alakítja az erdőt. Mintha egy különleges intelligenciával állnánk szemben.

– Ezek szerint a növények előbb találták fel az internetet, mint mi, emberek? – álmélkodott Póling főtörzsőrmester.

– Én nem pontosan értem az internetet, vagyis sehogy se értem – vallotta meg kisfiús mosollyal az író –, de a növények értelme régibb, mint az emberé. És nyilván azért is tökéletesebb, mint az emberé. Nekik jó néhány száz millió esztendővel több van a hátuk mögött, mint nekünk.

– Kezdem érteni, miért láncolta magát a tölgyfához – mondta Póling Angelika. Ezzel a felismeréssel magamagát is alaposan meglepte.

– Tudja, Homokországban, a szegedi tanyavilágban láttam, hogyan fásít a magyar nép, miként babusgatja a csemetéket, serkenti, mint serdülő ifjakat s velük megöregedve bocsátja az unokákat a sivány homokon újabb és újabb honfoglalásra. És hát hová jutottunk? A két elemit végzett parasztoknak több esze volt… – kesergett az író.

Póling főtörzsőrmester nem szólt. Akik a fakivágásokat elrendelték, mind diplomásak voltak, igaz, többnyire politikusok.

– Az erdőőri szakiskola udvara egy hatszáz holdas erdő volt, ott barátkoztam a fákkal hajnali harmaton és levélaltató alkonyaton, déli verőn és sze-

mergő esőben, láttam őket születni és haldokolni, fiaikat nevelni és meddőnek maradni, birkózni a maguk életéért és a jövendő ivadékért a földdel, az éggel, a széllel, a nappal, a szelídekkel és vadakkal, az emberekkel és a gubacsdarazsakkal.

Póling főtörzsőrmester megpróbálta elképzelni, hogy a rendészeti szakiskola hatalmas, kopár udvara egy holdas erdő, ahol az író fehér flanelöltönyében fától fáig sétál, ő pedig követi. Barátkozás a fákkal rendőri kísérettel.

– Méltóságukat szemmel láthatóan legjobban érzik a tölgyek. Higgadtak, tempósak, fölényesek ezek a fekete derekú, kevély fák, még a makkjukat is olyan halkan potyogtatják, mint született főrendek a szót – kezdett bele bársonyos hangon az író, és Póling Angelika nyitott szemmel is pontosan látta, amit mesél. – Az amerikaidió már nagyobb reklámot üt magának, mikor lekoppan a földre; jenki szelleme van a haragzöld ruhás parvenünek. Kedélyes, kövér kanonokokra emlékeztetnek az öreg füzek, ám cingár növendék papok is vannak közöttük, lengék, szikárak és kíváncsian nyurgák. A juharok vidám, széllel bélelt bohémek, látszik rajtuk a jólelkűség, sok könnyedség és finomság van bennük, meg tudom érteni, hogy magjuk terjesztésében éppen ők olyan zseniálisak. A fekete nyárfák rendkívül komorak és elkeseredettek, forradásos testük van, és bozontos koronájuk, még a négyszögletes, kihegyezett és fűrészes levelük is csupa ellenséges indulat. A homokpuszták búsuló vén betyárjai ők, maholnap hírmondó se marad ezekből a kidagadt erű, mogorva, öreg parasztokból. Kiszorítja őket élelmes rokonuk, a fehér nyárfa, a famíliának ez a minden zsírral megkent tagja. Nem válogatós, alkalmazkodó, földdel, klímával gyorsan megbarátkozó, ahol kell, a füzeknek is alája alázkodó, ahol lehet, a tölgyeknek is föléje törtető: sűrű termését irdatlan magasságból ereszti szélnek, de ha muszáj, bokornak is megél, és még az embernek is kedvében tud járni: minden levele ezüsttallér. Én azonban mégis testvéribb szívvel simogatom a rezgő nyárfát, ezt a mindig locsogó-fecsegő teremtést. Van valami újságírós benne, nem is szólva arról, hogy kopaszon hordja a levelét, mint fiatal riporterek a szájukat. A fenyvek közt nem sokat járok, nagyon exkluzív társaság az övék, merev ősvilági klub, amely nem akar tudomást venni arról, hogy a geológiai kor, amelyben ők voltak a föld urai, már rég elsüllyedt. Nem találom a szívüket ezeknek a múmiáknak, vagy talán az idegesít köztük, hogy az örökkévalóságot mímelik. Szeretnék rájuk szólni, hogy mozogjanak már egy kicsit, haljanak meg ősszel, ujjongjanak és ágkarjaikkal tapsikoljanak ők is tavasszal, mint a többi fák!

Póling Angelika majdnem megbukott biológiából, és a gyümölcsfákat is csak akkor tudta megkülönböztetni egymástól, ha éppen teremtek, de most azon kapta magát, hogy közeli ismerőse lett a tölgy, a juhar, a rezgő nyárfa meg az amerikaidió és hevesen vágyott az erdőbe. El is határozta, hogy az első szabadnapján kirándulni fog.

– Az egyetlen fa, aki nem az, aminek látszik, a nyírfa, e titkokat álmodó fehér szűz – folytatta ábrándos hangon az író. – A nyír, az utolsó fa, amelybe a nimfák és driászok lelke még hazajár, nekem szívbeli ügyem, és egy egész kötetre való verset szerettem volna róla írni. Persze nem írtam meg, mert sohase volt nekem időm a szívbeli passziózásra. De meghagytam Panka lányomnak, hogy a síromra ne követ ültessenek, hanem nyírfát. Az íróasztalfiókomban egy félbemaradt versbe becsavarva megtalálja a nyírfaültetéshez való magokat.

– Micsoda előrelátás! – álmélkodott gúnyosan Póling főtörzsőrmester, aki nem sokat foglalkozott a halál gondolatával, bár azt már eldöntötte, hogy alkalmasint majd szétszóratja magát.

– Mindig az előrelátás volt a legmegbocsáthatatlanabb destrukció – mosolygott fanyarul az író. – Különben meg nem ültettek.

– Mi az, hogy nem ültettek?! – kérdezett vissza hökkenten a rendőrnő. – Ezt mégis honnét tudhatná?

– Hát nem győződtem meg róla a saját szemmel, ha így érti – vonta meg a vállát az író. – Maga amúgy elmenne, és megnézné a saját sírját?

Póling Angelika bosszúsan megrázta a fejét.

– Dehogy nézném! Még ha lenne is. De nem lesz. Ugyanis szétszóratom magam. De amúgy meg hülyeség ez az egész beszélgetés. Itt ül előállítva egy Tilos a dohányzás tábla alatt egy szivarral a kezében és a sírjáról regél nekem. Honnét tudhatná ezt, bármennyire is destruktív vagy milyen az előrelátása?!

– Onnan, ahol ki vagyok állítva. A múzeumban. Mint elkötelezett természetvédő. *A zöld Móra*. Ezt a szót is most tanultam. De különben igaz. Örülök neki. Zöld vagyok minden ízemben. Az ereimben is zöld tinta folydogál. Még egy saját erdőm is van, egy rengeteg. Menjen el, vesszen el benne, és megtalálja önmagát – tanácsolta komolyan az író a rendőrnőnek.

– Okvetlen elmegyek – vágta rá gúnyosan Póling főtörzsőrmester, miközben már tudta, hogy tényleg el fog menni.

– Na szóval a síromra a kérésem ellenére sem ültettek nyírfát – folytatta rendületlenül a férfi, akit nyilvánvalóan nem lehetett eltéríteni a témájától. – Eltelt így nyírfátlanul csaknem egy évszázad, aztán a dédunokám végre eleget akart tenni a kívánságomnak. De az élőket az különbözteti meg a holtaktól, hogy folyton tilalmakat eszelnek ki. A temetőbe csak követ szabad ültetni, fát nem. Ezért aztán a nyírfámat a nagyablakos házba, a múzeumomba ültették, amit annyira szerettem. Így a szívemből nő ki. És ez rendjén van. A fák lelke él bennem, már ha megbocsátja nekem ezt a nagyképűséget.

És Póling Angelika megbocsátotta. Még ha ez a zöld pasi olyan sok zöldséget össze is hord a nemlétező sírjáról, amin valódi nyírfának kéne nőni.

– Különben a forró Amerika őserdeiben él egy negyven-ötven méteres fafajta – ha ugyan már ki nem irtották –, amit a botanikusok Dimorphandra excelsa-nak neveztek el, az ősi indián neve azonban móra fa.

– Móra fa? Na ne! Ezt csak most találja ki! – kiáltott fel hitetlenkedve a rendőrnő.

– Nem, dehogy, hová gondol? – tiltakozott mosolyogva az író. – A fehér ember szempontjából úgynevezett haszonfa, s mint legkitűnőbb hajóépítőfa szerepel a kereskedelmi forgalomban. Az indiánok azonban nem értenek a világi dolgokhoz, és nem foglalkoznak kereskedelmi forgalommal. Ők csak árnyékot keresnek a fa alatt, és furulyát faragnak belőle. Ha külföldi kapcsolatokat keresnék, alighanem abba állapodnék bele, hogy ez a fa az én igazi családfám.

Ezt a fát Póling Angelika is elfogadta volna igazi családfájának, noha őt nem hívták Mórának.

Ekkor megcsörrent a telefon. Hosszan csöngött, mielőtt a rendőrnő felvette.

– Póling Angelika főtörzsőrmester! – szólt bele kissé rekedten a kagylóba.

A férfi kibámult az ablakon, amíg a rendőrnő beszélt.

– Póling Angelika! – ismételte meg az író mosolyogva, amikor a főtörzsőrmester letette a telefont. – Magát pont úgy hívják, mint *A festő halála* című regényem főszereplőjét, csak ő postáskisasszony volt, nem rendőr… de tetszik…

A főtörzsőrmester kicsit zavarba jött. Ebben a szobában nem szoktak regényhősökről társalogni. Regényhősökről se. Rövid gondolkodás után megköszörülte a torkát.

– Ha most elengedem, hová megy? Úgy értem, nem készül valami újabb akcióra…

Az író megvonta a vállát.

– Tavasz van, és a bolyongási furor megint bujtogat. Ilyenkor Szalay főkapitány rendőrileg ki szokott toloncoltatni valami tanyára…

– Szalay főkapitány? – kérdezte meghökkenve Póling Angelika, aki még soha nem hallotta ezt a nevet.

– Rendőr és írástudó. Ritka párosítás. Itt volt rendőrkapitány. Már nem itt a Párizsi körúton… hanem a városban.

– Aha, rendőr és írástudó. Az jó régen lehetett – mondta a főtörzsőrmester.

Az író bólintott.

– Még az én időmben, de akkor is ritkaság számba ment…

Arcanum, *A festő halála*, Szalay főkapitány, memorizálta magában Póling főtörzsőrmester, hogy minek kell feltétlenül utánanéznie.

Az író felállt, és zsebre vágta a szivart, amit eddig a kezében forgatott.

– Vagy talán rálépek a szivárványra – mutatott ki az ablakon a halvány égre, ahol a sűrűsödő alkony ellenére egy vékonyka szivárvány öltött lassan alakot.

Póling Angelika felállt és ő is az ablakhoz lépett.

– Gyönyörű! – mondta áhítattal.

Az utcán sokan jártak, de mindenki leszegett fejjel, maga elé nézve baktatott, és nem pillantottak fel a szivárványra.

– Bámulatos, hogy az emberek milyen értetlenül, sőt, ami még rosszabb, milyen kíváncsiság nélkül járnak az élet csodái közt, ugye? – kérdezte az író, mint aki eltalálta Póling főtörzsőrmester ki nem mondott gondolatát. – Pedig tudás nélkül nincs világkép, s emberek nélkül, akiknek az agyában nem alakul ki tiszta világkép, nincs haladó társadalom, s nincs igazi, mély gyökeres kultúra. Az emberiségnek a legtöbb nyomorúsága abból származik, hogy az emberiség még mindig ijesztően tudatlan, s annyira az, hogy nem is akar más lenni. Pedig a tudatlanság tragikus végzet, mert a tudatlanság szüli a gyűlöletet.

Csend.

Póling főtörzsőrmester az asztalához lépett, felvett onnan egy kilépő cédulát, aláírta, és az író kezébe nyomta.

– Figyelni fogom az ablakból…

– Köszönöm. Minden jót! – mondta az író, és kiment.

A rendőrnő egyedül maradt a szobában.

– Póling Angelika *A festő halála* című regényből… csak nem postáskisasszony, hanem rendőrkisasszony… ez lennék én?!? Lehet, hogy ez a pasi írt engem? – töprengett el félhangosan Póling Angelika az író után bámulva, aztán megcsóválta a fejét, mint aki el akarja űzni ezt a fura gondolatot.

Visszament az ablakhoz, de a szivárvány már felszívódott és az utca most teljesen üres volt. Egy darabig csak bámult kifelé, aztán elővette a mobilját, és beütötte *A festő halálá*t a keresőbe. Az első találat egy aukciós katalógus volt. Móra Ferenc: *A festő halála*. Regény. Első kiadás. Bp. 1921, Kultúra könyvkiadó. Dedikált.

„Móra Ferenc köszönti a tavaszt, aki váratlanul ajtót nyitott rá 1926. március 20."

Póling Angelika a naptárra pillantott. 2024. március 20. Móra Ferenc ajtót nyitott a tavaszra. Mély levegőt vett.

Ekkor Turbók őrmester dugta be a fejét az ajtón.

– Elengedted? – kérdezte rosszallóan, mert ő hozta be a jól öltözött klímaaktivistát.

– El.

– De ez nem szabályos – kötözködött Turbók őrmester.

– Mindegy.

Póling Angelika nem akart vitatkozni, de Turbók őrmester nem tágított.

– Miért engedted el? – kérdezte szemrehányóan. – Akadályozta a favágók munkáját, és nem engedelmeskedett a rendőri felszólításnak. Ezek az úgynevezett klímaaktivisták csak zavarják a rendet, miközben jönnek ezzel az ócska szöveggel a környezetvédelemről. Utálom őket.

Póling főtörzsőrmester jelen pillanatban inkább az előtte ágáló Turbók őrmestert utálta, semmint a környezetvédőket, de ezt nem állt szándékában elárulni.

– Csak nem fogok letartóztatni egy kilencven éve halott írót! – válaszolta méltatlankodva. – Tiszta hülyének néznének.

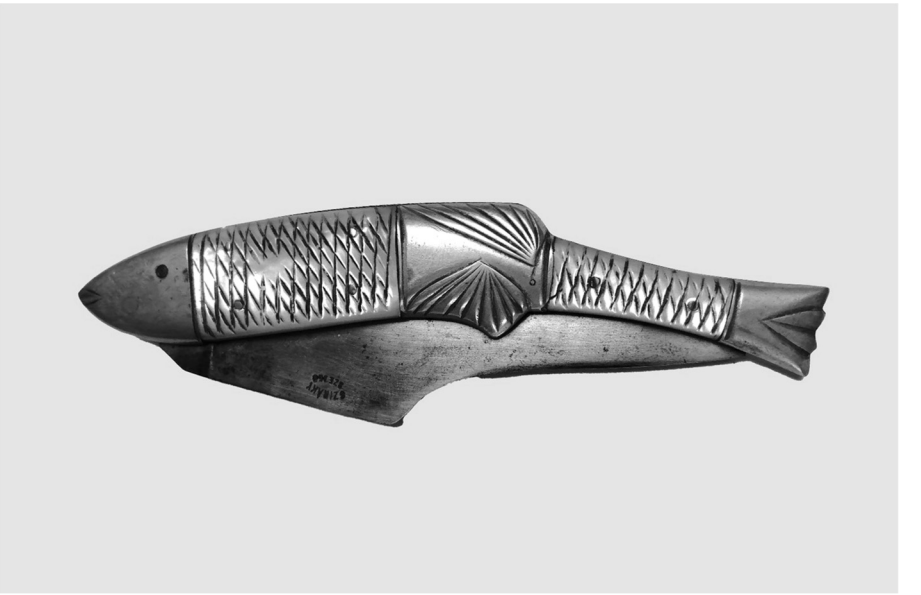
– Nem néznének, te tényleg tiszta hülye vagy! – bámult rá Turbók őrmester elképedve. – Még hogy kilencven éve halott író?!?

– Időutazó.

– Na persze! – emelte a beázásoktól foltos plafonra a tekintetét Turbók őrmester.

– Itt volt rá szükség. Szüksége volt rá annak a tölgyfának. Nemcsak a halott sigillariákat meg a lepidendronokat eleveníti meg a lélek, hanem azt is, akiben a fák lelke él – felelte Póling Angelika, és magában megállapította, hogy ma elég különös gondolatai támadnak. És hogy a fák lelkével szemben speciel a rendőrség is tehetetlen. De nem bánta. Nagyon nem.

MÓRA FERENC ZSEBÓRÁJA ÉS HALBICSKÁJA

„A zsebórám mindig velem van. Az embernél nála van az arcképes igazolványa vagy a pénztárcája, s más ilyen lelketlen holmi, de ami kiegészítő része, mint a bicska meg az óra, az vele van."

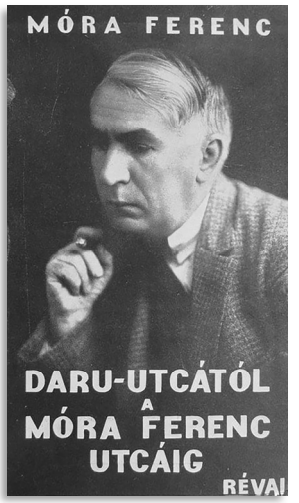
MÉSZÁROS VIKTÓRIA

„Nos, a halál ezt mind végigülte"

MÓRA FERENC AUTOBIOGRAFIKUS KISPRÓZAGYŰJTEMÉNYÉRŐL

Az 1934-ben megjelent *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig I–II.* Móra-írásokból készült válogatás, amelyet később egy kötetben egyesítve adtak ki újra. Ilyen típusú antológiákat vagy maguk a szerzők vagy irodalmárok (*Mórától, Móráról: az író születésének 100. évfordulóján*) állítanak össze – előbbi érvényes a kiskunfélegyházi származású író halála után néhány hónappal megjelent munkájára is. A hatvannál több, főleg tárcákból álló kötet egy *Kincskereső kisködmön*-beli történet variációjával kezdődik, és egy, a szegedi ipartestület tiszteletbeli elnökségéért szóló köszönőbeszéddel zárul. Az alkotás végén szereplő tárcasorozat a betegség témájának irodalmi feldolgozási kísérletével szolgál, és ezzel egy olyan hosszabb hagyománysorozathoz kapcsolódik, melynek a magyar irodalomban megjelent újabb példái Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplój*a vagy Szilasi László *Luther kutyái* című műve.

Révai Kiadó
Budapest, 1934

A kiemelkedő eredményekkel büszkélkedő ember sorsa foglalkoztatja a mindenkori befogadót – a sikeres, híres személyek (ön)életrajzi műveit az olvasóközönség érdeklődése veszi körül. A memoár jellegű kiadások a felbecsülhetetlen értékkel bíró (pozitív vagy negatív) kvázi-mentorok megtalálásának lehetőségét is nyújthatják. Móra, aki magát a magyar irodalom célszerű szegényemberének is nevezte, példaképszerű figuraként is állhat a befogadó előtt a *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* alapján. Olyan első generációs értelmiségi volt, akinek alkotásait józanság, (ön)kritika, alázat és irónia hatotta át, aki az élet

mindenkori parancsaihoz alkalmazkodott (*Szegedi életem 25. évfordulója*, *Milyen hős voltam én!* című szövegek). Nem a szeretetthez, kitűzötthöz húzni korántsem a lemondással egyenértékű az írások tanúsága szerint – mind a tanári, mind a költői hivatás és az azokhoz kapcsolódó kérdések reflektálttá, tanulságossá válnak a *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* lapjain. A *Nagy Forsythia-virágzás városunkban* című írás a szegedi tanárnak készülés és a *Szegedi Napló*hoz kerülés történetét meséli el, az *Egy koporsó és egy fejfa története* a szerző egyetlen verseskötetének megjelentetésével, ezen keresztül kiadásproblematikával, mű és közönség viszonyával foglalkozik. A könyv felvonultat támogató, nagy hatást gyakorló személyeket Móra útjának egy-egy állomásán: ők, az ő eleven képük feszültséget, dinamikát képez a narrátor nehéz természetéről is beszámoló, ilyenformán önreflexív, analitikus írásokban.

Lengyel András *A „másik" Móra* című művében felhívta a figyelmet a szerző publicisztikai személyességére; az írások Mórájának fiktív képe mellett foglalt állást. Megtudhattuk, hogy Móra kiterjedt újságírói munkássága kínál magyarázatot az író századvégi eszményébe be nem illeszthető szövegek alkotására. Az 1934-es pszeudo-regény utólagos asszociációval köthető a modernitáshoz, ahogyan a *Négy apának egy leánya (A festő halála)* című alkotás is. A *Neszme, avagy miből lesz a gálickő?* című tárcában a regényírás kézikönyvének nevezi Móra a kötetet – Lengyel András anakronisztikus posztmodern könyvnek tartja, többek között a magas és populáris kultúra egybejátszása, az egy főszólamra (regényírás, történetmondás kötelezettsége) felfűzött többféle téma miatt. A kötethez való viszonyuláshoz az önéletírás irodalomtudományi átrendeződése is hozzájárulhat. A nyelv- és szubjektumszemléleti fordulat értelmében szükséges elválasztani az elbeszélőt és az elbeszélt önéletrajzi ént, poétikai olvasásnak alávetni az autobiográfiát. A *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* „posztmodern" szövegként töredezettségénél, kollázsszerűségénél és játékosságánál fogva lehetővé tesz szabadabb értelmezést.

A halálközeliség, a transzcendens tapasztalata keretezi a könyvet. A más Móra-kötetekből ismerős első elbeszélések közül kiemelendő a *Mikor én az égben jártam*: a *Kincskereső kisködmön Szépen szóló muzsikájával* közös bennük a húg betegségének szituációja, és a jó gyerek által megszólaltatható körtemuzsika. A szerző 1934-es alkotásában viszonylagossá válik az utóbbi elem jelentősége, mert a narrátor az akkori gyermeki fantáziájába utalja a játék használhatatlanná válásának magyarázatát (valójában föld került bele cserépbe rejtés miatt). A *Mikor én az égben jártam*-ban a főhős megbetegedése, angyalok közötti léthez kötődő hagymázas állapota lesz kulcsfontosságú: onnan az anyai sikítás hatására tér vissza a főszereplő a földre. Több írásban is reflektál a narrátor saját idős korára, végéhez közeledő életére, az egyes szövegek is tematizálják más-más módon a „nagy vadászt". *Az Istenkeresés*ben egy pap villámlásban, az Úr megtalálásakor leli vesztét, *A jó Isten foltozószűcs*ében a főszereplő apja Halálnak álcázva magát szökik le a mennyből a fiához, hogy

az Ő subájával megmentse agonizáló fiát. A *Máriácska a sakalóban* a főhős kislányának játékává váló Mária-szoborról szól, *A halhatatlan íróasztal* és az *Irodalmi kérdések a limbusban* című írásokban Móra saját magával kapcsolatos tévedést, félreértést tisztáz. Mindegyikben tükröződik az elmúlás kiterjesztett értelme: a kegytárgynak nemcsak speciális funkciója szűnik meg, hanem darabokra is törik, továbbá lebontja Móra a mikszáthi tanítvány és irodalmisághoz való viszonyulásának képét. Mikszáth ugyan néhány évig a *Szegedi Napló* munkatársa volt, de hogy Mórát tanította volna írni, csak kritikusi képzettársítás – mulatságos, példázatszerű eset világítja meg, mi köze lehetett egymáshoz a két szerzőnek. A lap szerkesztőségében ugyanis Mikszáth asztala olyan legendaként lepleződik le, amivel a mindenkori új tagokat kárpótolják alacsonyabb fizetésükért. *Az irodalmi kérdések a limbusban* címe a még meg nem válaszolt leveleknek fenntartott fiókra vonatkozik, az írásban egy társadalom iránt elkötelezett francia irodalmi mozgalom kérdőíve kerül előtérbe. Az „inkább igazat, mint mindenáron különlegeset" elvét nem fogadja el Móra, aki hangszermetaforával szemlélteti a ki-ki számára adekvát, érvényes megnyilvánulási formát.

„Mindig lesznek emberek, akik azt tartják, hogy ami irodalom az nem beszélhet azon a hétköznapló nyelven, amin az élet. […] De az ördög vigye el azt a stilisztikát, engem még az se tudott leszoktatni arról, hogy úgy beszéljek, ahogy az édesanyámtól tanultam" – fogalmazza meg Móra. Az írás az apa révén a szűcsmesterség, a barkácsolás megfelelőjeként is szerepel, vigaszt nyújtó, támaszt adó lehetősége a (szinte) lezáró pozícióba elhelyezett tíz tárcát tartalmazó *Innenen túl, túlnanon innen*-ben is meghatározó. Abban ugyanis az epebetegségből való felépülés miatt, az érintetteknek és az érte aggódóknak köszönetképpen készítette az írássorozatot. A karlsbadi kúra tapasztalatai, az (egykori) félegyházi kezelésmódra való emlékezés, a gyomor egyéniségével kapcsolatos humoros állásfoglalás: ezekről olvashat többek között a befogadó. A lélekből felszakadó kín sziklákkal, a tükörbe nézegetés a halálfolyam méricskélésével lesz képszerű, a könnyekben sem kinyilvánítható szenvedéssel ismerkedik meg a mindaddig csak halállal játszó, magára idős gyerekként hivatkozó narrátor. Figyelemre méltó az *Isten térdein* című szöveg magány-koncepciója a csillagok közötti távolság katedrálisnyi tátongó ürességével, továbbá a lábadozó unokájához szóló *Levél egy kis beteg vánkosára* – ezt a klinikáról címezi, ahol egy újabb, rejtélyes probléma miatt kezelik. A kis rokonnak való örömszerzés, támogatás az „odaátból" való visszatérés értelmeként mutatkozik meg; a főszereplő istenélményhez köti könnyezésének megszűntét. A tárcák láncában fokozás érvényesül: bonyolultabbá válik a kórkép, változatosabbá a beavatkozási forma – fordulópontot jelent egy rokon korábbi, sárgaságban való elvesztésének kitudódása. A másik, kiszámíthatatlan betegségét már beleértett halálként könyveli el a főhős, amit a *Nemzeti szolgálómester* című beszéd szövegében is említ. A biztos végnek tekintett

operáció után, Móra megsejtve saját sorsát, egy Titanic-túlélőhöz hasonlítja magát, aki kevéssel megmenekülése után Bostonnál fulladt vízbe. Nemcsak ez a kiemelt mozzanat, hanem a Móra-kötet címe is összefügg az élet metaforikus utazásával: a kezdetben világot jelentő kiskunfélegyházi Daru utca az elvont értelmű Móra Ferenc utcához vezet az emlékezet térképén.

A *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* című kötetben a tematikai eklektikusság nem zárja ki a végigvonuló mintázat meglétét: a tágabb értelemben vett veszteség, halál motívuma szervezi a művet, miközben a benne szereplő írások új kontextusuk révén megelevenednek. Figyelemre méltó a kötet utótörténete és hatása: Móra itteni, betegséggel küzdő alakja teremti meg az író dédunokája, Vészits Andrea egyik regényének fiktív alapszituációját – az *Apapa regényé*ben a haldokló dédszülő és a gyerek narrátor együttesen működik közre az életrajz létrejöttében. Vészits 1989-ben megjelent, progresszív, kísérletező módon megformált alkotása, amellett, hogy kreatív módon veszi birtokba a kollektív és családi történelem anyagát, ráirányítja a figyelmet a *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* jelentős emlékezeti és irodalmi teljesítményére.

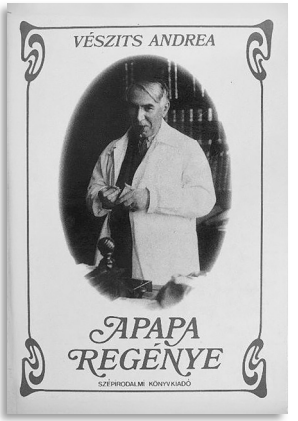
DUDÁS KATA

Az író és az ember

VÉSZITS ANDREA *APAPA REGÉNYE* CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Vészits Andrea írói munkásságával a *Boszorkánysziget 28 73* című könyv kapcsán találkoztam először. A kötet könnyed hangvétele, humora és persze a központi szerepet kapó Móra Ferenc évszázadokon átívelő alakja késztetett arra, hogy az írónő más jellegű munkáinak is utánanézzek. Így keresztezte utam az 1989-ben megjelent *Apapa regénye* című kötet, ami teljesen más olvasói élményt nyújtott, mint az *Időfutár*-sorozat spin off-jaként megírt, trükkös Móra-újraolvasó. Egy lassan építkező, határozott irodalmi koncepciót bemutató művel találkoztam, ami a *Boszorkánysziget 28 73*-ban megtapasztalt írói módszerektől eltérő gesztusokkal, de szintén sikerrel tesz kísérletet a Móra-emlékezet megújítására. Ennek egyik legkézenfekvőbb oka az lehet, hogy míg a *Boszorkánysziget 28 73* az ifjúsági irodalom kategóriájába tartozik, addig az *Apapa regénye* egy életregény, amely komolyan beszél komoly dolgokról, és kendőzetlenül tárja fel az igazságot egy nagy író alakjáról. Bár Vészits Andrea könyve Móráról, számos fontos gyermek- és ifjúsági kötet, iskolai kötelező és ajánlott olvasmány szerzőjéről szól, nem (csak) a fiatalabb generáció tagjainak íródott. Az író személye, időn és tereken átívelő alakja jelenti az összekötő kapcsot a két mű vállalkozása között.

Szépirodalmi Könyvkiadó
Budapest, 1989

Valószínűleg én sem tudnék másról írni, mint a dédapámról, ha egy ilyen kanonikus alak lenne, mint Móra Ferenc. Vészits Andrea többször is nyilatkozott arról, hogy örökségének tekinti, feladatának érzi a dédapja hagyatékával való fog-

lalkozást.[1] Nem meglepő tehát, hogy az írónő első könyve, az *Apapa regénye*, valamint a pár éve, 2022-ben megjelent *Boszorkánysziget 28 73* is Móra Ferenc meghatározó alakja köré építkezik. A két könyv megjelenése közötti időszakban Móra Ferenc jelenléte nem halványul az írónő életében, ugyanis ezt az időszakot a dédapa hátrahagyott munkáinak kutatása, szellemi örökségének ápolása tölti ki. Az írónő a szegedi Móra Ferenc Múzeum kurátoraként a *Móra Rengeteg* kiállítás egyik megálmodója is. Vészits Andrea egy megszólalásában kihangsúlyozza, hogy nemcsak vér szerinti örököse Móra Ferenc hagyatékának, hanem szellemi leszármazottja is.[2] Ennek a gondolati, lelki síkon történő összefonódásnak egyik eredménye a több mint 300 oldalas *Apapa regénye*.

A regényben a történetek elmesélői, a nézőpontok, valamint maga az elbeszélésmód és a megtalált-kitalált nyelvezet is fejezetenként eltérő, sajátos felépítést kölcsönözve a szövegnek. A könyv alapját azok a visszatérően megjelenő, hasonlóképpen felépített fejezetek adják, amelyekben az írónő dédapjával beszélget. Ezeket a párbeszédes részeket Móra Ferenc életének központi szereplőitől származó elbeszélések tagolják. Az író, Móra, minden második fejezetben kommentálja a mások szájából saját magáról (vissza)hallott történeteket, ezzel egy újabb rendhagyó elbeszélésmódot alakítva ki, amelyben a tér-idő fogalma eltér a megszokott, egy időben és egy helyen történő eseményleírástól. Mindezen eljárásoknak köszönhetően egy-egy életepizód bonyolódását, végkifejletét több nézőpontból is elolvashatjuk. A perspektívaváltás mellett a nyelvezet és a központozás is fejezetenként eltérő, az éppen megszólaltatott karakterre jellemző jegyeket vesz magára.

Mennyire beszélhetünk Móra Ferencről mint saját életének elmesélőjéről, ha tudjuk, hogy a könyvben neki tulajdonított mondatokat dédunokája adományozza neki? Számomra a könyvben eleve érzékelhető feszültség a már említett váltakozó nézőpontok és ebből következően a szerzőség kérdése miatt, és ezt csak fokozzák a könyv vezérfonalát nyújtó, a valóságban nem kivitelezhető Apapa és az írónő között létrejött párbeszéd-helyzetek. Olvasóként a könyvben lejegyzett Móra Ferenc-mondatokat hiteles kijelentésekként kezeltem, ugyanis az írónő többször is tanúbizonyságot tett már arról, hogy olvassa, értelmezi és érti Móra Ferenc levelezését, műveit, publicisztikáját, egyéb írásait.[3]

A regényben több, a hétköznapi ember életében is ismerősnek és meghatározónak nevezhető motívumról olvashatunk. A gyászolás folyamatának,

[1] „Vészits Andrea az író dédapjáról, arról, hogy miért volt boldogtalan Móra és hogyan szörnyülködne el a mai közéleten" https://szeged.hu/cikk/veszits-andrea-az-iro-dedapjarol-arrol-hogy-miert-volt-boldogtalan-mora-es-hogyan-szornyulkodne-el-a-mai-kozeleten

[2] Uo.

[3] „Az ember addig él, amíg van, aki szeresse", https://www.pagony.hu/cikkek/veszits-andrea-idofutar-boszorkanysziget-28-73-interju-csaladkutatas-tortenelem-szeged

a családi traumák feldolgozásának, az emberi kapcsolatok bonyolultságának következetes nyomon követése a műben lehetőséget nyújt az olvasó aktív kapcsolódására a regényhez. A felsorolt témákon kívül a kötet igazi szervezőelemeként maga a szeretet motívuma tűnik fel. Ennek az írói elvnek-tervnek következményeként Móra Ferenc házaséletébe és különböző szerelmi kalandjaiba is betekintést nyerünk, hol a partnerek, hol pedig az író szemszögéből. A házasságtörések és veszekedések leírását kendőzetlenül olvashatjuk a dédunoka tollából. A könyv ezekben a részekben is olyan szeretettel szólaltatja meg Móra Ferenc szellemét, hogy semmiképpen sem egy érzéketlen ember képét festi elénk, hanem egy hibázó és a megváltoztathatatlant elfogadó ember alakja tárul elénk. Móra még a feleség és a szeretők nézőpontjából elmesélt történetekben sem elítélendő szereplő, hanem csak az élet egyik legfontosabb dolgára, a szeretetre vágyó ember. A szeretet jelenléte legjobban a dédunoka és dédapa között létrejövő párbeszédekben érződik, ahol egymás kölcsönös megértése és elfogadása áll a középpontban.

A könyv Móra Ferenc lányának megrendítő emlékidézésével, az író halálának leírásával indul. Móra életének egyes megszólaltatott szereplői egymástól függetlenül, mégis kollektív emlékmunkát végeznek, amikor az író halálának eseményére reagálva megfogalmazzák szavaikat. Úgy tűnik, mindenki kapott egy szeletet Móra Ferenc személyiségéből, és most dédunokájának keze alatt ezekből a részletekből megalakul egy őszintébb kép az íróról. Számomra az egész könyvben érezhető a „halottról vagy jót, vagy semmit" elve, ugyanis attól, hogy egy komplexebb, hibáktól nem mentes írói képet kapunk, Móra Ferenc karakterének szeretetreméltóságát a szerzőnő nem kérdőjelezi meg.

A regény természetesen nemcsak a Móra-életrajz motívumaira reflektál, hanem az író jelentős műveire, egész munkásságára is történnek utalások. Móra Ferenc újságírói munkájáról, *Az aranykoporsó*ról, gyermekeknek íródott könyveiről, régészeti tevékenységéről, a cselekvések mögött meghúzódó okokról és személyes indíttatásokról is olvashatunk háttér-információkat az *Apapa* oldalain. A befogadó megtudhatja, hogy milyen élethelyzet vagy éppenséggel kinek a személye motivált egyes alkotásokat, fontos részletek derülnek ki Móra Ferenc hírnévhez való hozzáállásáról, munkamoráljáról és magáról az írás folyamatáról is a kötet tájékoztatása által. A regény a családi kötelékek megértéséről és a zavaros, titkokkal teli múlt elfogadásának nehézségeiről is szól. A múlt eseményeinek megnyitása és értelmezése során az írónőnek szembe kellett néznie azzal, hogy milyen ember is volt valójában a már meg nem ismerhető dédapa.

Bár a regény jellemző fogalmazásmódja egységesen lírai és érzékeny, Vészits Andrea írói stílusa fejezetenként képes új és új színeket bemutatva idomulni az aktuális esztétikai célkitűzéshez. A regény szimbólumok tekintetében is gazdag, hiszen számos utalást és metaforát ajánl föl értelmezésre,

melyek közül egyesek a megszólaltatott szereplők belső világába és küzdelmeibe vezetik az olvasót, más utalások pedig a Móra Ferenc életét, alkotásait ismerő és értékelő emberek számára szolgálnak igazi aranybányaként. A párbeszédek és a belső monológok hitelesen tükrözik a felsorakoztatott karakterek komplexitását és a köztük fennálló viszonyrendszereket, amelyek sokszor feszültséggel telítettek. Az írónő képes arra, hogy a hajdani mindennapok elemeit is részletekbe menően leírja, így a történeteket még közelebb hozza az olvasóhoz, és egyúttal a szereplők is kézzelfoghatóbbá válnak. A lírai megoldások és a prózai leírások állandóan váltakozva hozzák létre azt a megjósolhatatlan haladást, mely különleges atmoszférát ad a könyv egészének.

A karakterek közötti kapcsolatok hiteles ábrázolásához és a regény megírásához elengedhetetlen kutatómunka során az írónőnek bizonyosan szembesülnie kellett a családi múlt szélsőséges eseményeivel is. A személyesen megismerhetetlen dédapa iránt táplált ambivalens érzések – szeretet, düh, fájdalom – értelmezése végigkíséri a történetmondást. Apapa karaktere nemcsak a családi kötelékek miatt fontos, hanem mert dédunokájának identitását is meghatározza. A mű utolsó fejezetében az írónő kibékül dédapjával és belenyugszik abba a szomorú helyzetbe is, hogy fizikai síkon dédapja számára mindig egy elérhetetlen alak lesz.

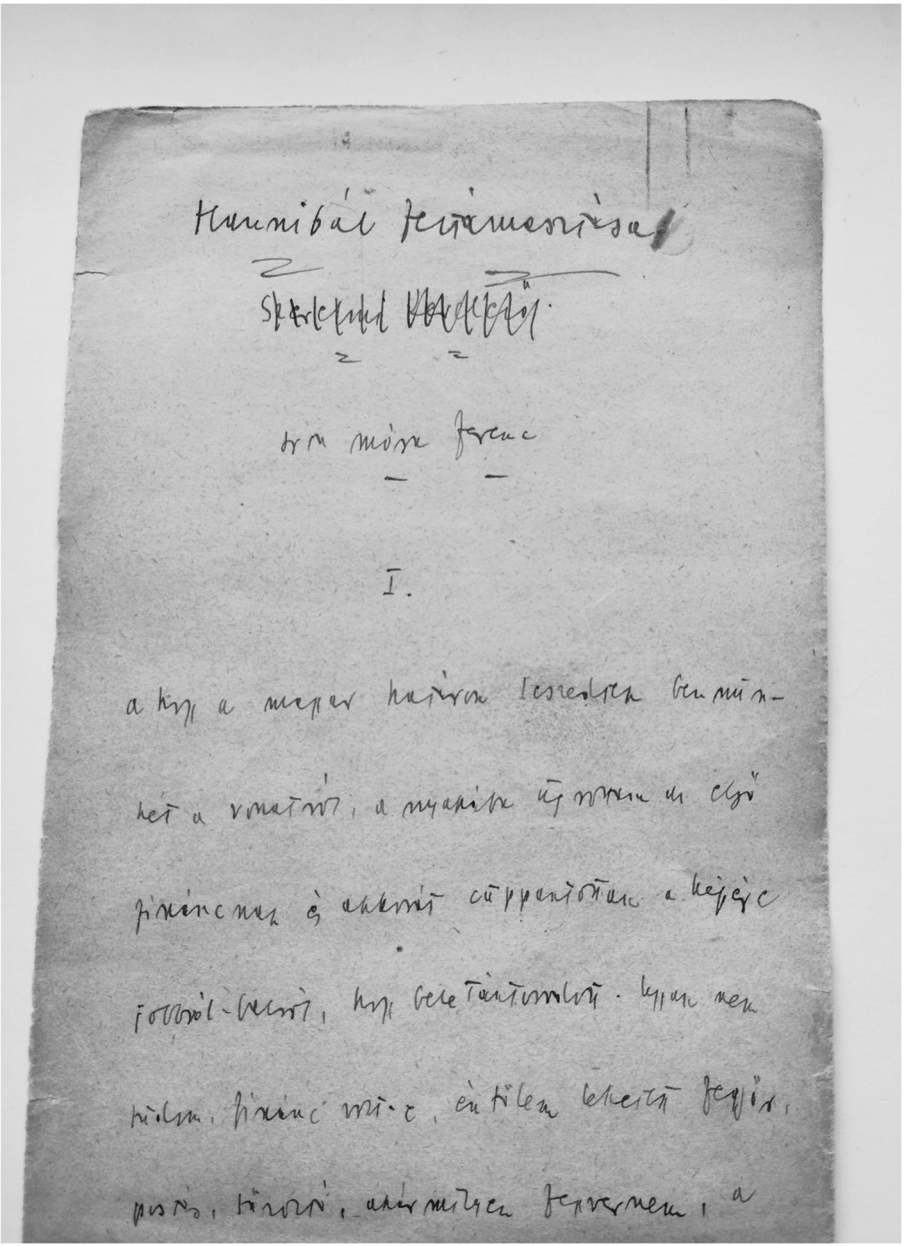
A családi múlt feltárása és bemutatása nemcsak külső, hanem egyúttal belső utazást is jelent a szerző, elbeszélő számára, hiszen a családtörténet rekonstruálása mellett önmaga családban betöltött szerepét is próbálja megérteni és -értetni. Vészits Andrea regénye egy mélyen megható történet, amely a családi kapcsolódások bonyolultságát és az elfogadás lehetőségeit járja körül, ezért az olvasó könnyen tud rezonálni az akár saját életéből is ismerős könyvbeli helyezetekkel. A nagy érzelmi távlatok és a gazdag nyelvezet révén az alapvetően szórakoztató szöveg komoly elgondolkodásra is késztetheti az olvasót családi kapcsolatairól és személyes, valamint családi múltjáról.

Vészits regénye nem csupán Móra-regény, de 20. század végi magyar családregényként is felfogható: minden karakter saját történetével és motívumaival gazdagítja a narratívát, mely így végül sokkal több lesz az írói életút szigorú nyomonkövetésénél. A titokzatosság érzetét erősíti az az írói megoldás, hogy Móra Ferenc életének egyes szereplői álnéven mutatkoznak be a könyvben, valamint maga az írónő is egy, a könyv világán kívül álló hangként jelenik meg. Vészits Andrea a történet előrehaladtával rávezeti az olvasót, hogy a családi történetek nem csupán segítséget, mintákat, de megörökölt terheket is ráhagyományoznak a felmenőkre.

Az írónő a könyv kezdetén dédapjához szól, múzsák helyett tőle kér ihletet a regény megírásához. Móra Ferenc végig is kíséri az elbeszélő-dédunokát a regényírás nehézségekkel kikövezett útján, de a könyv legvégén, feladata

elvégeztekor magára hagyja utódját. A regény a „*Súgjál nekem!*" kéréssel kezdődik, és ezzel is záródik, így ez az egy mondat, igaz, eltérő érzelmi töltettel, de keretet kínál a művészi megszólalásnak. A mű elején írói segítségkérésként hangzik el, a könyv végén azonban a dédunoka (és nem pedig az írónő) szólal meg, kérve Móra Ferenc szellemét a maradásra. Számomra az egész könyv legérdekesebb fejezete az utolsó, amiben Móra Ferenc végigvezeti az olvasót életének fontosabb eseményein, összefoglalva a szinte a könyv megannyi korábbi fejezetét, ismertetett részletét, miáltal akár a mű kivonataként is értelmezhető. Az utolsó fejezet a halál pillanatában lepergő élet eseményeinek elmesélésére vállalkozik. A kompozíciónak az eltávozással való nyitása és azzal való lezárása klasszikusan megnyugtató, de további kérdéseket is lehetővé tevő, eleven írói elgondolást sejtet.

Úgy érzem, valódi hiánypótlás történt a részemről, mikor több mint 30 évvel a könyv megjelenése után elolvastam az *Apapa regényé*t. Vészits Andrea műve különleges atmoszférájú, gondosan felépített, több műfaj (családtörténet, memoár, művészregény, életrajzi regény stb.) elemeit is magába építő szépprózai alkotás, amely akkor is remek élményt nyújt, ha nem kimondottan Móra személye ösztönöz minket az olvasásra. A regény ugyanis olyan általános érvényű, mindenkit érintő kérdéseket boncolgat, melyek túllépnek a főszereplő különben mindvégig sok színnel, vonással és érezhető szimpátiával ábrázolt alakján. Szívből ajánlható ezen túl a könyv persze mindenkinek, aki Móra Ferenc írói és emberi személyiségét új, az iskolai tananyagon túli szemszögből szeretné megismerni, a hivatalos olvasatok által néha papírízűre redukált írófigura összetett, eleven, ma úgy mondanánk, 3D-s változatára kíváncsi.

Hannibál feltámasztása

Szerelmi történet

Írta Móra Ferenc

I.

A könyv a magyar határon keresztül bemuta-
lót a vonatról, a magyar ügynök az első
pillanatban észrevette a kopott
fotográfiáról, hogy Gelei Tamásról van szó. Igaz nem
hiába, pillanatig, értelem keresztül fegyel,
pusztán, tárgyról, akármilyen fegyverrel, a

A HANNIBÁL FELTÁMASZTÁSA KÉZIRATA

„Itt az első kutyanyelv az úgynevezett regényből. Az egy külön regény lesz, hogy egy népszerű magyar írónak hogy kell tolvaj módra bujdosni a saját városában, ha írni akar. Öt nap óta a tulajdon családom se tudja, merre vagyok."

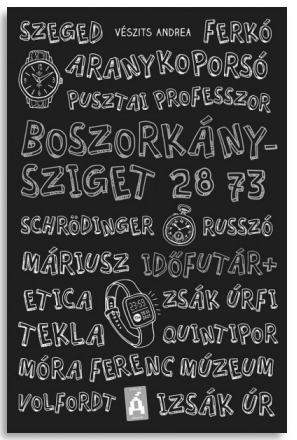
LUCHMANN ZSUZSANNA

Keresztül-kasul időn, téren – barangolás a Móra-szövegrengetegben

VÉSZITS ANDREA: BOSZORKÁNYSZIGET 28 73

A *Boszorkánysziget 28 73* sajátos módon illeszkedik az író-forgatókönyvíró-dramaturg Vészits Andrea eddigi életművének kontextusába. Az első *Időfutár plusz* egyfelől a méltán népszerű regénysorozat történetfolyamában nyit több tekintetben is rendhagyónak mondható mellékszálat (ezúttal a társalkotók, Gimesi Dóra, Jeli Viktória és Tasnádi István nélkül téve eleget az olvasóközönség várakozásának), másfelől integratív módon kapcsolódik azokhoz az eredményekhez, amelyeket a szerző időről időre felmutat dédapja, Móra Ferenc hiteles emberi és írói arcának megformálására, sokrétű szellemi örökségének megőrzésére irányuló kutató- és alkotómunkájában. A folyamatot elindító *Apapa regényé*t (1989) követően ezt a célt szolgálta a *Hannibál feltámasztása* hagyatékban talált eredeti kéziratának kiadása (2004), az *Anzix a búzamezőkről* című dokumentumfilm ötlete (rendező, forgatókönyvíró, 2005), a *Móra mesebirodalma (A Kerek Betűrengeteg)* című bábjáték szövegkönyve (2014), a sokáig rejtőzködő *Címtelen könyv*nek, a Kalmár Ilona-szerelem lírai dokumentumának nyilvánosságra hozatala (2014) vagy legutóbb a szegedi múzeum *Móra Rengeteg – A zöld Móra* című állandó kiállítása (2021), amelynek társalkotói feladatait vállalta magára a dédunoka.

Tilos Az Á Könyvek
Budapest, 2022

Nem meglepő hát, hogy a szegedi spin-off főhőse is az 1932-ből a történetbe csöppent 20. századi polihisztor, aki a korábbi részekből már is-

mert kémia- és fizikazseni Bór Tekla és annak kalandor macskája, Schrödinger oldalán járja keresztül-kasul az időt és szeretett városa tereit. Találkozásuk és kiszámíthatatlan irányú időutazásuk oka, hogy valaki belepiszkál Pusztai prof (Tekla édesanyja) gardróbbá alakított hadronjának szerkezetébe, megnyitva ezzel a lakásban egy időkaput, amelyen keresztül a Boldogasszony sugárút 13. – ami nem mellesleg Móráék utolsó szegedi otthonának helye is – válik bejárhatóvá különböző idősíkokban. 2021-ben induló közös történetük pikantériája, hogy az okos és öntörvényű 18 éves gimnazista utálja az irodalmat, nem állhatja az írókat, Móra habitusát és stílusát pedig egyenesen kibírhatatlannak találja kényszerű egymásrautaltságuk megoldásokat sürgető, de mindig váratlan fordulatokkal terhelt szituációiban. Addig, míg meg nem ismeri.

S a hadron szeszélyes működése okán erre két században is lehetősége nyílik. Először abban a néhány napban, amelyet 1728-ban, néhány héttel a nagy boszorkányperben elítélt Rózsa Dániel és társai megégetése után a Hauptwacht börtönépületében töltenek, minden tudásukat és találékonyságukat bevetve annak elkerülésére, hogy maguk is a híres szegedi főbíró sorsára jussanak. Másodszor 1973-ban, amikor személyi okmányok, papírokkal igazolható munkahely és elfogadható káderlap nélkül, ráadásul feljelentgető szomszéd által megfigyelve egyébként is minimálisra szűkül a mozgástér, hát még egy olyan páros számára, amelynek egyik tagja a múltból érkezett egyetlen, a 18. században már jócskán megviselődött házikabátban (alatta egy vörös macskával), a másik meg a jövőből egy szál pizsamában (rajta rengeteg macskamancsmintával). Aligha élhetnének túl bármit is, ha a mese szabályai nem rendelnének melléjük segítőket (egy hóhért, egy hóhérsegédet és egy disszidenst), s ha magának a mesélésnek nem lenne időn és téren átható ereje, mi több életben tartó szerepe a cselekménybonyolításban.

S nemcsak ott, de a mélyebb szövegrétegekben is. Mert Vészits Andrea (h)őse a regényben sem tesz mást, mint amit a valóságban a legjobban szeret, mesél, többnyire önmagát (a saját szövegeivel), a szerző pedig a magát mesélő Mórát meséli abban az egyszerre tágas és sűrű intertextuális játéktérben, amelyet a „mesemondó-firkász-tudós-tanító" szövegrengetegét járva alakít, hogy átmenthesse azt a mindenkori jelenbe. Azzal pedig, hogy a pretextusok határozott értelmező és jelentésmódosító szerepet kapnak a formálásban, szabad tere nyílik az idéző és a megidézett szövegek közötti folyamatos párbeszédnek. Az így létrejövő dialogikus viszony a legkülönbözőbb idézéstechnikai megoldásokkal valósul meg (jelölt variált idézésekkel, jelöletlen szó szerinti átvételekkel, rejtett utalásokkal, evokációval, motivikus allúziókkal, áthallásokkal stb.), nem függetlenül attól a jól érzékelhető tendenciától, amely a regényszöveg sűrű és kiterjedt szubtextushálójának a főszöveggel egyenrangú jelentőségére irányítja az olvasó figyelmét.

A szubtextus elkülöníthető szövegrétege, ami Riffaterre kifejezésével többnyire „kiterjesztett, gyakran szétszórt szekvenciaként" van jelen egy műben, itt a mese, a mesélés allegorikus értelmezése (az olvasás általi átmentés, életben tartás, a felejtés ellenében működő megőrzés) folytán szövődik bele a regényszöveg elsődleges jelentésébe. Az 1728-as kalandnak *Az Ezeregyéjszakát* idéző (és *A gyémántcserép* című elbeszélést evokáló) szituációjában Móra narrátorrá lép elő, s ahogy Seherezádé, az életükért cserébe meséli folytatásokban a regényt, amelyből 1932-ben kiszakította őt a váratlanul jött időutazás. Akkor még nem tudja, hogy fogvatartóik sem azok, akiknek látszanak: a hóhérlást könyvtárban tanuló Izsák úrnak a pontosság mellett a görög-római kultúra a szenvedélye, segédje, a természetvédő Zsák úrfi pedig Plutarkhosz párhuzamos történeteiért rajong, és áhítattal ízlelgeti Móra olyan szavait, mint az álomsolidus vagy a kristálylucerna. Napok múltán derül csak ki, hogy a Genfből száműzött, művelt órásmester, Isaac Rousseau egy állatot sem tudna megölni, és hogy fia, a 16 éves Jean-Jacques szellemének pallérozására mesélteti naphosszat az íróval épp formálódó regényét, az *Aranykoporsó*t. A mesélés gesztusa a 20. századi történetben Tekla vonatkozásában kap megtartó-megőrző szerepet. „Egész gyerekkoromban ő volt nekem az esti mese" – mondja a lányról a már visszazökkent időben egy fiatal fiú, annak a sikeres amerikai orvosnak az unokája, aki 1973 őszén közveszélyes munkakerülőként segíti őket, s aki akkor hagyja el örökre az országot, mikor ők az idősíkot. (Máriuszt maximális pontszámmal harmadszor sem veszik fel az orvosira rossz káderlapja miatt.)

Az *Aranykoporsó* a belső tükör, a mise en abyme funkcióját is betölti a gazdagon strukturált szövegtérben. Ez a mélyebb rétegek felé irányuló, megkettőzés által létrejövő – esetünkben narratív szintváltással is járó – sűrítő alakzat az önreflexió egyik eljárásaként mutatkozik meg a műben, amelynek lényege, hogy „a szöveg egy részlete az egész szövegről állít valamit, azt világítja meg vagy értelmezi" (Kálmán C. György). Ebből a szempontból fontos megjegyezni, hogy az *Aranykoporsó*-fragmentumok több szövegsíkon is jelen vannak a regényben. A belső narráció kurzívval beemelt (gyakran nem szó szerinti, hiszen a fikció alapján élőszóban mesélt) történetdarabjai mellett megjelennek a főszövegnek az aktuális regényidőben egyenes beszédként megvalósuló dialógusaiban is, a szerző kedvelt és gyakran használt eljárásaként jelöletlenül és sok esetben szó szerint. A saját szövegét idéző Móra és az író címadására rákérdező Tekla következő párbeszéde Vészits Andrea könyvének olyan autoreflexív gesztusaként formálódik meg, amely a saját mű és a benne foglalt másik viszonyának jellegét hivatott megvilágítani: „– Diocletianus hamvait s a vele együtt elégett világét a regény végén aranykoporsóba temetem. Az aranykoporsó csekély dísz az évezredekhez képest, amelyeket jelképez, de nagy hasznára lesz majd az örökösnek, amely az aranykoporsót szét fogja darabolni, és be fogja olvasztani, hogy olyan alkotásokra használja

fel, amelyeket az új élet új céljai kívánnak. – Ilyen szörnyen nyakatekerten azt akarja mondani, benne van a pakliban, hogy a maga *Aranykoporsó*ját is fel fogja darabolni valaki, és újrahasznosítja egy huszonegyedik századi irományban?" Több mint jelzés értékű, hogy a mise en abyme a címertanból és a vizuális művészetekből ismert képi reprezentáció formájában (mintegy a mű önszimbólumaként) is megvalósul két olyan elem viszonyában, amelyek közül az egyik a könyvtestben, a másik a könyvtesten vizualizálódik. „Tutira anyának is tetszik majd ez a bíborszínű regény! Arany és bíbor" – mondja a börtönből magát hazaálmodó lány az *Aranykoporsó*ról abban a könyvben, amelynek bíborszínű külső borítóján arany a címfelirat: *Boszorkánysziget 28 73. Időfutár +*.

Quintipor és Titanilla szerelmi szálának történetfragmentumai – amelyek Móra és Kalmár Ilona (a regény írásával egyidejűleg kiteljesedő) szerelmének lenyomatai is – nem egyszer lépik át a határt, és kötnek ki a külső történetben, finom átcsúszásokkal íródva bele Tekla és Zsák úrfi különös, eddig mindkettőjük számára ismeretlen érzéseken alapuló kapcsolatába. (A fiú pl. ugyanazokkal a gyengéd mozdulatokkal rajzolja bele a szemüvege nélkül alig látó lány tenyerébe a Cassiopeiát, amelyekkel kis Tit Gránátvirágéba.) Ez az egymásba mozgató technika érvényesül a másik idősíkban is, amelyben sokféle tudást kénytelenek bevetni ahhoz, hogy megfejtsék Jacques 250 évvel korábban a Boszorkányszigeten hagyott szerelmes üzenetét.

A '70-es évek Szegedjén a saját létfenntartásuk és a nehéz körülmények között élő rokon, Etica anyagi megsegítése a cél, amikor az *Aranykoporsó* további két szövegdarabkáját eredeti kézirattöredékként akarják hasznosítani. Az ötletet hozzá Tekla dédanyjának, Csamangó Rozálnak Etica fiókjából előkerült 1937-es háztartási könyve adja, amelynek elsárgult üres lapjait írja tele Móra abban a reményükben, hogy a „korai szövegváltozatokat" (még nem tart itt a könyvben a maga 1932-es valóságában) megfizetik a gyűjtők. Ehelyett szélhámosság és hamisítványokkal való üzletelés miatt feljelentik őket, s menekülniük kell a rendőrök elől. A valódi kézirathamisításról 1973-ban egyedül csak Tekla tud („kiguglizta" legelső gardróbos találkozásuk után), addig, amíg Móra egy „előre emlékezős" városi sétáján – örömében, hogy megkerült elveszettnek hitt kézirata – meg nem veszi az antikváriumban meglátott *Hannibál feltámasztásá*t, s nem szembesül azzal a ténnyel, hogy a legszívfájdítóbb és legnevettetőbb magyar szatírának gondolt művét durván megcenzúrázták. (A szatíra-motívum is búvópatakként bukkan elő a regény szövegrétegeiben, fontos kapcsolódási pontként mutatva magát idéző és idézett írói világok között. [Tekla dolgozatának témája a 20. századi magyar szatíra; egy *Időfutár*-utalás kapcsán kerül a képbe a legmenipposzibb római szatíraíró, Petronius Arbiter; Móra maga beszél arról, hogy szatírának szánja a

Hóbiárt basa asszonyai című tervezett írását; a *Csilicsali Csalavári Csalavér* gyilkos iróniájának hasonló szerep jut a könyvben, mint a félelmet és gyűlöletet szülő tudatlanság és szellemi sötétség közegéből érkező utalásoknak.])

Mielőtt az író kétségbeesett lépésre szánná el magát, a lány beveti internetes tudását arról, hogy a dédunoka megtalálta és kiadta az eredeti kéziratot. „Valami olyasmit írt, hogy maga eléggé halhatatlan szerző, mert a halála után hetven évvel új kötettel jelentkezik" – toldja meg azt egy újabb információval. Vészits Andrea szövegalakítása számos ponton hozható összefüggésbe azokkal a prózapoétikai eljárásokkal, amelyekről Thomka Beáta ír az *Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis* című tanulmányában (Jelenkor, 2006/7–8.). Ilyen például az alkotó mint értelmező és öninterpretátor kérdése, ami a szerzőt saját művének kommentátoraként, illetve „más szövegek olvasójaként és továbbírójaként reprezentálja", vagy az életrajzi fikcióé, ami „a történeti, biografikus elemet a fikcióteremtő műveletek egyik lehetséges forrásának tekinti." (Jelen esetben mind a hős, Móra, mind a szerző-narrátor vonatkozásában, aki egyébként, mint Máriusz Pesten élő barátnője, mellékfiguraként is jelen van a regényben). Arról pedig korábban volt már szó, milyen egyedi szövegformát hoz létre az a „határmezsgyén egyensúlyozó narratív eljárás", amely a szerző köztes helyzetéből, a két regény és a két írói világ között kijelölt, ide-oda billenő pozíciójából adódik.

S miközben Vészits Andrea dédapja szövegrengetegét járva mintegy az olvasás számára is új csapásokat vág, az a jól érzékelhető szándék is vezeti, hogy mindent átható, de mértéktartó, természetes humorával megtisztítsa a köztudatban élő Móra-képet a rárakódott sztereotípiáktól, a leegyszerűsítéstől és az idealizálástól. Hogy a mindenkori olvasóközönség, ahogy Tekla, olyannak lássa őt, amilyen valójában volt, gyarlóságoktól, hibáktól sem mentes, színes és szerethető személyiségnek, hatalmas műveltséggel, bölcsességgel és titkos szenvedélyekkel; aki nemcsak elnéző mosollyal, de leplezetlen (ön)iróniával is szemlél életet, folyamatokat, jelenségeket. Egy tipikusan 21. századi okos, vagány és őszinte fiatal nézőpontjából alakul ez a kép, mintegy az ő tükrében, az egymástól teljesen eltérő nyelvi regiszterekben történő megszólalások stílushatásainak kihasználásával.

A regény pedig azon kívül, hogy a szövegrétegek felfejtésének függvényében többféle olvasatot kínál, kis túlzással végnélküli játékra is hív, a jelöletlen pretextusok eredeti szöveghelyeinek azonosítására. Csak néhány példa arra a sajátos „újrahasznosításra", amikor a szerző a saját szövegeit idézve beszélteti Mórát: „Nem vagyok én korunk hőse se versenyló, se diktátor, se bokszbajnok formájában, hogy márványba véssenek. Csak a Tápai Tóni szobort meg egyszer, azt is gipszből, és nem mutogatjuk." (13. o.; *Göröngykeresés*) „Azt hiszem, az az ág, amiből én sarjadtam, mindig rabszolga volt, Egyiptomban köveket hordott a piramisokhoz, az Árpádok idejében robotolt vala-

melyik várispánnak, és végső sarjában a szűcstű rabszolgájából az írótoll rabszolgája lett, s az is marad, amíg meg nem fordítják a kriptáján az ősi címert, a bilincset, amely annyiban egyedülálló címer, hogy megfordítva is bilincs marad." (50–51. o.; *Találkozás a sírkövemmel*) „De az ásatás ürügyén mehettem messzire, messzire a tintapocsolyától, az ólomszérűtől, az iktatókönyvtől, a postakönyvtől, a telefontól, a torokfájástól és a szívfájástól, a grippszin teától és az autogramadástól, a reggeltől és az estétől, az igazgató úrtól és az író úrtól, a muszájtól és a 'legalább most az egyszer!'-ektől." (Két variáció: 54. és 200. o.; *Fölkarolom Kopernikuszt*). „Tudja, nem az ólomtetők, nem a betonfalak, a légvárak ütnek nagyot, ha összeomlanak." (236. o.; *Címtelen könyv*) „…ha jót ír az író, az nem az ő érdeme. Az megszállottság, révület, sugallat, titok. Az író csak azért felelős, ha rosszat ír. Mert azt olyankor írta, amikor nem diktáltak neki belülről." (271. o.; *Neszme, avagy miből lesz a gálickő?*)

A két századot végigmesélő Móra utolsó megszólalása a regényben mindössze két mondat, reflexió Máriusz unokájának arra a megjegyzésére, hogy döbbenetesen hasonlít a 20. századi íróra: „Tudja, fiam, a dolgok többnyire nem azok, amiknek látszanak. De néha igen." S ha az olvasó ebben a Phaedrust idéző válaszban megint csak többszintű önreflexiót sejt, s úgy látja, hogy a *Boszorkánysziget 28 73* nem csupán az időutazós könyvek népes rajongótáborának igényeit elégíti ki magas esztétikai színvonalon, de bátor szövegkísérlet is egy írói életmű prózapoétikai eszközökkel történő újranyitására, talán nem téved nagyot.

31 szám

KORZÓ MOZI

Tiszteletjegy.

Tek. Móra Ferenc úr

Érvényes egy személy részére kizárólag hétköznapokon a délutáni előadásokra Zsöllye helyre.

Kidatott 1915 május hó 10

igazgató. tulajdonos.

Érvényes visszavonásig.

Ezen jegy másra át nem ruházható és csakis az arcképpel együtt érvényes.

Belépésnél felmutatandó.

BARTOS I[illegible]PÓT SZEGED

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

„Minden kultúrlében kanál voltam...”
(Móra Ferenc műve és öröksége)

Apró Ferenc
Bíró-Balogh Tamás
Dudás Kata
Hermann Zoltán
Kovács-Krassói Anikó
Lengyel András
Luchmann Zsuzsanna
Mészáros Viktória
Miklya Luzsányi Mónika
Vészits Andrea
írásai

Diákmelléklet:
Csuzi Bettina
Marics Dominika
Varga Emőke
írásai

9 770133 116008 24012

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap